

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Əhmədov Vüsal Nicat oğlu

**“Azərbaycanda sahibkarlığın mövcud durumu və inkişaf meylləri”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

060409 - “Biznesin idarə edilməsi”

İxtisaslaşma:

“Biznesin təşkili və idarə edilməsi”

Elmi rəhbər;

Magistr proqramının rəhbəri;

i.ü.f.d.,dos. Əliyev.M.Ə

i.ü.f.d., dosent Abbasova.R.Ə

“Biznesin idarə edilməsi” kafedrasının müdiri;

i.ü.f.d.,dos. Əliyev.M.Ə

BAKI-2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. BAZAR İQTİSADİYYATI ŞƏRAİTİNDƏ SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ METODOLOGİYASI.....	7
1.1 Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial-iqtisadi inkişaf və sahibkarlığın səmərəli təşkili.....	7
1.2 Sahibkarlığın ölkə iqtisadiyyatının inkişafında rolu və yeri.....	18
1.3 Sahibkarlığın rəqabət üstünlüklərinin təmin edilməsində innovasiya prosesi.....	27
FƏSİL II. AZƏRBAYCANDA SAHİBKARLIĞIN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ SOSIAL İNKİŞAF MEYLLƏRİ.....	42
2.1 Sahibkarlığın sosial amillərinin mövcud vəziyyəti və dinamikası.....	42
2.2 Sahibkarlığın sosial sferada əsas inkişaf xüsusiyyətləri.....	50
2.3 Sahibkarlığın sosial-iqtisadi proseslərlə əlaqəsinin qiymətləndirilməsi.....	59
FƏSİL III. AZƏRBAYCANDA SAHİBKARLIĞIN SOSIAL SƏMƏRƏSİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNİN İQTİSADI-TƏŞKİLATI TƏDBİRLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	70
3.1 Azərbaycanada gəlirlərin artması məqsədi ilə təkmilləşdirmə istiqamətləri.....	70
3.2 Sahibkarlığın istehlak bazarının təkmilləşdirilməsi və əhalinin tələbatının ödənilməsi meylləri.....	78
3.3 Sahibkarlığın inkişafının sosial nəticələri və perspektiv istiqamətləri.....	86
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	95
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	98

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Bazar iqtisadiyyatına keçid ilə əlaqədar olaraq ölkədə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar nəticəsində əhalinin işgüzar fəaliyyəti üzrə əlverişli şəraitin yaradılması son nəticə olaraq sahibkarlığın yaranmasına və onun formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bazar iqtisadiyyatında insanlara xas olan müstəqil, iqtisadi və işgüzar fəallıq sahibkarlıq fəaliyyəti zamanı özünü biruzə verir. Sahibkarlıq fəaliyyəti müxtəlif formaya və məzmununa malik olmaqla, sosial və iqtisadi inkişafın əsas şərtləndirici əlamətidir. Sahibkarlar isə cəmiyyətin təşəbbüskar, elmi yenilikləri mənimsəyən və bunu tətbiq edən sosial təbəqəsini təşkil edir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın inkişaf konsepsiyalarına əsasən aparıcı mövqedə olub istər istehsal, istehlak istərsə də bölgü münasibətlərinin təmin edilməsində iqtisadi-təşkilati bir mexanizm rolunu həyata keçirir. Ona görə də sahibkarlığın inkişafı Azərbaycan modeli üzrə milli iqtisadiyyatın mövcud durumunun, bu sahədə perspektiv inkişafının təşəkkül tapması və məhsuldar qüvvələr üzrə təkmilləşdirmə proseslərinin həyata keçirilməsi xüsusiyyətlərini əhatə edir.

Bu baxımdan mövzunun aktuallığını Azərbaycanda sahibkarlığın mövcud vəziyyəti, sosial və iqtisadi inkişaf meyilləri eləcə də, onun sosial səmərəsinin yüksəldilməsinin iqtisadi-təşkilati tədbirlər məsələləri üzrə təkmilləşdirilməsi prosesləri təşkil edir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikası bazar münasibətləri şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün ilk növbədə azad sahibkarlıq fəaliyyətinin yaradılmasına xüsusi diqqət göstərməlidir. Bu milli iqtisadiyyatın inkişafında, ölkədə əhalinin və rəqabət bazarının tələbatlarına uyğunlaşmasına, insanlarda sahibkarlıq ruhunun tərbiyə olunmasında, o cümlədən sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsində zəruri köməkliyi göstərir. Azad sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşması həm məhsul istehsalının artırılması ölkədə məhsul bolluğu yaradır, istehlak bazarının inkişafına şərait yaradır, həm də işsizlik problemlərinin aradan

qaldırılmasında, məşğulluğun təmin edilməsi və dövlət gəlirlərinin artırılmasına köməklik göstərir.

Tədqiqatın predmeti. Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafının təmin edilməsi, mövcud durumunun təhlil edilməsi, eləcə də inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi prosesləridir.

Tədqiqatın obyektı. Azərbaycanda sahibkarlığın sosial sferada inkişaf xüsusiyyətləri, sahibkarlığın sosial nəticələrinin araşdırılması və perspektiv istiqamətləri məsələləri təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Sahibkarlıq sahəsinə dair yazılmış xarici ədəbiyyatlardan, eləcə də klassik və Azərbaycan alimlərin bu sahənin mövcud durumu və inkişafına aid elmi tədqiqatları, əsərləri və baxışları təşkil edir. Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafına və formalaşmasına dair qanunvericilik aktlarının, xüsusilə konstitusiyaya qanunlarının qəbul edilməsi və bu istiqamətdə tədbirlərin həyata keçirilməsi tədqiqatın əsas nəzəri və metodoloji aspektlərini əhatə edir. Həmçinin sahibkarlığın inkişafının müəyyən edilməsi istiqamətində statistik göstəricilərdəndə istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq, Azərbaycanda sahibkarlığın mövcud durumu, sosial-iqtisadi cəhətdən inkişaf meyllərinin öyrənilməsini və araşdırılmasını həyata keçirmək, həmçinin bu istiqamətdə qarşıya qoyulan vəzifələri yerinə yetirməkdən ibarətdir. Qarşıya qoyulan bu vəzifələr aşağıdakılardır:

- Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin nəzəri metodologiyasına əsasən, sahibkarlığın sosial-iqtisadi inkişafının və səmərəliliyinin araşdırılması;
- Sahibkarlığın inkişafının nəzəri və metodoloji problemlərini araşdırmaq və onların həlli yolları nəticəsində ölkənin iqtisadi inkişaf istiqamətlərində meydana çıxıb biləcək dəyişmələrin səmərəsini müəyyən etmək;

- Sahibkarlığın inkişafının dövlət səviyyəsində tənzimlənmə mexanizmlərini qiymətləndirmək və istiqamətlərini vermək;
- Sahibkarlığın ölkə iqtisadiyyatının inkişafında, həmçinin sahibkarlığın rəqabət qabiliyyəti üstünlüklərinin təmin edilməsində innovasiya prosesinin rolu və əhəmiyyətinin aşkara çıxarılması;
- Azərbaycanda sahibkarlığın sosial amillərinin mövcud vəziyyəti və sosial sferada əsas inkişaf xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi;
- Sahibkarlığın sosial-iqtisadi proseslərlə əlaqəsinin qiymətləndirilməsi göstəricilərinin araşdırılması;
- Azərbaycanda sahibkarlığın sosial səmərəsinin yüksəldilməsi həmçinin gəlirlərin artması məqsədilə iqtisadi və təşkilati tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsini təmin etmək;
- Sahibkarlığın təkmilləşdirmə istiqamətləri nəticəsində xüsusilə istehlak bazarının təkmilləşdirilməsi və əhalinin tələbatının ödənilməsi meyilləri üzrə fəaliyyətlərini təhlil etmək;
- Sahibkarlığın inkişafının sosial nəticələri və perspektiv istiqamətləri haqqında təkliflər vermək.

Tədqiqatın informasiya bazası. Mövcud olan ədəbiyyatlardan, monoqrafiyalardan, internet resurslarından həmçinin Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatları və statistik göstəriciləri, İqtisadiyyat və Maliyyə nazirliklərinin materialları, Prezident sərəncamları, sahibkarlıqla əlaqədar olaraq mövcud olan qanunvericilik aktlarına və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qanunlarına əsaslanan materiallardan, həmçinin ümumi şəkildə Azərbaycan Respublikası üzrə fəaliyyət göstərən şirkətlərin statistik göstəriciləri və hesabatlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliklərini aşağıdakı istiqamətlər üzrə şərh etmək mümkündür:

- Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın elmi əsaslarının təhlil etməklə onun inkişafı və formalaşması qanunauyğunluqları üzrə təkliflər verilir;
- Respublika şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili və onun idarə edilməsinin metodoloji prinsipləri əsaslandırılır;
- Sahibkarlıq fəaliyyətinin sosial-iqtisadi səmərəsinin müəyyən olunması üzrə göstəricilər sistemi verilir;
- Bu tədqiqat sayəsində sahibkarlığın mövcud durumu araşdırılmış və onun sosial-iqtisadi nəticələri barədə real göstəricilər göstərilmişdir;
- Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafında dövlət tənzimlənməsinin önəmliliyi əks etdirilmiş və onların təsiri nəticəsində ölkədə sosial səmərənin yüksəldilməsi təhlil edilmişdir;
- Əhalinin gəlirlərinin artması istiqamətində görülən tədbirlərin müsbət nəticələri müəyyən edilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi 99 səhifədən təşkil olunmaqla, giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən, istifadə edilmiş ədəbiyyat və internet resurslarının siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işində (19) cədvəldən, (3) qrafikdən, (3) şəkildən və (3) sxemdən istifadə edilmişdir. Tədqiqat işinin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı barəsində məlumat verilmiş, o cümlədən tədqiqatın predmeti və obyektı, tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları onun əsas məqsəd və vəzifələri, informasiya bazası, tədqiqatın elmi yeniliyi və tədqiqatın sonunda ədəbiyyat siyahısı tərtib olunmaqla, əsaslandırılmışdır.

FƏSİL I. BAZAR İQTİSADIYYATI ŞƏRAİTİNDƏ SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ METODOLOGİYASI

1.1 Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial-iqtisadi inkişaf və sahibkarlığın səmərəli təşkili

Bildiyimiz kimi, keçmiş Sovet Sosialist Respublikası süquta uğradıqdan sonra, müstəqillik qazanmış ölkələr kimi Azərbaycan Respublikasında öz dövlətçiliyini yaratmaqla yanaşı, ölkə iqtisadiyyatını sosial istiqamətli bazar iqtisadiyyatı sistemi əsasında təmin etmək məqsədi qarşıya qoymuşdur. Demək olarki, bu iqtisadi sistemə keçid ilk növbədə cəmiyyətin həyatında sosial-iqtisadi nöqtəyi nəzərdən baş verən inqilabi dəyişikliklər idi. Ona görə ki, bu zaman cəmiyyətin əsas özəyi olan iqtisadi münasibətlər dəyişilir və yeni formaları meydana gəlir.

Ümumiyyətlə, bazar iqtisadiyyatı sistemi dəyişilən xarici və daxili şəraitə tez adaptasiya olunmağa və yenidən bərpa olunmağa malik olan analitik, çevik iqtisadi sistemdir. Bu sistem insanlara öz imkan və qabiliyyətlərini formalaşdırmağa, cəmiyyətin, eləcə də əmək, təsərrüfat fəaliyyətini yüksəltməyə, tənzimlənmə mexanizmləri əsasında təsərrüfat fəaliyyəti sahələrini bir-birilə ələqələndirməyə və əmək, maddi, maliyyə resurslarını qənaətlə istifadə edilməsini təmin edir. Elə buna görə də, bazar iqtisadiyyatına keçid müstəqillik qazanmış Azərbaycan Respublikasının inzibati-amirlik sistemindən qalmış sosial və iqtisadi problemlərin həllinin, ölkənin iqtisadi müstəqilliyinin bərpa olunmasının yeganə çıxış yolu hesab oluna bilər.

Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadiyyatının formalaşması şəraitində mövcud inkişaf meyli və cəhətləri ölkədəki sahibkarlıq fəaliyyətində yeni özünəməxsus xüsusiyyətlər doğurur. Mülkiyyət münasibətlərinin formalaşması ərəfəsində yeni təsərrüfat formaları iqtisadi idarəetmə üsullarının yeni strukturlarını formalaşdırır. Bazar tipli iqtisadiyyatın strukturlarının formalaşması zəruriliyi təşkilati və iqtisadi idarəetmə baxımından həm sahə, həm də ki, ərazi strukturlarının yeni tipli forma və mexanizmlərini yaradır. Bu baxımdan təsərrüfat formasının strukturu kimi sahibkarlıq da bazar iqtisadiyyatının əsas tərkib hissələrindən biridir. Sahibkarlığın makroiqtisadi səmərə baxımından mikroiqtisadi səviyyədə həyata

keçirilən struktur siyasəti kimi formalaşır. Buna görə də, sahibkarlıq fəaliyyətinin formal yanaşmadan deyil də, struktur dəyişmələrin məzmunu kimi təhlil və tədqiq edilir. Sahibkarlığın inkişafı Respublikanın iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən biri olub belə ki, bölgü, istehsal və istehlak münasibətlərinin əsas təşkilatı və iqtisadi idarəetmə mexanizmi rolunu oynayır.

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq müvafiq sosial-iqtisadi inkişafa əsaslanan islahatların həyata keçirilməsi ilk növbədə ölkədə əhalinin iqtisadi-işgüzar fəaliyyətinin təmin edilməsinə, digər tərəfdən isə sahibkarlıq fəaliyyətinin yaranmasına şərait yaratmışdır. Bazar iqtisadiyyatının formalaşmasına zəmin yaradan ən əsas komponentlərdən biri isə azad sahibkarlıq fəaliyyətinin təmin olunmasıdır. Beləki, azad sahibkarlıq əhalinin sərbəst, müstəqil fəaliyyətinin təmin olunmasına şərait yaradır. Bazar münasibətləri şəraitində müxtəlif mülkiyyət münasibətlərinin yaranması əhalinin bu mülkiyyətə olan münasibətlərini dəyişir və onlarda sahibkarlıq ruhunun daha da artırılmasında köməklik göstərir. Müxtəlif formaya və məzmunu malik olan sahibkarlıq fəaliyyəti, sosial-iqtisadi inkişafın zəruri şərtləndirici amili kimi də qeyd etmək mümkündür.

Bazar iqtisadiyyatının hərəkət verici qüvvəsi hesab edilən sahibkarın əsas fikri ilk növbədə mövcud olan resurslardan səmərəli şəkildə istifadə etməklə yolu ilə beynəlxalq norma və standartlara uyğun olaraq yüksək keyfiyyətli, xarici bazarda rəqabətə davam gətirə biləcək məhsul istehsal etmək, digər tərəfdən isə son nəticə olaraq yüksək mənfəət götürməkdən ibarətdir. Buna görə də müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan Respublikasının bazar iqtisadiyyatı şəraitində azad sahibkarlığın inkişafına diqqət yetirməlidir. Milli iqtisadiyyatı əhalinin tələbatlarına eləcə də rəqabətli bazara ən çevik şəkildə uyğunlaşdırmaq üçün insanların sahibkarlıq hissi ilə tərbiyə olunması, sağlam rəqabətə əsaslanan sahibkarlıq fəaliyyəti mühitinin yaradılması nəticə etibarilə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının müəyyənləşdirilməsi üçün zəruridir. Azad sahibkarlığın yaradılması ölkədə müvafiq istehsalı artırmaqla yanaşı, ölkədə məhsul bolluğu və istehlak bazarını yaradır, sağlam rəqabətin

yararına geniş imkanlar açır, o cümlədən məşğulluq problemlərinin aradan qaldırılmasına, həmçinin dövlət büdcəsinin artırılmasına köməklik göstərir.

Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyətinin sosial-iqtisadi inkişafına dair müəyyən olunmuş qanunvericilik aktları, sərəncamlar və bu istiqamətdə hüquqi baza yaradılmış, aqrar islahatlar həyata keçirilmişdir. Bütün bu islahatların əsas məğzini bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası həyata keçirdiyi bütün iqtisadi islahatları bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğun olaraq aparması, onun səmərəli şəkildə təmin edilməsi, ümumiləşdirilmiş şəkildə yerinə yetirdiyi bütün makroiqtisadi dövlət tədbirlərinin hazırlanması və bütün bu metod mexanizmlərin təhlili və tədqiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanın strateji inkişaf baxımından fəal siyasətini həyata keçirən möhtərəm Prezident Heydər Əlirza Oğlu Əliyev cənablarının özünəməxsus təcrübə və metodologiyası əsasında yerinə yetirilmiş ardıcılıq və tarixilik prinsiplərinə uyğun olaraq reallaşmaqda davam edir. 1993-2000-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının yerinə yetirdiyi siyasi-iqtisadi islahatların nəticəsi olaraq öz əksini daha çox makroiqtisadi tarazlıq sahəsində və sosial-iqtisadi inkişaf meyllərində tapır. Ölkənin iqtisadi yüksəlişinin, artan rifah problemlərinin həll edilməsi, bunun üçün isə bir sıra təşkilati-iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsi, sosial-iqtisadi inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla müvafiq həm sosial, həm də ki, iqtisadi sahə üzrə siyasətin həyata keçirilməsi məqsədilə müəyyən səmərəli yollar axtarmağa və araşdırmağa ehtiyac vardır. Buna görə də, Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın mövcud vəziyyəti, inkişaf meylləri, o cümlədən müvafiq qanunauyğunluqları təhlil etməklə dövlət proqramlı mövqeylər hazırlamaq xüsusi vaciblik kəsb edir.

Ümumiyyətlə, ideal bir bazar mexanizmi ölkənin dövlət tənzimlənməsinin mexanizmləri əsasında sosial və iqtisadi məsələlərin həllini yalnız dövlətin tənzimləyici mexanizmlərinin zəruri olduğunu göstərir. Onu da qeyd etmək mümkündürki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehlakçı və istehsalçının hüquqlarının müdafiə olunması, mövcud qayda qanuna riayət edilməsi, milli iqtisadiyyatın

formalaşması kimi vacib məsələlər ilk növbədə dövlətə həvalə edilir. Bütün bu islahatlarda ölkənin iqtisadiyyatının formalaşmasına və azad sahibkarlıq fəaliyyətinin yaranmasına gətirib çıxarır. Deməli, dövlət bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsində və idarə etməsində sadəcə olaraq izləyici mövqeyi tutmamalı, istehsalın təşkili üzrə istiqamətləri müəyyən etməli və səmərəli şəkildə təşkil olunmuş idarə etmə strukturunu yaratmalıdır. Bütün bu prosesləri bazar iqtisadiyyatına keçid dövrü üzrə aşağıda göstərilən funksiyaları həyata keçirməlidir:

1) İqtisadiyyatın inkişafı üçün zəruri normativ hüquqi baza yaradılmalıdır. Məşhur, tanınmış ingilis sosioloqu Karl Popperin öz yazılarında qeyd etdiyi fikirlərə əsasən onu deyə bilərik ki, əgər hüquqi baza lazımı səviyyədə təmin olunmayıbsa, bu zaman heç bir cəmiyyətin və iqtisadiyyatın inkişafından danışıla bilməz.

Ölkənin iqtisadi artım səviyyəsi, ümumi daxili məhsulu, ixrac və idxalın strukturu, investisiya imkanlarının nə dərəcədə olması sahibkarlığın tənzimlənmə amillərini təşkil edir. Makroiqtisadi səviyyəli göstəricilərin müəyyən olunması sahibkarlığın səmərəli təşkili üçün stimül yaradan amildir. Bu baxımdan ölkədə sosial-iqtisadi inkişafı müəyyən etmək üçün onların arasında mövcud olan əsas göstəricilərin təhlilini aparmaq lazımdır.

2) Ölkədə qayda–qanun və təhlükəsizlik lazımı səviyyədə təmin olunmalıdır. Dövlətin hər bir vətəndaşı xüsusilə cəmiyyət bazar iqtisadiyyatı subyektlərinin təhlükəsizliyi və hüquqları daimi olaraq dövlət tərəfindən nəzarəti təmin olunmalıdır. Bəzən araşdırmalar nəticəsində ortaya çıxan faktorlardan məlum olurki, ölkədə mövcud olan korrupsiya halları, rüşvətxorluq, cinayət hadisələri və bununla əlaqədar digər məsələlər olduğu təqdirdə bir tərəfdən bütövlükdə ölkənin iqtisadiyyatının inkişafına digər tərəfdən isə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına mənfi təsir göstərir.

3) Makroiqtisadi səviyyədə sabitlik təmin olunmalıdır. Makroiqtisadi göstəricilər dedikdə isə bura ümumi milli və ümumi daxili məhsulun həcmi, milli gəlirin, büdcə kəsirinin, eləcədə inflyasiya, işsizlik səviyyəsini təmin etmək və optimal səviyyədə saxlamaq aiddir. Dövlət makroiqtisadi sabitliyi təmin etmək üçün

müvafiq olaraq maliyyə - kredit, investisiya siyasəti, o cümlədən müəyyən metod və vasitələrin köməkliyi ilə bunu həyata keçirməlidir. Əgər bu makroiqtisadi sabitlik təmin olunmazsa, onda bu sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəli təşkilinə və əhalinin sosial təbəqəsinə mənfi təsirini göstərəcəkdir.

4) Dövlət əhalinin sosial təbəqəsinin müdafiəsini təmin etməlidir. Belə ki dövlətin sosial siyasəti ilk növbədə ölkənin bütün işçilərini minimum əmək haqqı ilə, qocaların və pensiya yaşı çatmış şəxslərin vaxtı-vaxtında müavinətlərini verməli, aztəminatlı ailələrə müvafiq yardımların göstərilməsini təmin etməli və əhalinin gəlirlərini inflyasiya səviyyəsinə əsasən indeksləşməni yerinə yetirməlidir.

Sahibkarlıq və sosial-iqtisadi inkişafın qarşıya qoyduğu perspektiv problemləri həm sahibkarlığın sosial-iqtisadi inkişaf baxımından səmərəli təşkili təmin etmək həm də sahibkarlığa stimül verən mexanizmlərə tənzimləmə vasitəsi kimi baxılmasından irəli gəlir. Belə ki, sosial-iqtisadi inkişafın əsas göstəriciləri olan sahibkarlığın inkişafı və səmərəli təşkili təhlil olunduqda nəticə etibarlı ilə onun sosial-iqtisadi səmərəsi meydana çıxır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlığa ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunmasının əsası kimidə baxmaq mümkündür. Bununla əlaqədar olaraq sahibkarlıq fəaliyyəti ilə sosial-iqtisadi inkişaf arasında olan nəzəri və praktiki cəhətlərinin daha dərinədən öyrənilməsi və araşdırılması ən vacib aspektlərdən biridir. Buna görə də, Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası, insanların mənafeyi, sahibkar və onların bütün üzvləri arasında müəyyən ortaq uzlaşmaya gəlməsi əhəmiyyətliliyini qeyd etmək olar.

Sahibkarlığın səmərəsi dedikdə “ məsrəf və buraxılış” modelinə uyğun olaraq həyata keçirilməli və bazar iqtisadiyyatına xas olan aspektlər əsasında qurulmalıdır. Reallaşdırılan hər bir məhsul bazarın tələbatına uyğun şəkildə müəyyən edilir. Buna görə də, tələbatın ödənilməsi əsasında sahibkarlıq və sahibkarlıq fəaliyyətinin effektiv rolu aşkara çıxarılır. Bu baxımdan sahibkarlıq mənafeyi və ümumi ölkə

mənafeyi arasında uzlaşma onun onun idarə olunmasının xarici faktorları kimi formalaşır. [5, səh. 12]

Sahibkarlığın səmərəli formalaşması və inkişafı ilk öncə xarakter etibarilə tənzimlənən amillər hesabına formalaşır. Sahibkarlıq fəaliyyətinə təsir edən amilləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Dövlətin rolu;
- Ölkədəki siyasi-iqtisadi vəziyyət;
- Coğrafi şərait;
- Xarici ölkələrin təzyiqi;
- İdxal-ixrac siyasəti.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi ölkənin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Ona görə də, bu istiqamətdə dövlət və sahibkar münasibətlərinin formalaşdırılması, sahibkarlığa dövlət dəstəyi mexanizmlərinin təşkil edilməsi, biznes şəraitinə uyğun mühitin yaradılması, sahibkarlıq üzrə işgüzar əlaqələrin təşkili və bununla bağlı digər xidmətlərin həyata keçirilməsi sahibkarlığın səmərəli təşkili üçün imkanlar yaradır.

Sahibkarlıq fəaliyyətinə dəstək, bir sıra dünya dövlətlərində olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da hal-hazırda dövlətin əsas işgüzar fəaliyyəti ilə əlaqədar mərkəz istiqamətlərindən birini təşkil edir. Buna görə də, bu siyasət nəticəsində sahibkarlıqla əlaqədar qanunvericilik və iqtisadi şərait daimi olaraq təkmilləşdirilir, hər hansı yarana biləcək qanunsuz müdaxilələr ilə ciddi olaraq mübarizə aparılır və onun inkişafının səmərəli təşkili dövlət proqramları əsasında yerinə yetirilir. Sahibkarlığın inkişafı üzrə dövlət dəstəyi tədbirləri ilk növbədə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında əks etdirilmişdir. Belə ki, Konstitusiyada göstərilmişdir ki, “dövlət bazar münasibətləri əsasında iqtisadiyyatın formalaşmasına və inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlıq fəaliyyətinə təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə haqsız rəqəbətə və inhisarçılığa yol vermir”. [1, Maddə. 15]

Sahibkarlıq fəaliyyəti bu gün də bütövlükdə Azərbaycanda, eləcə də onun regionlarında qanunvericilik bazasına əsaslanır, sahibkarların hər hansı maliyyə problemləri həlli və bu istiqamətdə dövlətin maliyyə yardımlarının hər il davamlı olaraq artırılması, biznesə başlamaq istəyənlər üçün bu istiqamətdə şərtlərin daha da sadələşdirilməsi, ölkədə sahibkarlıq şəraitinin səmərəsinin artırılması, son nəticə olaraq isə regionların inkişaf proqramları, ölkədə sahibkarlığın sürətli inkişafının təmin edilməsi daim olaraq təkmilləşir.

Sahibkarlığın səmərəli təşkili üzrə həm inkişaf etmiş həmdə ki, müxtəlif transformasiyalı iqtisadiyyatla malik olan ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bütün ölkələr üçün bu sahə üzrə vahid və ümumi istiqamətlər var. Bu məqsədlə dövlət tərəfindən proqramlar hazırlanır və bu istiqamətdə maliyyə, vergi, qanunvericilik, gömrük, subsidiyalar, informasiya, kredit, marketinq təminatı və s. kimi iqtisadi üsul və metodlarından istifadə edir.

Belə ki, qeyd etmişdik ki, sahibkarlığın səmərəli təşəkkülü və formalaşması ilk növbədə tənzimlənən və liberal amillərin hesabına formalaşır. Belə ki, ölkənin ümumi daxili məhsulu, iqtisadi artım tempi, ixrac və idxalın strukturu həmçinin investisiya imkanları həm sahibkarlıq, həmdə strateji planlaşdırma obyektləri üçün tənzimlənən amillərdir. Makroiqtisadi səviyyədə həyata keçirilən tədbirlər sahibkarlığın səmərəli təşkilinin formalaşmasına stimül yaradan amil kimi iştirak edir. Sahibkarlığın sosial və iqtisadi inkişafda rolunu müəyyən etmək üçün ilk növbədə onlar arasındakı iqtisadi göstəriciləri təhlil etməklə müəyyən olunur.

Dünya iqtisadiyyatında yaranan problemlərə baxmayaraq 2015-ci ildə Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin dərc etdiyi məlumatlara əsasən Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının real artım tempi 1.1% təşkil etmişdir.

[31]

Təbii ki, dünyada baş verən iqtisadi proseslər, xüsusilə neft sektorunda qiymətlərin kəskin şəkildə enməsi, Azərbaycan iqtisadiyyatına da öz təsirini göstərmişdir.

Ümumi Daxili Məhsulun neft və qeyri-neft sektoru üzrə göstəriciləri.

No	Göstəricilər	Ölçü vahidi	2012	2013	2014	2015
1.	ÜDM bazar qiymətlərilə	mln AZN	54743,7	58182,0	59014,1	54352,1
	real artım tempi	%	2,2	5,8	2,8	1,1
2.	Özəl sektorun sahəsinin ÜDM-də payı	%	81,5	82,5	81,9	81,2
3.	Neft sektoru, ÜDM-də, bazar qiymətlərilə	mln AZN	25481,7	24968,4	22824,9	16682,1
	Real artım tempi	%	-5,0	1,0	-2,9	1,2
	Payı (ÜDM-də)	%	46,5	42,9	38,7	30,7
4.	Qeyri-neft sektoru, ÜDM-də, bazar qiymətlərilə	mln AZN	29262,0	33213,6	36189,2	37670,0
	Real artım tempi	%	9,7	10,0	7,0	1,1
	Payı (ÜDM-də)	%	53,5	57,1	61,3	69,3

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası, Bakı-2016. [24, səh. 22; 23]

Cədvəl 1.1-ə əsasən demək olarki, neft sektorunda 2015-ci ildə 16682,1 milyon manat və real artım tempi 1,2 % olmuşdur. Qeyri-neft sektorunda artım baş vermiş, bu sahə üzrə göstəricilər 37670 milyon manat və real artım tempi isə 1,1% təşkil etmişdir. Özəl sektorun ümumi daxili məhsulda payı 2015-ci ildə 81,2%-i əhatə etmişdir.

2015-ci ilin yekunlarına dair hesabatlarda göstərilirki, ümumi daxili məhsul 52969,6 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir. Belə ki, 2014-cü ilə nisbətə azalmanın baş verməsinin əsas səbəbləri kimi ümumi daxili məhsulun nominal ifadədə aşağı

düşməsi və manatın ABŞ dollarına nisbətə öz möhkəmliyini itirməsi qısaca devalvasiya ilə əlaqədar idi. 2014-cü ilə müqayisədə ümumi daxili məhsulun ABŞ dolları nisbətində azalma 29,6% olmuşdur.

Neftin qiymətində azalmanın və proqnozda nəzərdə tutulduğundan artıq səviyyədə neftin istehsal edilməsinə baxmayaraq 2015-ci ilin sonunda, yəni hesabat zamanı ümumi daxili məhsulda azalma baş vermişdir.

Bununla da, ölkədə neft sektorunun ümumi daxildə məhsulda payı 2014-cü ildə 38,7% -dan azalaraq, 2015-ci ildə 30,7% təşkil etmişdir.

Neft sektorunda 2015-ci il üçün hasil edilən neftin həcmi əvvəlcədən 40615,6 milyon ton nəzərdə tutulsada, Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən neftin hasilat həcmi 41689,0 milyon ton (Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin məlumatlarına əsasən isə 41586 milyon ton) olmuşdur. [24, səh. 23]

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin təşkilatçılığı ilə 2015-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafı yekunlarına eləcə də qarşıda duran vəzifələrə dair həsr edilən iclasda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Möhtərəm cənab İlham Əliyev giriş nitqində ifadə etmişdirki: “ Ümumiyyətlə, ümumi daxili məhsulumuzun strukturu müsbətə doğru dəyişir və təkmilləşir, qeyri-neft sektorunun çəkisi artım müşahidə edilir.

Ancaq bu istiqamətdə asılılığı minimum səviyyəyə endirməliyik ki, gələcəkdə neftin qiymətindən asılı olmayaq. Vəzifə və məqsədimiz bundan ibarətdir. Hesab edirəm ki, düşünülmüş siyasət və gərgin iş nəticəsində tezliklə buna nail ola biləcəyik “. [24, səh. 23]

Cədvəl 1.2

2014 və 2015 –ci illərdə Ümumi Daxili Məhsulun sahə strukturu,(milyon manatla).

ÜDM-in əsas sahələr üzrə göstərici	2014	2015 Proqnoz	2015 Gözlənilən	2015 İcra	2015/2014 real artım tempi
Ümum Daxili Məhsul	59014,1	59842,2	57151,7	54352,1	101,0
Sənaye	24169,3	22343,6	19661,5	18440,0	101,6
Kən təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	3139,2	3284,8	3420,8	3385,3	106,6
Tikinti	7454,4	9089,2	8290,1	6599,5	86,6
Ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri	4652	5307,5	5131,1	5437,7	110,9
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	2655,9	3325,1	2806,1	2932,4	98,3
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	1269,1	1657,6	1544,1	1475,7	114,0
İnformasiya və rabitə	1070,9	1144,0	1130,9	1083,6	106,8
Sosial və digər xidmətlər	10190,3	9455,0	10800,0	10492,9	101,7
Məhsula və idxala xalis vergilər	4413,0	4235,5	4367,2	4505,0	103,6

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası, Bakı-2016. [24, səh. 26]

Cədvəl 1.2-ə əsasən onu qeyd etmək olarki, 2015 - ci ildə ümumi daxili məhsul göstəricisi 54352,1 milyon manat olmuşdur. Belə ki, ölkənin gözlənilən səviyyəsindən 4,89% azalma olsada real faiz artımı 1,1% təşkil etmişdir. 2015 və 2016-cı illər üzrə əlaqədar məlumatlara əsasən, 2015-ci ildə sənaye sahəsində əlavə dəyərin çəkisi 22,3 milyard manat, real artım tempi isə 0,9 % azalmış, 2015-ci il üçün əvvəlcədən 0,7 % nəzərdə tutulmuş, hesabat tarixində isə real artım tempi 1,6 % olmuşdur. Beləki, sənaye sahəsində istehsal olunan məhsulların 29,9%-i emal sektoruna, 61,9 %-i mədən çıxarma sektoruna, 7,3%-i buxar, qaz və eləcədə təchizat sektoruna, qalan 0,95%-i isə su, tullantıların təmizlənməsi sektoruna aiddir. Qeyri-neft sektoru üzrə real artım tempi isə 2015-ci il üçün 7,6% proqnozlaşdırılırsada, faktiki olaraq 8,4% təşkil etmişdir.

2015-ci ildə Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi sahədə inkişafı üçün maliyyə vasitələrindən əsas kapitalla istiqamətləndirilmiş 15957.0 milyon manatlıq vəsaitin demək olarki, 73.5%-i tikinti işlərinin həyata keçirilməsi üçün istifadə edilmişdir. İstifadə olunan vəsaitin 61.9 %-i istehsal obyektlərinin, 31.6%-i xidmət sahələri obyektlərinin, 6.5%-i isə yaşayış evlərinin tikintisinə istifadə edilmişdir.

Aqrar sahə üzrə 2015-ci üçün büdcə layihəsi əsasında hazırlanan məlumatlarına görə qeyd edə bilərik ki, bu sahədə 3,5 % artım olmuşdur. 2015-ci ilin sonuna isə bu artım 5,3 % artım olması qeydə alınmışdır. Hesabat ili üzrə bu sahədə artım 6,6 % təşkil etmişdir. Ötən ilə nisbətə isə bu sahədə artım heyvandarlıq məhsullarında 2,5 %, bitkiçilik məhsulları üzrə isə 11,3 % müəyyən olunmuşdur. Ona görə ki, 2015-ci ildə “kənd təsərrüfatı ili” kimi elan edilməsi son nəticədə bu sahə üzrə görülən tədbirlər sayəsində buna nail olunmuşdur.

İnformasiya və rabitə sahəsində fəaliyyət göstərilən xidmətlərin demək olarki, 72,6 %-i əhaliyə xidmət etmişdir.

Tikinti sektoru üzrə isə real artım tempində faktiki olaraq 13,4 % azalma müşahidə edilmişdir.

Sənaye sahələri üzrə fəaliyyət göstərən fərdi sahibkarlar isə 2016-cı ildə müvafiq yanvar və avqust ayları ərəfəsində 20.3 milyard manatlıq və ya əvvəlki illə müqayisədə 1% daha artıq sənaye məhsulları istehsal etmişlər. Belə ki, sənaye məhsullarının 65.5%-i mədənçıxarma sahəsində, 28.2%-i emal sektorunda, 5.55-i elektrik, buxar və qaz istehsalı, 0.8%-i isə tullantı, su təchizatı eləcədə emal sahəsində istehsal edilmişdir.

2016-cı ilin yanvar-sentyabr aylarında Azərbaycan Respublikasında fərdi sahibkarlıqla məşğul olanların sayı 6088 müəssisə yaradılmış və onların sayı demək olarki, keçən ilə nisbətə 33,3 faiz artım müşahidə olunmuşdur. Bundan əlavə olaraq, 2016-cı ilin müvafiq dövrünə əsasən fərdi sahibkarlıq üzrə fəaliyyət göstərmək üçün vergi orqanlarından qeydiyyatdan keçən fiziki şəxslərin sayı 83094 olmuşdur. Keçən

ilin müvafiq dövrünə nisbətən müqayisədə 56,8 faiz artım olmuşdur. Fərdi sahibkarların əksəriyyəti Bakı, Aran, Gəncə-Qazax, Lənkəran, Şəki-Zaqatala, Abşeron və Quba-Xaçmaz rayonlarında qeydiyyatla alınmışdır. [31]

Beləliklə, bazar iqtisadiyyatı ölkənin bütün sosial və iqtisadi prosesləri avtomatik şəkildə tənzimləmək hüququna malik deyildir. Hətta dünya təcrübəsindən bizə məlumdurki, bazar mexanizmi əhalinin tələbatını ödəyə bilməz. Sahibkar hər hansı bir sahəyə investisiya və ya kapital qoyarkən, ilk növbədə onun üçün mənfəət gətirəcək barədə düşünür. Əks halda sahibkar bu sahəyə investisiya qoymaqdan çəkinir, hansı ki bu cəmiyyət üçün olduqca vacib və zəruridir.

1.2 Sahibkarlığın ölkə iqtisadiyyatının inkişafında rolu və yeri

Müstəqillik qazanmış hər bir ölkə qarşısında ilk növbədə bu müstəqilliyin siyasi, sosial və iqtisadi əsasını yaratmaq və bunun əsasında gələcək inkişafını formalaşdırmaq vəzifəsi durur. Hər bir ölkənin inkişaf iqtisadiyyatı onun tarixi qədər qədim və zəngindir. Məhz ölkə iqtisadiyyatı bu uzun tarixi dövr ərzində təbii amillərin, istehsalın ictimailəşdirilməsinin dərinləşməsinin və ictimai əmək bölgüsünün təsiri əsasında formalaşır.

Müasir iqtisadi ədəbiyyatlarda sahibkarlıq anlayışı təsərrüfat davranışı kimi müəyyən edirlər. Beləki, sahibkarlıq davranışı üçün yeni mənfəət gətirən ideyaların aşkara çıxarılıb, onun reallaşdırılması, çeviklik, təşəbbüskarlıq, riskə getmək qabiliyyəti, təsərrüfat üzrə təşkilati yenilikçiliyi səciyyəvidir.

Ümumiyyətlə, mülkiyyətin bütün formalarında müəyyən olunmuş sahibkarlıq fəaliyyəti iqtisadiyyatın qanunla qadağan edilməyən bütün sahələri üzrə həyata keçirilə bilər.

Onu da qeyd etmək mümkündürki, hazırda Azərbaycan da sahibkarlığın müxtəlif formaları inkişaf etməkdədir. Fərdi və ya kollektiv sahibkarlıq, öz mülkiyyəti və ya özgənin mülkiyyəti əsasında sahibkarlıq fəaliyyəti, hüquqi şəxs

yaratmaqla və ya hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti həyata keçirilir. O cümlədən, qanunla qadağan olunan və ya qanunla qadağan olunmayan, xüsusi icazə tələb edən və ya tələb etməyən sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif sahələri müəyyən edilmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında və formalaşmasında sahibkarlıq fəaliyyətinin rolunun əhəmiyyətliliyini qeyd etmək mümkündür. Belə ki, bazar iqtisadiyyatına keçidin ilk vaxtlarında müəyyən problemlərlə yanaşı, bazar iqtisadiyyatına məxsus qanunlar qəbul edildikcə isə inkişaf edən sahibkarlıq fəaliyyəti ölkə iqtisadiyyatının inkişafının başlıca amilinə çevrilirdi. Son nəticədə də, əvvəllər mövcud olmuş mərkəzdən planlar əsasında idarə edilmiş iqtisadiyyat, artıq ayrı - ayrı sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif sahələri ilə məşğul olan sahibkarların fərdi təşəbbüsləri əsasında yenidən formalaşırdı. İlk növbədə mülkiyyət strukturunda yeni dəyişikliklər baş verdi. Əvvəllər mövcud olan ictimai mülkiyyətlə, kooperativ və dövlət formaları ilə yanaşı, mülkiyyətin yeni formaları meydana gəlib inkişaf edirdi. O cümlədən, bu mülkiyyət formalarının sosial – iqtisadi məzmununda dəyişirdi.

Ölkə iqtisadiyyatı bugünkü dünyada nəticəli və müstəqil inkişafa o halda nail olurki, iqtisadiyyat mülkiyyətin sadəcə olaraq bir formasına deyil də, müxtəlif formalarına əsaslanmış olsun. Bazar iqtisadiyyatına keçid ilə əlaqədar olaraq özəl bölmənin yaranmasına və ölkənin milli iqtisadiyyatında onun çəkisinin artmasına gətirib çıxartdı. İqtisadiyyatın əksər sahələrində xüsusi müəssisələr fəaliyyət göstərir. İqtisadi sahədə dövlət mülkiyyətinin xüsusi çəkisində azalma baş verməsi o demək deyildirki, bu bölmə üzrə imkanlar tükənmişdir.

Makroiqtisadi siyasət və iqtisadiyyatın tənzimlənmə proporsionallığının təmin olunması funksiyasını həyata keçirməklə sosial yönümlü iqtisadiyyata təsir göstərir. Beləki, əvvəlki sistemdə ki kimi dövlət mülkiyyəti, artıq mülkiyyətin başqa formalarını əvəz edə bilməməklə yanaşı, həmçinin mülkiyyət formalarının ölkə iqtisadiyyatında mövcudluğunu təkzib edə bilməz. Bununlada iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi öz səmərəliliyini bu mülkiyyət formalarında və dövlət mülkiyyətinə

xas olan sahibkarlıq fəaliyyətinin əlaqəli təşkili mexanizmlərinin yaradılmasında öz məğzini tapır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə dövlətin iqtisadi siyasəti elə təşkil olunmalıdır ki, iqtisadi artımla yanaşı sosial problemlərin aradan qaldırılmasını təmin edə bilən səmərəli sahibkarlar və mülkiyyətçilər fəaliyyət göstərsin. Bunlar son nəticədə milli təsərrüfatın subyektləri ilə qarşılıqlı vəhdətdə olmaqla ölkə iqtisadiyyatının inkişafını təmin etsin.

Mülkiyyət baxımından əhalinin məşğulluq strukturu və dinamikası ölkə iqtisadiyyatının təşəkkülünü müəyyən aspektdə səciyyələndirdiyi üçün bu dinamikanın təhlilinin aparılması vacib və məqsədə uyğun hesab edilir.

Cədvəl 1.3

İqtisadiyyatda məşğul olan əhalinin sayı (min nəfər).

İllər	Məşğul əhalinin sayı
2000	3855,5
2001	3891,4
2002	3931,1
2003	3972,6
2004	4016,9
2005	4062,3
2006	4110,8
2007	4162,2
2008	4215,5
2009	4271,7
2010	4329,1
2011	4375,2
2012	4445,3
2013	4521,2
2014	4602,9
2015	4671,6

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı-2016 . [31, səh. 21]

Cədvəl 1.3-dən, gördüyümüz kimi iqtisadiyyatda məşğul olanların sayı son 15 ildə artmışdır. Belə ki, 2015-ci ildə məşğul olan əhalinin sayı 4671,6 min nəfər təşkil etmişdirki, 2000-ci ilə nisbətdə 17,5 % artım olduğu müşahidə olunur. 2004-cü ildə

isə məşğul olan əhalinin sayı 4602,9 min nəfər müəyyən edilmişdir. Təbii ki, iqtisadi sahə üzrə dövlət tərəfindən həyata keçirilən islahatlar, sahibkarlıq sahəsində qəbul edilən bir sıra qanunlar, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin artması son nəticə olaraq ölkədə əhalinin rifah halının yüksəlməsinə, o cümlədən əhalinin məşğulluq sahəsində olan problemlərinin aradan qaldırılmasına köməklik göstərmişdir. Bu da ölkə iqtisadiyyatının inkişafında müəyyən dərəcədə əhəmiyyətli rola malikdir.

Cədvəl 1.4

Məşğul əhalinin iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə bölgüsünün dinamikası (%-lə).

İllər	Cəmi	O cümlədən					
		Sənayedə	Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda	Tikintidə	Nəqliyyat və anbar təsərrüfatında	İnformasiya və rabitədə	Digər sahələr üzrə
%-ilə							
2000	100	7,2	39,2	4,9	4,3	0,7	43,7
2001	100	7,1	39,1	4,9	4,3	0,8	43,8
2002	100	7,2	38,9	5,0	4,3	0,7	43,9
2003	100	7,0	38,9	5,1	4,3	0,8	43,9
2004	100	7,2	38,6	5,2	4,3	0,8	43,9
2005	100	7,2	38,7	5,2	4,3	0,8	43,8
2006	100	7,4	38,5	5,3	4,3	0,8	43,7
2007	100	7,5	38,4	5,3	4,3	0,8	43,7
2008	100	7,5	38,2	5,4	4,3	0,8	43,8
2009	100	7,3	38,1	5,4	4,3	0,8	44,1
2010	100	7,1	38,2	6,7	4,1	1,3	42,6
2011	100	7,0	37,9	7,1	4,1	1,3	42,6
2012	100	7,0	37,7	7,2	4,1	1,3	42,7
2013	100	7,2	37,1	7,2	4,1	1,3	43,1
2014	100	7,0	36,7	7,3	4,0	1,3	43,7
2015	100	6,9	36,4	7,2	4,2	1,3	44,0

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı-2016. [31, səh. 27]

Cədvəl 1.4-dən görüldüyü kimi iqtisadiyyatda məşğul olan əhalinin sayı 2000-ci ildən 2015-ci ilədək mövcud olan statistik göstəriciləri əks olunmuşdur. Belə ki, sənaye sahəsində məşğul olan əhalinin sayı bu 15 il ərzində artıb azalmış, 2007 və 2008-ci illərdə isə 7,5 %-lə sənaye sahəsi üzrə ən yüksək göstəriciyə malik

olmuşdur. Ən aşağı göstərici isə 2015-ci ildə 6,9% təşkil etmişdir. Son 3 ildə isə sənaye sahəsində işləyənlərin sayı azalmağa doğru istiqamətlənmişdir. Təbii ki, bu hal ölkənin gələcək inkişafı üçün müəyyən problemlərə gətirib çıxara bilər. Ona görə ki, sənaye sahəsi ölkə iqtisadiyyatının inkişafında əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün bu sahə üzrə xüsusilə sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırıcı tədbirlərin görülməsi zəruridir.

Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı eləcədə balıqçılıq sahəsində məşğul olan əhəlinin sayı 2000 – ci ildə 39,2% təşkil etmiş və bu ildən başlayaraq artıq növbəti illərdə demək olarkı, bu göstərici azalmışdır. Son 15 il ərzində 2,8 % azalaraq 2015 –ci ildə 36,4% təşkil etmişdir. Onuda qeyd etmək mümkündürki, aqrar sahə Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu sahənin əhəmiyyətini onunla izah etmək olar ki, əhəlinin yarısından çoxu kənd yerlərində məskunlaşıb. Kənd ərazilərində iqtisadiyyatın digər sahələri zəif inkişaf etdiyindən belə ərazilərdə əhəli daha çox kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmaq məcburiyyətində olurlar. Təbii ki, bu, göstəriciləri dəqiq ifadə etmək çətindir. Ona görəki, indi kolxozlar və sovxozların fəaliyyəti artıq dayandırılmış, fərdi təsərrüfatla məşğul olanları isə müəyyən etmək çətindir.

Öyrənilən dövrdə tikinti sahəsi üzrə məşğul olanların sayı 2000-ci ildən 2015-ci ilədək baxıldıqda görürük ki, bu sahədə artım nəzərə çarpır. 2000-ci ilə nisbətən 2015-ci ildə tikintidə məşğul olanların sayı 2,3% artmaqla 7,2% təşkil etmişdir. Hazırda Azərbaycan Respublikasında fərdi tikinti artmış, bu işlər daha çox fərdi insanlar tərəfindən həyata keçirilir və çox zaman da qeydə alınmırlar. Deməli, tikinti sahəsində məşğul olanların sayı da daha çox ola bilər.

Nəqliyyat və ya anbar təsərrüfatı ilə məşğul olanların sayı göstərilən 2000-2010-cu illər arasında ciddi dəyişikliklər olmamış, ancaq 2010-cu ildən sora bu sahədə məşğul olanları sayı azalmağa başlamışdır.

İnformasiya və rabitədə məşğul olanların sayı isə 2000 və 2002-ci illərdə 0.1% artıb azalmış, 2002-2009 –cu illərdə 0,8% təşkil etmişdir. 2010-2015-ci illərdə bu

göstərici isə 0,5% artaraq 1,3% olmuşdur. Təbiiki, bunun belə olması bu sahə üzrə Azərbaycanda inkişafın artması, o cümlədən mövcud texnika və texnologiyanın təkmilləşməsi, bu sahəyə marağın daha da artmasına gətirib çıxarır. İnanıramki, bu sahə üzrə məşğul olanların sayı günü-gündən artmağa başlayacaqdır.

Digər sahələr üzrə dedikdə bura, ticarət, ictimai-iaşə, maddi-texniki təchizat, satış, mədəniyyət, təhsil və incəsənət ilə məşğul olanlar daxildir. O cümlədən, idarəetmə orqanları sahəsində məşğul olanların sayıda artmışdır.

Göründüyü kimi, məşğul olan əhalinin sayı daha çox xidmət sahələrində müşahidə olunur. Xidmət sahəsilə məşğul olanların sayında artım olması bir inkişaf göstəricisi olsa belə, Azərbaycan Respublikasında ölkə iqtisadiyyatının yüksək inkişafını səciyyələndirmir. Ona görəki, ölkədə istehsal sahələrinin inkişafı aşağıdır. Sahibkarlar isə belə sahələrə maraq göstərmir, onlar daha az vəsait tələb edən və tez bir zamanda gəlir götürən sahələrə can atırlar. Belə sahələr isə ticarət və xidmət sahələrindən ibarətdir.

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına əsaslanan bütün iqtisadi sistemlərdə sahibkarlıq fəaliyyəti müəyyən dərəcədə özünü biruzə verir. Cəmiyyətin inkişafı öz tarixi istiqamətilə gedən ölkələrdə bazar münasibətləri bərqərar olduğu zaman iqtisadi sahədə qəbul edilən qanunların fəaliyyəti nəticəsində sahibkarlıq fəaliyyəti təşəkkül tapır və bazar münasibətlərinin inkişafında əsas rol oyanır. Dünya ölkələri tərəfindən sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı istiqamətində müxtəlif modellərdən istifadə edirlər. Buna görə də inkişaf modelinin dəqiq müəyyən edilməsi ən vacib aspektlərdən biridir. Beynəlxalq əmək bölgüsü üzrə bu inkişaf modelləri ixtisaslaşmanın sürətləndirilməsindən, məhsul buraxılışına daha da üstünlük verilməsindən, həmçinin ixracın artırılması və ya idxalın azaldılması istiqamətindən ibarət ola bilər. Bu məsələ üzrə aydınlığın olması əhəmiyyətlidir, ancaq buna baxmayaraq ölkəmizdə bu sahə üzrə hələlən vahid siyasət və konsepsiya təmin edilməmişdir. Beynəlxalq əmək bölgüsü üzrə neft, pambıq, mineral sular və digər məhsulları ixrac edən bir dövlət kimi ixtisaslaşmanın daha da dərinləşməsi vacib amildir. O cümlədən, idxalı

əvəz edə bilən məhsulların istehsalına xüsusi diqqət ayrılmalıdır. İlk öncə ölkə daxili bazarda sahibkarların nüfuzu bərpa olunmalıdır. Ölkədə fəaliyyət göstərən sahibkarların istehsal etdiyi məhsullar ölkənin milli tələbatına çevrilmədir. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, gömrük siyasəti elə təşkil olunmalıdır ki, sahibkarlar daxili bazarda yerli və xarici sahibkarlarla eyni rəqabət şəraitində olsunlar.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin təşəkkül tapması ilk növbədə hər bir ölkə üzrə müəyyən olunan qanunauyğunluqlara və ümumi xüsusiyyətlərə səciyyələnir. Keçid iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlığın inkişaf qanunauyğunluqları özünü dərhal deyildə, müəyyən ziddiyyətlər əsasında biruzə verir. Bu ziddiyyətlər və tərəddüdlər son nəticədə sahibkarlığın inkişafında müəyyən aspektdə xüsusiyyətlər ortaya çıxarır. Ziddiyyətlər və tərəddüdlər nə qədər dərin və geniş olarsa, xüsusiyyətlərdə bir o qədər geniş olar.

Azərbaycan Respublikasında iqtisadi münasibətlərin yeni formalarının meydana gəlməsi sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün geniş imkanlar yaratdı. Bu münasibətlər dövlətin əvvəllər öz öhdəliyinə götürdüyü bir neçə funksiyaların sonda sahibkarlıq fəaliyyəti əsasında yerinə yetirilməsinə gətirib çıxardı. Cəmiyyətin üzvlərinin işlə təmin edilməsi, əhalinin xidmətlərə və məhsullara olan tələbatı, Respublikada məhsuldar qüvvələrin təşəkkülü və bununla əlaqədar digər problemlərin həlli demək olar ki, birbaşa sahibkarlıqla əlaqədardır. Yeni iqtisadi münasibətlər sistemin təşəkkül tapması dövlətin mövcud təsərrüfat həyatına, həmçinin bu müəssisələrin təsərrüfatçılığına müdaxiləsi zəruriliklərini aradan götürür.

Ümumiyyətlə, müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişafı sahibkarlıq fəaliyyətilə bağlı olur. Ona görə ki, bir tərəfdən dövlətin maliyyə imkanları çox olmurki, ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinə maliyyə vəsaiti ilə əvvəlki kimi öz təsirini göstərə bilsin. Digər tərəfdən isə əksər dövlət müəssisələri özəlləşdirilir və onlardan dövlət mülkiyyətində olanlar isə öz fəaliyyətlərini bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğun qurması xeyli zaman tələb edir. Nəhayət, bazar

iqtisadiyyatına keçid dövründə ölkə iqtisadiyyatının inkişafında və təşəkkül tapmasında başlıca rolu sahibkarlıq fəaliyyəti təşkil edir. Onu da qeyd etmək olarki, keçid dövründə sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadiyyatın inkişafına təsiri cəmiyyətin mənafeyinə uyğun olaraq bir istiqamət üzrə verilməsi, nəticə etibarlı ilə dövlətin effektiv təsir mexanizmləri yavaş-yavaş formalaşır və elə buna görə də bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində sahibkarlığın ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsiri müəyyən aspektdə kortəbii xarakter daşıyır.

Azərbaycan Respublikası yeni bir cəmiyyətin quruculuğunda öz istiqamətini axtarır, bu istiqamətdə dünya təcrübəsindən istifadə edilməsi və sahibkarlıq fəaliyyətinin bərqərar olub inkişafı əsas diqqət mərkəzindədir. Burada sahibkarlıq fəaliyyəti elə iqtisadi metodlarla istiqamətlənməlidir ki, mövcud olan maddi, insan, təbii və maliyyə resurslarından səmərəli istifadə edilməsini təmin etməklə insanların həyat səviyyəsinin daha da yüksəldilməsinə şərait yaradan ölkə iqtisadiyyatı formalaşsın.

Məlum olduğu kimi cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər o zaman uğurlu hesab olunur ki, o sosial ədaləti əvvəl mövcud olan cəmiyyətdən daha yaxşı təmin edir. Belə ki, sosializm cəmiyyəti sosial ədaləti özünəməxsus halda təmin etdiyini deyə bilərik. Buna görə də, yeni cəmiyyət yaradıcılığında aparılan islahatlar elə istiqamətdə həyata keçirilməlidir ki, hər hansı bir sosial ziddiyətə və münaqişəyə səbəb olmasın. Bu problemin aradan qaldırılmasının başlıca istiqamətlərindən biri sahibkarlıq fəaliyyətinin hərtərəfli inkişafından asılıdır.

Müstəqillik qazandıqdan sonra formal olaraq dövlətə, həqiqətdə isə ona sərəncam vermək hüququ dövlət məmurlarına məxsus olan, bir tərəfdən böyük miqyaslı maddi resurslar, digər tərəfdən isə qabiliyyəti və təşəbbüskarlığı kifayət qədər olan, ancaq maddi resursları olmayan sahibkarlar dayanmışdır. Fikrimcə, dövlət öz mülkiyyətində olan resurslarla potensial sahibkarlıq fəaliyyətini təmin etmək yolunda tədbirlər görməkdən başqa mövcud olan bu mülkiyyətin bir hissəsini özəlləşdirmə vasitəsilə potensial sahibkarların mülkiyyətinə keçirməlidir. Beləliklə,

ölkədə həyata keçirilən özəlləşdirmə prosesləri son nəticə olaraq iqtisadiyyatın yeni bir keyfiyyət halına salınmasına nail olundu. Ancaq özəlləşdirmə prosesi zamanı dövlət müəssisələrinin fəaliyyətinin dayanması digər tərəfdən iqtisadiyyata böyük ziyan vurmasına gətirib çıxardı. Halbuki, belə müəssisələr dünya təcrübəsindən ibarət olan formalarından istifadə etməklə, xüsusilə menecerlər vasitəsilə yenidən hərəkətə gətirmək mümkün idi. Ona görə ki, elə sahələr varki, onları ilk növbədə hərəkətə gətirmək və inkişafı üçün Respublika daxilində kadr, xammal və satış bazarı mövcuddur. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, özəlləşdirmə prosesi zamanı orada iştirak edənlərin pul vəsaitlərinin qanuni və qeyri – qanuni yollarla alınması, bununlada kredit almaq çətinliyi özəlləşdirilmiş müəssisələrin bir qisminin fəaliyyətə gətirilməsi imkanlarını əllərindən almışdır. Belə müəssisələr faktiki olaraq fəaliyyətsiz müəssisələrə çevrilmişlər. Elə müəssisələr vardır ki, həmin müəssisənin özəlləşdirilməsinə çəkilən vəsaitlə sahibkar orta və ya kiçik bir müəssisə yarada bilərdi. Bu istiqamətdə maliyyə - kredit siyasətini həyata keçirməklə özəlləşdirilən müəssisələrin fəaliyyət başlaması ölkə iqtisadiyyatının inkişafında və təşəkkül tapmasında mühüm rol oynaya bilər.

Bildiyimiz kimi, bazar iqtisadiyyatının əsas hərəkət verici qüvvəsi kimi sahibkar çıxış edir. İqtisadi təbiət baxımından sahibkar daimi olaraq öz mənafeyini güdən şəxsdir. Belə ki, sahibkarların əsas məqsədi kəskin rəqabət mübarizəsi zamanı bazar iqtisadiyyatı şəraitində şəxsi mənfəət, gəlir əldə etmək və cəmiyyət üçün bütün fəaliyyəti, xeyriyyəçiliyi, həmçinin davranışı bu məqsədin reallaşmasına başlıca olaraq xidmət edir. Ancaq buna baxmayaraq, sahibkar daim cəmiyyətdə vacib və böyük xidmətlər həyata keçirir. Sahibkar xidmət və istehsal obyektləri yaratmaqla ölkə iqtisadiyyatını formalaşdırır, əhalini işlə təmin edir, cəmiyyətin xidmətlərə və məhsullara olan tələbatını ödəyir, öz mənfəətlərindən vergi ödəməklə cəmiyyətin ümumi xərclərinin ödənilməsinin birbaşa iştirakçısıdır.

Nəhayət məlum oldu ki, hər bir sahibkarlıq fəaliyyəti ölkə iqtisadiyyatının əsas, ayrılmaz tərkib hissəsindən biridir və iqtisadiyyata istər – istəməz öz təsirini göstərir. Belə ki, cəmiyyətin mənafeyi ilə sahibkarların mənafeleəri bəzən üst – üstə düşmədiyi

üçün bu təsir müsbət və ya mənfəət ola bilər. Buna görə də hesab edirik ki, dövlət hər hansı bir iqtisadi islahatları həyata keçirərkən ilk növbədə sahibkarlıq fəaliyyətinə və cəmiyyətin mənfəətinə uyğun bir istiqamət verməlidir. Təkcə bu halda sahibkarlıq fəaliyyəti nəinki səmərəli iqtisadiyyatın formalaşmasına, həmçinin istehsal mənasibətlərinin əsas aparıcı daşıyıcıları olduğuna görə iqtisadiyyatın inkişafına və təşəkkül tapmasına təsir göstərəcəkdir.

1.3 Sahibkarlığın rəqabət üstünlüklərinin təmin edilməsində innovasiya prosesi

Xarici bazarlarda ölkənin sərt rəqabətə davam gətirməsi üçün ilk növbədə innovasiyalı inkişafının təmin edilməsi və beynəlxalq səviyyədə mənasibətlər obyektini kimi həyata keçirilməsi onun əsas şərtləndirici amillərindən biridir. Ümumiyyətlə, innovasiya fəaliyyətlərinin sayının artırılması vacib deyil, onun əsas prinsipi iqtisadi proseslərin əsas hissəsi olmaqla sosial, maliyyə, innovasiya və s. kimi məqsədlər üçün istifadə olunmasıdır. Bundan əlavə innovasiya prosesi yalnız texnoloji bölmə ilə deyil, həm də ekoloji, idarəetmə, təhsil və başqa sahələr üzrə tətbiq olunmalıdır. İnnovasiyanın daha da təşəkkül tapması aparılan elmi araşdırmaların sürətləndirilməsinə şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikasında elmi araşdırmaların intensivləşdirilməsi prosesləri deyil də, bu tədqiqat üzrə həyata keçiriləcək mexanizmlərin yaradılması və bütün bunların son nəticədə əhəmiyyətli layihələrə tətbiq olunması olduqca vacibdir. İşlənib hazırlanan və tətbiq edilmiş innovasiyanın əsas məqsədi ilk növbədə rəqabət strategiyasında vacib mövqe tutmaq və onun üstünlüyünü qorumaqdır. İnnovasiyanın fəaliyyət prosesi ərzində onun potensialı ortaya çıxır. Bu potensial aşağıdakı kimi yaradılır:

- Yeni məhsulların yaradılması, formalaşdırılması və istehsal edilməsi. Bunun üçün isə ilk növbədə elmi texnoloji yeniliklər, maliyyə imkanları, texniki proseslərin yenilənməsi və bu texnika-texnologiya ilə işləməyi bacara bilən mütəxəssislər hazırlanmalıdır.

- Rəqabət şəraitində keyfiyyət baxımından rəqiblərdən üstün olması, istehlakçıların daimi olaraq dəyişən tələblərinə uyğun məhsulların yaradılması, istehsalı və onun satışının təşkili imkanları mövcud olmalıdır.

Ümumiyyətlə, innovasiya sahəsində proseslərin idarə edilməsi sistemlərinin inkişafı və formalaşması 1990-cı illərə təsadüf edir. Belə ki, bu sistem əvvəl mövcud olan ənənəvi məhsul növü istehsalının ümumi sistemindən tamamilə ayrılmışdır. Bu sistem funksional olaraq son dərəcə yeniliklərin işləməsini və tətbiq edilməsini fasiləsiz şəkildə idarə etmə sistemini dəyişmişdir. Bu fəaliyyət zamanı innovativ ideyalar yeni biznes sahələrinə daxil olmasını stimullaşdıran perspektivli istehsalat sahələrinin planlarını və fəaliyyət proseslərini əhatə edir. Bu sistemlərin vəzifələri yeni məhsulların işlənilməsi və tətbiqi üzrə fəaliyyətlərin sürətləndirilməsi, qərarların qəbul olunması, planlaşdırma, sistemlərin stimullaşdırılması və bu kimi digər bölmələrdən təşkil olunmuşdur.

İnnovasiyanın formalaşmasını, yeni texnologiyaların reallaşdırılması və tətbiqi üzrə işlənilib hazırlanması əsasında mövcud təsərrüfat subyektləri üzrə bir iqtisadi artım, inkişaf kimi müəyyən etmək mümkündür. Buna görə də, innovasiya prosesinin inkişafı həm innovasiyanın resurs imkanlarından həm də ki, həmin innovativ texnologiyaların effektiv təsiri ilə tətbiq edilir. Bu səbəbdən də, innovasiya proseslərinin iki hissəyə bölmək məqsədə uyğun hesab edilir.

1. İnnovasiya müddətinin hər bir mərhələsi üzrə inkişafında innovativ resurs və infrastrukturun mövcud olması.
2. İnnovasiya prosesi zamanı yeniliklərin bir mərhələdən digərinə keçməsi üçün onların hərəkət etmə sürətinin olması.

Yuxarıda göstərdiyimiz kimi, innovasiya proseslərinin inkişafının təmin edilməsi üçün ilk növbədə bu işlərin əksəriyyətində nəzərə çarpan əsas məsələ iqtisadi sistem üzrə resurs imkanlarının qiymətləndirilməsi prosesləri aid edilir. Ancaq onu da qeyd etmək vacibdir ki, tək resurs imkanları deyil də, bu resursların

axını prosesində onların hansı mərhələdə effektiv olması və onların son nəticə olaraq həllini tapmasıdır.

Yeni iqtisadi sistemlərin formalaşması ərəfəsində innovasiya fəaliyyəti demək olarki, iqtisadiyyatın bütün sahələrində təkrar istehsalın normal fəaliyyət prosesinə keçirilməsinin zəruri şərti hesab edilir. Bu onunla əlaqədardır ki, innovasiya fəaliyyəti sosial və iqtisadi sistemin inkişafını təşkil edir və onların miqyaslarını, eləcə də inkişaf tempələrinin hər hansı struktur dəyişmələri zamanı müəyyən edirlər.

Belə ki, sosial-iqtisadi sistemlərin inkişafı və dinamikası insan fəaliyyətlərinin müxtəlif vasitə və üsullarının təbiqini şərtləndirmişdir. Hazırda bu sistemlərin müxtəlif elementləri üzrə daha effektiv və yeni sistemlərə əvəz edilməsi prosesi baş verir. Müstəqil sosial və iqtisadi sistemlərdə innovasiya fəaliyyəti prosesləri aspektlərinin dərk olunması son nəticədə bu sistemlərin məqsədli şəkildə idarə olunması nəticələrinin qiymətləndirilməsində köməklik göstərir.

Innovasiya sahibkarlığı fəaliyyətini həyata keçirmək üçün ilk növbədə ideyanın irəli sürülməsi vacibdir. Innovasiya ideyasının yaranması üçün təkan verici qüvvə rolunu isə şəxsi təcrübə, biliklər, bacarıqlar və həmin ideyanın reallaşdırılması bacarıqları oynayır. Buna görə də istənilən innovasiya sahibkarlığı fəaliyyətinin yerinə yetirilməsi daima hər hansı bir ideyaya əsaslanıb. Ancaq innovasiya sahibkarlığı üçün dəqiq, düzgün bir ideyanın seçimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və layihənin gələcək fəaliyyətinin uğurlu olmasının təminatçısı hesab olunur. Bununla da qeyd edə bilərik ki, yeni axtarılan ideyalar daima innovasiya biznesinin və kifayət dərəcədə dövlətin elmi-texnoloji tərəqqisinin əsas hərəkət verici qüvvəsi rolunda çıxış edir.

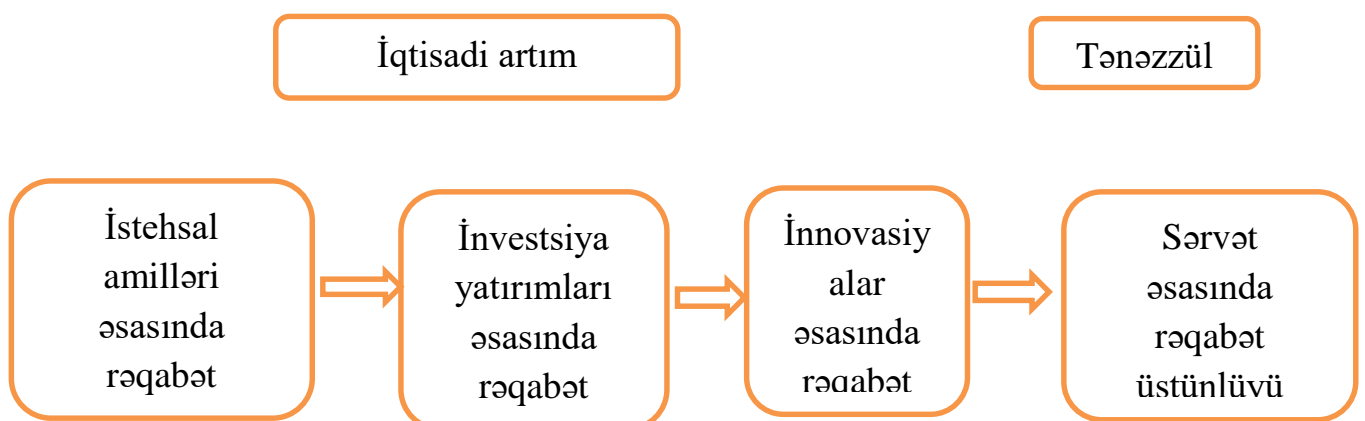
Bütövlükdə götürdükdə isə innovasiya proseslərində son nəticəyə gəlmək üçün kifayət dərəcədə mürəkkəb proses adlanır ki, onun da həlli aşağıdakılar üzrə qeyd edilənlərin düzgün səviyyədə qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulur:

- Əlavə maddi, əmək xərclərinin çəkilməsi və innovasiya fəaliyyətinin reallaşdırılmasını zəruri edən kapital qoyuluşları;
- İnnovasiyanın tətbiqi zamanı innovasiyanın bütün subyektlərindən alınan iqtisadi effekt nəticəsində əlavə xərclərin çəkilməsi prosesi.

M.Porterin rəqabət nəzəriyyəsinə diqqət yetirsək görürük ki, hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatının rəqabət mövqelərində innovasiya, investisiya, istehsal və maddi rifah halının yaxşılaşdırılması amilləri özlərini yüksək inkişaf səviyyəsi vasitəsilə üstünlük təmin olunmuş olur. Apardığımız tədqiqatlar göstərir ki, hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatında ümumi daxili məhsulun artmasının əsas mənbəyi yeni yaradılan innovasiya texnologiyaları, müasir avadanlıqlarda insan kapitalı keyfiyyətinin rolunun artması eləcədə, idarə etmənin təşkili üzrə yaradılan yeni biliklər hesabına təmin edilmiş olur. Həmçinin Porterin fikirlərinə istinadən deyə bilərik ki, hər bir ölkə iqtisadi inkişaf fəaliyyətinin müəyyən mərhələlərindən keçir və məhz buna görə, dünya bazarlarında apardıqları mübarizənin xüsusiyyətləri onların hər birinin öz iqtisadi inkişafını təmin etmə səviyyəsindən asılı olduğunu göstərir. Belə ölkələrin beynəlxalq səviyyədə rəqabət qabiliyyətini müəyyən etmək üçün aşağıdakı iqtisadi inkişaf mərhələlərini qeyd etmək mümkündür:

- İstehsal amilləri əsasında rəqabət;
- İnvestsiya yatırımları əsasında rəqabət;
- İnnovasiyalar əsasında rəqabət;
- Sərvət əsasında rəqabət. [38, səh. 135]

Sxem 1.1 Rəqabət qabiliyyətinin inkişaf mərhələləri.

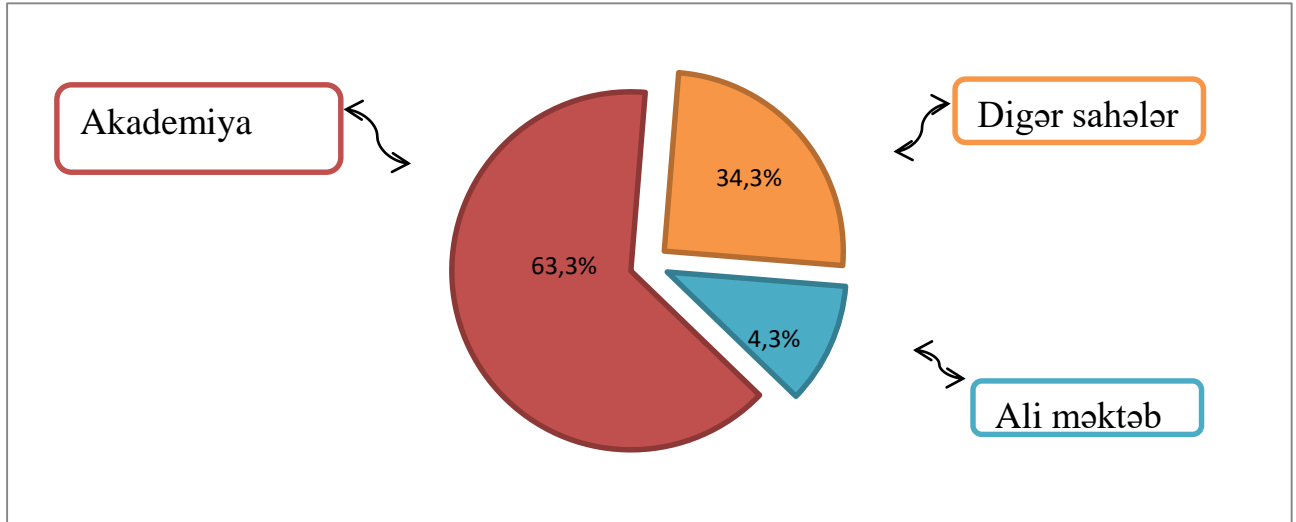
Qlobal rəqabət şəraitində fəaliyyət göstərən yerli şirkətlərin inkişafının möhkəmliyi innovasiya fəaliyyəti sayəsində təmin edilə bilər. Təşəbbüskar sahibkarların səyi nəticəsində iqtisadi artım tempinin sürətlənməsi və əhalinin ümumi rifah halının yaxşılaşdırılması üçün şərait yaradır. Müəssisələr üzrə innovativ fəaliyyətlərin araşdırılması təcrübəsi göstərirki, yenilikçi təşəbbüskar müəssisələr fəaliyyəti dövrlərinin ilk vaxtlarında bir-birləri ilə daxili və xarici maneələrə rast gəlirlər. Beləki, daxili maneələr dedikdə texnologiyanın mənimsənilməsi və yeniliklərin yaradılması üçün mövcud elmin və texnikanın məhdud olması eləcədə ciddi dərəcədə maliyyə çatışmamazlıqları aiddir. Yeniliklərə qarşı bazarın iqtisadi faktorları vasitəsilə izah edilən müqavimətini, rəqib müəssisələrin həm maliyyə həm də ki, güclü satış ilə təmin edilmiş əks reaksiyasını, müəllif hüquqlarının müdafiə edilməsindəki çətinlikləri isə xarici maneələrə aid etmək olar.

Ölkənin mövcud sənaye və elm potensialının təşəkkül tapması, formalaşması eləcədə qorunub saxlanması üçün, ilk növbədə dövlət bu islahatların sonunda elə taktiki və strateji istiqamətləndirici yollar müəyyən etməlidirki, son nəticədə həm dövlət sektorunda, həm də özəl biznes sahələrində uzunmüddətli mexanizmlər və stimullar təşkil edə bilsin. Hər bir ölkə müasir innovativ iqtisadiyyat mühitində dövlətin elm və texnologiyası, eləcədə sənaye üzrə müvafiq inkişaf islahatlarını işləməli və reallaşdırmalıdır.

Tədqiqat müddətində onu qeydə edə bilərəm ki, 2014-cü ilin məlumatına əsasən , Azərbaycan Respublikasında tədqiqat işlərini həyata keçirən təşkilatların sayı 145, bu təşkilatlar üzrə məşğul olanların sayı 23329 nəfər təşkil etmişdir ki, belə ki , onların 1554 nəfəri elmlər doktoru, digər 6568 nəfər isə fəlsəfə doktorudur. 2000-ci ilə nisbətən 2014-cü ildə dövlət büdcəsindən elm sahəsinə çəkilən xərclər 115.9 milyon manat artıqla 125.2 milyon manata çatmış bu da 13.5 dəfə artımın

olduğunun göstəricisidir. Tədqiqat işlərinə çəkilən ümumi xərc 128.6 milyon manat, daxili xərclər isə 123.8 milyon manat təşkil etmişdir.

Qrafik 1.1 2014-cü ilin elm sahəsində maliyyə vasitələrinin həcminə görə (%-ilə).

Mənbə; Azərbaycan Respublikası DSK-nin materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur. Bakı-2015. [31]

Ümumiyyətlə innovasiya prosesini şərtləndirən səciyyəvi cəhətləri aşağıdakı kimi göstərmək olar.

- Qarşıya qoyulmuş hər bir məqsədə nail olmaq üçün ilk növbədə yüksək risk dərəcəsinin və qeyri müəyyən istiqamətlərin mövcudluğu:
- Dəqiq proqnoz araşdırmalarının qiymətləndirilməsi mexanizmlərinin mümkün olmaması:
- İnnovasiya prosesi zamanı iştirakçıların mənafeyini qorumaq məcburiyyəti:
- İqtisadi münasibətlər şəraitində yarana biləcək gərginliklərin aradan qaldırılması.

İnnovasiya sahibkarlığına nəzər yetirdikdə görürük ki, istehsalçıların hər biri istər istehsal, marketinq və elmi texnoloji fəaliyyətləri, istərsə də bazar tələbatının ödənilməsinə istiqamətlənmiş prosesləri təşkil edir. İnnovasiya bazarında uğur qazanmaq üçün ilk növbədə yeni ideyalarla silahlanmaq və yerinə yetirmək üçün maksimum olaraq güc sərf edən təşəbbüskar innovator sahibkarların hər biri, habelə

riski nəzərə alaraq hazırladıqları layihələri həyata keçirmək üçün investsiya tapmış və bu istehsalı təmin etmiş, bununlada bazara yeni bir hazır məhsul çıxaran, öz kommersiya fəaliyyətini həyata keçirmiş sahibkarlar adlanır.

Ümumiyyətlə, innovasiya sahibkarlığının həyata keçirilməsinin müxtəlif yolları mövcuddur. Bu halda konkret olaraq səmərəli istiqamətin müəyyən edilməsi iqtisadi şərait, iqlim, rəhbərin səriştəliliyi, son məhsul bazarı, şirkətin potensialı kimi amillərdən asılıdır. Bununla belə, daima uğur qazanmaq üçün qarşıya çıxan müqavimətlərin və maneələrin aradan qaldırılması vacibdir. Buna görə də, innovasiyalar istehsal, maddi, insan, habelə sosial amillər sahəsi üzrə xərclər sərf olunmadan qeyri mümkündür.

İnnovasiya sahəsində aktivliyin çoxalması müasir iqtisadiyyatın ən başlıca prioritetlərindən biridir. Bu istənilən halda ölkədə mövcud olan regional və sahə problemlərinin rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin etməsində mühüm rol oynayır. İnnovasiya sahəsində aktivliyin olması həmçinin ölkənin istehsalat sahəsinin əsas inkişaf obyektidir. Ona görə də, istehsalat sahələrinin inkişafı bilavasitə innovasiya fəaliyyətlərinə uyğun olaraq təşkil edilməlidir.

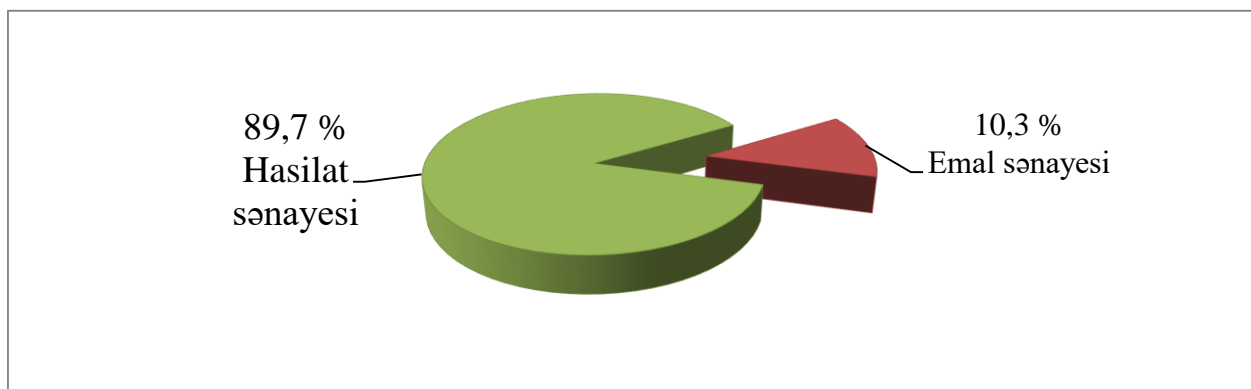
İnnovasiya fəaliyyəti zamanı yeniliklərin həyata keçirilməsi, tətbiq edilməsi, mənimsənilməsi və bu proseslərin son olaraq kommersiyalaşdırılmasını əhatə edir :

- Yeni ideyaların tətbiq edilməsi, laboratoriya tədqiqat işlərinin aparılması prosesi, laboratoriya da yeni innovativ nümunələrin hazır edilməsi və son olaraq yeni məhsul üzrə elmi tədqiqat işlərinin yerinə yetirilməsi;
- Bu yeni məhsul və ya texnikanın hazırlanmağı üçün lazımı səviyyədə xammal növlərinin seçilməsi;
- Yeni məhsul və ya texnikanın istehsalı üçün müvafiq texnoloji prosesin həyata keçirilməsi;
- Yeni hazırlanan nümunələrin istehsalı və onların sınaqdan keçirilərək mənimsənilməsi prosesləri;

- Həyata keçirilən bu yeniliklər zamanı təşkilati idarəetmə qərarlarının qəbulu və tətbiqi prosesi;
- Lazımı səviyyədə informasiya resurslarının hazırlanması və tətbiqi;
- Elmi-tədqiqat işlərini həyata keçirmək üçün ilk növbədə kadrların hazırlanması, onların öyrədilməsi, müvafiq sahə üzrə ixtisaslarının artırılması və onların seçilməsi üçün xüsusi metodların tətbiqi;
- Yeniliklərin son olaraq lisenziyalaşdırılması və patentləşdirilməsi prosesləri;
- Hazır olunan bu yeni innovasiyaların marketing tədqiqatlarının təşkili prinsipinə əsasən bazara çıxarılması.

Sənaye sahəsi üzrə innovasiyalı məhsullar içərisində ən başlıca mövqeyi yeni yaradılan məhsullar və ya dəyişikliklərə məruz qalmış məhsullar təşkil edir. Apardığım araşdırmalar göstərirki, sənaye sahəsində yaradılmış yeni məhsullar və dəyişikliyə uğramış innovasiya məhsullarının həcmi müvafiq olaraq 2007 və 2015-ci illərdə 72951,2 milyon manat olmuşdurki, bunun da 10,3% hasilat, qalan payı isə emal sənayesinin payına düşür.

Qrafik 1.2 2007-2015-ci illərdə istehsal edilən innovasiya məhsullarının həcmi (%-lə).

Mənbə; Azərbaycan Respublikası DSK-nin materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur. Bakı-2016. [31]

Cədvəl 1.5

Əhəmiyyətli dərəcədə dəyişikliyə uğramış və yeni tətbiq edilən innovasiya məhsullarının həcmi (min manatla).

Məhsullar	İllər			
	2012	2013	2014	2015
Sənaye - cəmi	23 052	11 634	12 319	929.7
Mədənçıxarma sənayesi	396.1	326	-	-
Emal sənayesi	22 656	11 308	12 319	929.7
ondan:				
içki istehsalı	18 200	-	...	...
toxuculuq sənayesi	-	8933	...	...
Ağacın emal edilməsi və ağacdən məmulatların istehsalı	-	-	...	...
neft məhsullarının istehsalı	-	-	...	...
kimya sənayesi	3049	465,5	...	...
Avadanlıq və maşinlardan əlavə digər hazır metal məmulatlarının istehsalı	-	1159	....	....
kompüter və başqa elektron avadanlıqların istehsalı	20.4	-	....	....
elektrik avadanlıqlarının istehsalı	-	-	...	...
Avadanlıq və maşınların istehsalı	890.3	238,4	...	...
mebellərin istehsalı	-	-	-	-
Avadanlıq və maşınların təmiri və quraşdırılması	496.8	511,6	...	...

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi.

Bakı-2016 . [31, səh. 91]

Cədvəl 1.5-də olan məlumatlardan göründüyü kimi, 2012 və 2015 – ci illərdə dəyişikliyə məruz qalmış və yeni tətbiq olunan innovasiya məhsullarının həcmi göstərilmişdir. Belə ki, sənaye üzrə cəmi 2012-2015-ci illərdə azalmağa doğru istiqamətlənmişdir. 2015-ci ildə əhəmiyyətli dəyişikliyə məruz qalmış innovasiya məhsullarının cəmi 929,7 min manat olmuşdur.

Emal sənayesi üzrə bu göstərici isə 2012-ci ildə 22656 min manat təşkil etmişdirki, 2013-cü ildə isə artıq 50,08 % azalma baş vermişdir. 2014-cü ildə 8,2% artsada 2015-ci ildə azalma baş vermiş və 929,7 min manat olmuşdur.

İçki istehsalı üzrə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişikliyə uğramış məhsulların həcmi isə yalnız 2012-ci ildə 18200 min manat olmuşdurki, buna baxmayaraq 2013-2015-ci illər arasında heç bir statistik göstərici müəyyən edilməmişdir.

Toxuculuq sənayesi üzrə 2012-2015-ci illər arasında sadəcə olaraq 2013-cü ildə məlumat qeydə alınmışdırki, bu göstəricidə 8933 min manat təşkil etmişdir.

Kimya sənayesi üzrə dəyişiklik edilmiş innovasiya məhsullarının həcmi 2012-ci ildə 3049 min manat, 2013-cü ildə isə 465,5 min manat olmuşdur. Bu sahədə 2014 və 2015-ci illər üzrə məlumatlar qeydə alınmamışdır.

Maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatlarının istehsalı üzrə isə yalnız 2013-cü ildə yeni tətbiq edilmiş innovasiya məhsulların həcmi 1159 min manat təşkil etmişdir. Maşın və avadanlıqların istehsalı sahəsində isə 2012-ci ildə 890,3 min manat 2013-cü ildə isə 238,6 min manat olduğu müəyyən edilmişdir. Digər illər üzrə heç bir göstərici qeydə alınmayıb.

Maşın və avadanlıqların quraşdırılması üzrə isə 2012-ci ildə 496,8 min manat, 2013-cü ildə isə 511,6 min manat təşkil etmişdir.

Kompüter və digər avadanlıqların istehsalı sahəsində yeni tətbiq edilən innovasiya məhsullarının həcmi isə 20,4 min manat olmuşdur.

Son olaraq isə 2012-2015-cil illər üzrə ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalı, neft məhsullarının istehsalı, eləcə də mebellərin istehsalı sahəsində əhəmiyyətli dərəcədə dəyişikliyə uğramış innovasiya məhsullarının həcmi müəyyən olunmamışdır.

Cədvəl 1.6

Yenilik səviyyəsinə və iqtisadi cəhətdən fəaliyyət növünə əsasən istehsal edilən innovasiya məhsulunun həcmi, (min manat ilə).

Məhsullar	İllər
------------------	--------------

	2012	2013	2014	2015
Sənaye - cəmi	1 045	883,1	1 118,0	589,7
Mədəncixarma sənayesi	235,8	-	-	-
Emal sənayesi	809,6	883	1 118	589,7
ondan:				
içki istehsalı	-	-	...	...
toxuculuq sənayesi	-	-	...	...
Ağacın emal edilməsi və ağacdən məmulatların istehsalı	-	-	...	...
neft məhsullarının istehsalı	-	-	...	...
kimya sənayesi	21,3	40,7	...	...
Avadanlıq və maşınlardan əlavə digər hazır metal məmulatlarının istehsalı	-	-	...	...
kompüter və başqa elektron avadanlıqların istehsalı	-	-	...	...
elektrik avadanlıqlarının istehsalı	-	-	...	...
Avadanlıq və maşınların istehsalı	686,2	798,3	...	...
mebellərin istehsalı	-	-	...	...
Avadanlıq və maşınların təmiri və quraşdırılması	102,1	44,1	...	...

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi.

Bakı-2016. [31, səh. 91]

Cədvəl 1.6-dan görüldüyü kimi, 2012-2015-ci illər ərzində yenilik səviyyəsinə və iqtisadi cəhətdən fəaliyyət növünə əsasən istehsal edilən innovasiya məhsulunun həcmi göstərilmişdir. Belə ki, sənaye üzrə cəmi istehsal edilən məhsulun həcmi son 4 il üzrə götürüldükdə ən aşağı göstərici kimi 2015-ci ildə qeydə alınmışdır ki, bu da 589,7 min manat olmuşdur. Mədəncixarma sənayesi üzrə isə tək 2012-ci ildə

innovasiya məhsulunun həcmi göstərilmişdirki, bunun da həcmi 235,8 min manat təşkil etmişdir. Digər illər üzrə statistik göstəricilər müəyyən edilməmişdir.

Emal sənayesi üzrə isə istehsal edilən innovasiya məhsulunun həcmi 2012-2015-ci illər ərzində ən yüksək göstərici 2014-cü ildə qeydə alınmış və həcmi isə 1118 min manat olmuşdurki, ən aşağı göstərici isə 2015-ci ildə müəyyən edilmişdir və 589,7 min manat təşkil etmişdir.

Emal sənayesi üzrə digər fəaliyyət növləri içərisində içki istehsalı, toxuculuq sənayesi, Ağacın emal edilməsi və ağacdən məmulatların istehsalı, neft məhsullarının istehsalı, Avadanlıq və maşınlardan əlavə digər hazır metal məmulatlarının istehsalı, kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı, elektrik avadanlıqlarının istehsalı, mebellərin istehsalı 2012-2015-ci illər ərzində hər hansı bir statistik məlumat müəyyən olunmayıb.

Kimya sənayesi sahəsində istehsal edilən innovasiya məhsulunun həcmi isə 2012-ci ildə 21,3 min manat, 2013-cü ildə isə 40,7 min manat təşkil edilmişdir. 2014 və 2015-ci ildə isə müvafiq sahədə heç bir statistik məlumat qeydə alınmayıb.

Maşın və avadanlıqların istehsalı üzrə istehsal edilən innovasiya məhsulunun həcmi 2012-ci ildə 686,2 min manat, 2013-cü ildə isə 798,3 min manat olmuşdurki, digər 2014 və 2015-ci il üzrə statistik göstəricilər qeydə alınmamışdır.

Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri üzrə isə 2012 və 2013 cü ildə statistik məlumatlar müəyyən olunmuşdur. Digər illər üzrə heç bir məlumat müəyyən olunmamışdırki, bu da son nəticə etibarı ilə onu göstərirkki, ölkədə istehsal edilən innovasiya məhsulları içərisində azalma müşahidə olunur.

Cədvəl 1.7

Sənaye müəssisələrində innovasiyalara maneçilik törədən amilləri əsas və ya həlledici olmaqla dəyərləndirən müəssisələrin sayı.

Amillər	İllər
---------	-------

	2013	2014	2015
İqtisadi amillər üzrə			
öz pul vəsaitlərinin kifayət dərəcədə olmamasına	25	35	16
dövlət tərəfindən maliyyə yardımlarının kifayət dərəcədə olmamasına	13	12	5
təzə məhsullara və xidmətlərə ödəniş qabiliyyəti tələbatının aşağı olmasına	4	4	2
yeniliklər üzrə dəyərin yüksək olmasına	8	10	9
yüksək iqtisadi risk	7	8	7
təzə məhsullara və xidmətlərə çəkilən xərclərin əvəzinin ödənilməsi üçün müddətlərin uzun olmasına	5	4	4
İstehsal amilləri			
müəssisələrin innovasiya potensialının aşağı olmasına	8	15	7
ixtisaslı işçilərin çatışmaması	3	2	3
yeni texnologiyalar üçün lazım olan informasiyanın çatışmamasına	5	10	7
müəssisələr tərəfindən yeniliklərin edilməməsi və qəbul edilməməsinə	3	3	3
satış bazarları haqqında lazım olan informasiyanın çatışmamasına	2	4	3
başqa müəssisələr və başqa elmi təşkilatlar ilə kooperasiya əlaqələri üçün imkanların olmamasına	-	-	-
Digər səbəblər üzrə			
daha əvvəl mövcud olan innovasiyalar nəticəsində təzə məhsullara və xidmətlərə ehtiyacın olmamasına	2	2	3
innovasiya fəaliyyəti prosesini tənzimləyən o, cümlədən həvəsləndirən qanunvericilik və hüquqi cəhətdən normativ sənədlərin olmamasına	2	3	4
innovasiya prosesinin qeyri-müəyyən müddətə olmasına	2	2	3
innovasiya infrastrukturunun (informasiya, hüquq, bank, vasitəçilik və s. xidmətləri üzrə) inkişaf etməməsinə	4	2	2
texnologiyalar bazarının inkişaf etməməsinə	3	4	5

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı-2016. [31, səh. 102]

Cədvəl 1.7-də sənaye müəssisələrində innovasiyalara mane olan amillərə nəzər yetirdikdə görürükki, 2014-cü ildə bu maneləri dəyərləndirən müəssisələrin sayı iqtisadi amillər üzrə öz pul kütləsinin kifayət qədər olmamasına görə (əsas və ya həlledici olmaqla-35), 2015-ci ildə isə bu göstərici (əsas və ya həlledici olmaqla-16) sayı müəyyən olunmuşdur. 2013-cü ilə nisbətə 2014-cü ildə bu amil üzrə müəssisələrin sayında 28,5 % artım olmuşdur. 2015-ci ildə sənaye sahələrində

müəssisələrə innovasiyalara mane olan amilləri dəyərləndirən müəssisələrin miqdarı (əsas və həlledici olmaqla) dövlət tərəfindən maliyyə yardımının kifayət dərəcədə olmamasına (5), təzə məhsullara ödəniş qabiliyyətli tələbatının aşağı olmasına (2), yeniliklərin dəyərinin yüksək olmasına (9), yüksək iqtisadi riskə (7), təzə məhsullara və xidmətlərə çəkilən xərclərin əvəzinin ödənilməsi üçün müddətlərinin uzun olmasına (4) görə problemlər yaşamışlar.

İstehsal amillərinə görə isə 2013-2015-ci illərdə innovasiya fəaliyyətinə mane olan əsas və ya həlledici olmaqla dəyərləndirən müəssisələr müəyyən edilmişdir. Belə ki, 2015-ci ilin məlumatına əsasən müəssisənin innovasiya potensialının aşağı olmasına (7), ixtisaslı işçilərin çatışmamasına (3), yeni texnologiyalar haqqında informasiyanın çatışmamasına (7), müəssisələr tərəfindən yeniliklərin qəbul edilməməsinə (3), satış bazarları haqqında informasiyanın çatışmamasına görə (3) müəssisə müəyyən olunmuşdur. İnnovasiyalara mane olan amillərə əsasən digər müəssisələr və digər elmi təşkilatlar ilə kooperasiya üçün imkanların olmamasına görə dəyərləndirən müəssisələrin sayı 2013, 2014 və 2015-ci illərdə nəzər yetirdikdə görürük ki, bu illərdə heç bir müəssisə bu amillə rastlaşmayıb.

Təhlil edilən dövrə uyğun olaraq onu deyə bilərik ki, innovasiyalara mane ola bilən amilləri digər səbəblərə görə əsas və ya həlledici olmaqla dəyərləndirən müəssisələrin sayı iqtisadi və istehsal amillərinə nisbətən aşağı göstərici müəyyən edilmişdir. Belə ki, 2015-ci ildə amillərə görə dəyərləndirən müəssisələrin sayı daha əvvəl mövcud olan innovasiyalar nəticəsində təzə məhsullara və xidmətlərə ehtiyacın olmaması (3), innovasiya fəaliyyəti prosesini tənzimləyən o, cümlədən həvəsləndirən qanunvericilik və hüquqi cəhətdən normativ sənədlərin olamaması (4), innovasiya prosesi müddətinin qeyri-müəyyənliyi (3) və innovasiya infrastrukturunun (informasiya, hüquq, bank, vasitəçilik və s. xidmətlərin) inkişaf etməməsi (2) təşkil etmişdir. Müvafiq il üzrə texnologiyalar bazarının inkişaf etməməsinə görə isə belə müəssisələrin sayı (5) olmuşdur.

Beləliklə, bu fəsildə apardığım tədqiqat sonunda hesab edirəm ki, dünyada innovasiya məhsullarına tələbat günü-gündən artmaqda davam edir. Ona görə ki, mövcud texnikanın iqtisadi səmərəliliyi yüksəltmək üçün daim təkmilləşdirilməsi

proseslərinin həyata keçirilməsi sonda yeni innovativ və rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalına bilavasitə şərait yaradır. Bu da ölkənin innovasiya sahibkarlığının inkişafına və bu sahədə innovativ islahatların daha da təkmilləşməsinə köməklik göstərir.

FƏSİL II. AZƏRBAYCANDA SAHİBKARLIĞIN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ SOSIAL İNKİŞAF MEYLLƏRİ

2.1 Sahibkarlığın sosial amillərinin mövcud vəziyyəti və dinamikası

Tarixi inkişaf prosesi göstərir ki, sənaye sahəsi üzrə inkişaf edən ölkələrin dünya iqtisadiyyatı üzrə təşəkkül tapmasında və formalaşmasında ən başlıca mövqeyə sahib olmasının əsas səbəbləri, səmərəli şəkildə təşkil olunmuş dövlət mexanizmlərinin həyata keçirilməsi mühüm rol oynamaqda hələdə davam etməkdədir. Belə ölkələrin demək olarki, 21-ci əsrdə dövlətin yerinə yetirdiyi geniş sahəli tənzimləmə islahatları və sosial proqramların ən başlıca prioritet məqsədi kimi, sərt qanunların mövcud olduğu bazar iqtisadiyyatı mexanizmlərinə sosial istiqamətdə tövsiyələr verilməsi, bazar iqtisadiyyatı şəraitində mexanizmlərin mənfi nəticələrinin aradan götürülməsi, həmçinin iqtisadi şəraitə dövlət məmurlarının əsassız şəkildə müdaxilələr edilməsinin ləğvi, inhisar qruplaşmalarının hər hansı dağıdıcı fəaliyyətinin əvvəlcədən qarşısını almaqdır.

Azərbaycan Respublikasında sosial sferada bazar iqtisadiyyatına keçidi dövründə daha çox ölkəmiz üçün sosial istiqamətdə inkişafın təmin edilməsində və onun vacib məsələlərinin araşdırılmasında öz əksini tapmışdır. Demək olarki, bu sferada müəyyən tədqiqatlar aparılmış və son nəticə etibarilə ölkədəki həyat səviyyəsinin qiymətləndirilməsi prosesləri və gələcək üzrə proqnozların həyata keçirilməsi araşdırılmışdır.

Keçmiş sovet dövrünün bu sahədə əsas xidmətləri olan iqtisadçılardan, o cümlədən MDB mütəxəssislərindən K.K.Valtuxun, V.F.Mayerin, N.T.Zaslavskayanın, M.N.Rimaşevskayanın və digərlərinin adlarını qeyd etmək mümkündür.

Tarixi təcrübəyə əsasən müəyyən etmək olarki, praktiki olaraq dövlət o zaman yaxşı nəticələr qazanmış olur ki, konkret zaman çərçivəsində dövlətin qarşısına qoyduğu ən vacib və real vəzifələri həyata keçirsin. Hər bir dövlət qarşısında duran vacib problemləri seçmək və bu istiqamətdə siyasəti təmin etmək üçün dövlətin rəhbərinə böyük işlər düşür. Bu istiqamətdə belə ki, iqtisadi nəzəriyyədə konkret bir mexanizm mövcud deyildir. Hər bir ölkənin inkişaf prioritetlərində konkret olaraq fərqli vəzifələr və məqsədlər durur.

Ölkəmizdə sahibkarlığın sosial amillərinin mövcud vəziyyəti istiqamətində bir sıra tədbirlər və dövlət proqramları həyata keçirilmişdir. Belə ki, bunlara nəzər salaraq. Onu qeyd etmək olarki, ölkənin mühüm funksiyası ilk növbədə əhalinin qarşısında dayanan əsas vəzifələrin həyata keçirilməsi və onların səfərbər olunmasıdır. Bu baxımdan 2003-cü il noyabrın 24-ü tarixində “ Azərbaycan Respublikası üzrə sosial-iqtisadi inkişafın daha da sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında “ Prezidentin fərmanının vacib əhəmiyyətliyi qeyd etmək mümkündür. [40] Belə ki, bu fərmanda ölkədəki imkanlardan səmərəli istifadəni təmin etmək, Azərbaycan Respublikasını iqtisadi istiqamətdə daha da güclü bir ölkəyə çevirmək, Azərbaycanın dünya təsərrüfatına daxil olmasını təmin etmək, o cümlədən bu sahə üzrə müəyyən yerə sahib olmaq, sosial sahə üzrə problemlərin aradan qaldırılması, cəmiyyətin rifah halının yaxşılaşdırılması və yüksəldiməsi kimi prioritet vəzifələr bir məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Son illərdə Azərbaycanda həyata keçirilən uğurlu iqtisadi siyasətin nəticəsində makroiqtisadi səviyyədə sabitlik təmin edilmiş, əhalinin rifahının və eləcədə gəlirlərinin artımına nail olunmuşdur. Bundan əlavə “ 2008-2015-ci illər üzrə Yoxsulluğun aşağı salınması və Davamlı olaraq İnkişaf Proqramı “-nin həyata keçirilməsinin əsas səbəbi kimi, ölkəmizdə sosial amillərin mövcud vəziyyəti və problemlərin həlli istiqamətində vacib rola malikdir. [40] Bu proqram nəticəsində müəyyən olunmuşdurki, ölkənin əsas sosial amillərindən biri hesab edilən yoxsulluğun aşağı salınması tək gəlirlərdən asılı deyildir. Təbii ki, gəlirlər cəmiyyətin yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılması üçün mühüm vasitə hesab edilir. Buna görə də, sosial sferada xidmətlərin təkmilləşdirilməsi zəruridir. Qeyd etdiyimiz kimi makro iqtisadi səviyyədə iqtisadi bir şəraitin qorunub saxlanması, qeyri-neft sektorununun formalaşdırılması son nəticə olaraq cəmiyyətin gəlirlərində artımın əldə edilməsinə bilavasitə şərait yaradır. Bununla belə, yoxsul əhalinin mövcud işlə təmin edilməsi prosesi və istehsal vasitələri imkanlarının yaxşılaşdırılması istiqamətində görülən tədbirlər, ölkədə işsizlik səviyyəsinin aşağı salınmasına istiqamətlənmiş məqsədyönlü

siyasətin yerinə yetirilməsi vacibdir. Buna görə də, sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsinə və məşğulluğun inkişafı bu baxımdan mühüm rola malikdir.

Sosial və iqtisadi inkişafda qazanılmış böyük qazanclar Azərbaycan Respublikası Prezidenti Cənab İlham Əliyevin dediyi kimi, dövlətin idarə etmə forması yeni bir formata keçirmək zərurəti yaranmışdır. Bazar iqtisadiyyatında da inkişafın ən başlıca iqtisadi mexanizmi kimi sahibkarlıq fəaliyyəti təşkil edir. Buna görə də, Azərbaycan Respublikası dünyanın inkişaf etmiş ölkələrindən birinə çevrilmək məqsədi və bu məqsədi reallaşdırmaq hədəfləri üçün isə sahibkarlıq fəaliyyətinin təşəkkül tapması dövlətin əsas prioritet vəzifələrindən biri kimi müəyyən edilmişdir. Nazirlər Kabinetinin təşkil etdiyi iclaslarında da qeyd etdiyi kimi ölkədə kiçik və orta sahibkarlığın, özəl sektorun təşəkkül tapmasında və formalaşmasında xüsusi qayğı ilə yanaşacağını qeyd etmişdir. [39] Son zamanlar üzrə təhlillər apardıqda görürük ki, Azərbaycan Respublikasında sürətli iqtisadi və sosial inkişafın təmin edilməsi üçün özəl sektor ilə yanaşı, kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin əhəmiyyətini qeyd etmək mümkündür. Ən çox fəaliyyət sahəsinə qoyulan investisiyalar isə özəl sektor tərəfindən yerinə yetirilən daxili investisiyalardır. Bu halda Azərbaycanda biznes şəraitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində iqtisadi - sosial tədbirlərin və islahatların həyata keçirilməsi ilk növbədə sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması istiqamətində atılan önəmli addımlardan biridir. Belə ki, onu da qeyd edə bilərik ki, son illərdə biznes mühitinin təşəkkül tapmasına müdaxilələr edən Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinə qarşı görülmüş sərt tədbirlər ilk növbədə ölkədə ictimai fikirlərdə müsbət nəticələr vermişdir. Ümumiyyətlə isə, dövlət çərçivəsində həyata keçirilən islahatlar biznes mühitinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində olan qərarlar intensivləşdirilmiş, bütün bu proseslər isə beynəlxalq təcrübəyə əsasən normativ – hüquqi baza əsasında yaradılmışdır.

Azərbaycanda sahibkarlığın inkişaf etməsi təbii ki, sosial istiqamətdə bir sıra amillərin inkişafına da təkan vermiş olur. Sosiallyönlü amillərin mövcud vəziyyətini təhlil edərkən ilk növbədə cəmiyyətin maddi istiqamətdə rifah halının yüksəldilməsinə və sosial sahədə bir sıra öhdəliklərin həyata keçirilməsinə əsaslanıb.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsasən aydınlaşdırmaq olarki, dövlətin əsas siyasətini əhalinin sosial və iqtisadi cəhətdən inkişafının təmin edilməsi və bu istiqamətdə məqsədyönlü tədbirlərin aparılması siyasətini tələb edir. Bu siyasətin həyata keçirilməsi prosesi isə bir sıra amillərdən asılıdır ki, bunlara da aşağıdakılar aid etmək olar:

- Dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi sistemindən;
- Mövcud mülkiyyət münasibətlərindən;
- Ölkənin əsas makroiqtisadi səviyyədə olan göstəricilərindən.

Bununla belə onu da ifadə etmək mümkündür ki, hər bir ölkənin sosial amilləri iqtisadi siyasətin əsas tərkib hissəsindən biri olub, mövcud maliyyə vəsaitlərinin necə bölüşdürülməsi və hansı istiqamətdə olmasından daha çox asılı olduğunu demək olar.

Azərbaycan Respublikasında əhatəli şəkildə iqtisadiyyatın təşəkkül tapması, istehsal sahəsində baş verən struktur dəyişiklikləri və yeni bazar formalarının yaranması ilk növbədə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafını səciyyələndirirki, bu da həmçinin sosial istiqamətdə əsas amillərdən biri hesab edilən məşğulluğu stimullaşdırırdı. Bununlada ölkə iqtisadiyyatında qeyri-neft sektoru təşəkkül tapmağa başlamışdır. Hal-hazırda onu da qeyd etmək olarki, işsizlik səviyyəsinin aşağı salınmasında qeyri-neft sektorunun rolu böyükdür. Bununla belə o nəticəyə gəlmək mümkündürki, məhz qeyri-neft sektorunun genişlənməsi, dövlət sektorunun işlə təmin etmə prosesinin aşağı səviyyədə olması ilə izah olunur. Qeyri-neft sektorunda məşğul olanların əksəriyyəti demək olarki, regionlarda iş tapa bilməyən şəxslərdir. Qeyri-neft sektoru bəzən müvəqqəti iş yeri kimi müşahidə edilir ki, bu da sonda işçinin özünü digər sahələrdədə iş tapmasında köməklik göstərir. Azərbaycan üzrə əhalinin əksər hissəsi qeyri-neft sektorunda yeganə gəlir qazanmaq üçün bir üsula çevirilibki, bu da dövlət sektorunda məşğul olandan fərqli olaraq sosial istiqamətdə bir sıra imkanlardan uzaqdırlar.

Azərbaycan da əmək bazarının, iqtisadi cəhətdən fəal əhalinin və işləyənlərin mülkiyyət növləri üzrə statistik göstəricilər əsasında təhlilini aparmaqla ölkədə sosial

istiqamətdə amillərin müəyyən edilməsi və mövcud vəziyyətini təhlil etmək mümkündür.

Cədvəl 2.1

Əmək bazarının əsas sosial-iqtisadi göstəriciləri.

İllər	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Əhalinin orta illik sayı – min nəfər	9054,3	9173,1	9295,8	9416,8	9535,1	9649,3
İqtisadi fəal əhalinin sayı - min nəfər	4587,4	4626,1	4688,4	4757,8	4840,7	4915,3
İqtisadiyyatda məşğul olanların sayı - min nəfər	4329,1	4375,2	4445,3	4521,2	4602,9	4671,6
o cümlədən mülkiyyət formaları üzrə:						
dövlət	1142,7	1143,2	1157,7	1169,4	1178,2	1176,1
qeyri-dövlət	3186,4	3232,0	3287,6	3351,8	3424,7	3495,5
İşsizlər, min nəfər	258,3	250,9	243,1	236,6	237,8	243,7
Məşğulluq xidmətləri orqanlarında rəsmi işsiz statusu alan şəxslər, nəfər	38966	38330	36791	36206	28690	28877
onlardan işsizliyə görə müavinət alanlar	87	1002	934	636	1613	1543
İqtisadiyyatda məşğul olan qadınların sayı - min nəfər	2101,7	2125,2	2153,5	2183,7	2226,8	2263,4
İqtisadiyyatda muzzla işləyənlərin sayı – min nəfər	1382,9	1387,5	1480,7	1514,0	1519,7	1502,5
Muzzla çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı – manat	331,5	364,2	398,4	425,1	444,5	466,9
Müəssisə, idarə və təşkilatlarda peşə hazırlığı keçmiş kadrların sayı - nəfər	4792	9178	7745	6849	6914	7453
İxtisaslarını artırmış rəhbər işçi və mütəxəssislərin sayı - nəfər	22972	20974	20957	18317	15940	13480

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı-2016. [31, səh. 16]

Cədvəl . 2.1 –də göstərilənlərə əsasən təhlil aparsaq görərik ki, əhalinin orta illik sayı 2015-ci ildə 9649,3 min nəfər təşkil etmişdir. İqtisadi cəhətdən fəal əhalinin sayı isə 4915,3 min nəfər olmuşdur. İqtisadiyyatda məşğul olanların sayı 4671,6 min nəfər təşkil etmişdir ki, bununda 1176,1 min nəfəri dövlət sektoruna, digər qalan hissə isə yəni, 3495,5 min nəfəri qeyri-dövlət sektorunun payına düşür. İşsizlərin sayı isə 243,7 min nəfərdir.

Ümumiyyətlə isə məşğulluq orqanları üzrə nəzər yetirdikdə orada rəsmi olaraq işsiz statusu alan şəxslər 2015-ci il üzrə 28877 nəfər təşkil edir. Bu işsizlərdən işsizliyə görə müavinət alanlar isə 1543 nəfərdir.

İqtisadiyyatda məşğul olan qadınların sayı isə 2263,4 min nəfər təşkil edir. İqtisadiyyatda muzzla işləyənlərin sayı isə 1502,5 min nəfərdir. Muzzla işləyən işçilərin orta aylıq üzə əmək haqqıları isə 2015-ci ildə 466,9 manat olmuşdur.

Müəssisə, idarə və təşkilatlarda peşə fəaliyyəti üzrə hazırlıq keçən kadrların sayı 2015-ci il üzrə 7453 nəfər olmuşdurki, bu da keçən ilə nisbətdə 7,2 % artım olduğunu göstərir.

İxtisaslarını yüksəlmiş işçilər və mütəxəssislərin sayı isə 2015-cil üzrə 13480 nəfər təşkil etmişdir. Bu isə keçən ilə nisbətdə 15,4 % azalma olduğunu göstərir.

Cədvəl 2.2
Məşğul əhalinin mülkiyyət növləri üzrə bölgüsü dinamikası (min nəfər, %-ilə).

Sahələr	İllər							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
O cümlədən mülkiyyət	1271,9	1234,6	1244,4	1149,7	1142,7	1143,2	1157,7	1169,4
Xüsusi	2028,9	2124	2148	2312,8	2174,8	2140,8	2176,8	2226,1
Fərdi	...	...	...	...	...	...	...	...
Kooperativ	...	...	...	...	...	...	...	...
Bələdiyyə	17,8	12,4	11,7	10,6	8	7,9	7,2	7,2
Xarici investisiyalı və birgə	65,2	63,3	66,2	62	61,3	69	87,7	94
Sərbəst məşğul	696,5	697,3	714,8	706,5	912,8	986,3	989,6	998,7

Əhali								
Dinə xidmət edənlər	30,5	30,6	30,4	30,1	29,5	28	26,3	25,8

Mənbə; Azərbaycan Respublikası DSK-nin materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur. Bakı-2015. [31]

Cədvəl 2.2-dən görüldüyü kimi cəmi iqtisadiyyatda məşğul olan əhalinin sayı 2007-2014 –cü illərdə artım baş vermiş, 2014-cü ildə bu göstərici 4602,9 min nəfər təşkil etmişdir.

Mülkiyyət sektoru üzrə işləyənlərin sayında isə 2007-2009-cü illərdə azalma baş vermiş, 2010-cü ildə isə 2009-cu ilə nisbətən 5,3 min nəfər artmış, 2011-ci ildə bu göstərici yenidən azalsada, 2014-cü ilə kimi artım görünmüşdür. 2014-cü ildə mülkiyyət sahəsi üzrə fəaliyyət göstərənlərin sayı 1169,4 min nəfər təşkil etmişdir.

Apardığımız tədqiqat zamanı isə cədvələ əsasən göstərilən illərdə həm fərdi həm də kooperativ sahə üzrə məşğul olanların sayı müəyyən edilməmişdir.

Bələdiyyə sahəsində məşğul olanların sayı 2007-ci ildə 17,8 min nəfər təşkil etmiş, ancaq 2007-ci ildən başlayaraq 2014-cü ilə kimi azalma baş vermiş, son 7 il ərzində bələdiyyə sahəsində işləyən əhalinin məşğulluğu dinamikası 59,5 % azalmışdır.

Xarici investisiyalı təşkilatlarda məşğul olan əhalinin sayı 2007-2010-cu illərdə azalma və artma müşahidə olunmuş, lakin 2011-ci ildən sonra isə davamlı olaraq artım baş vermişdir. 2014-cü ildə bu göstərici 94 min nəfər təşkil etmişdir.

Sərbəst məşğul əhali isə müvafiq dövr üzrə nəzərdən keçirdikdə görürük ki, 2007-2009-cu illərdə artım baş vermiş, 2010-cu ildə azalma olmuş, ancaq 2011-2014-cü illərdə artım müşahidə olunmuşdur. Sərbəst məşğul əhalinin sayı 2014-cü ildə 998,7 min nəfər olmuşdur.

Dini təşkilatlarda məşğul olanların sayı 2008-2014-cü illərdə azalmağa doğru meyl etmişdir.

Cədvəl 2.3

MDB ölkələrində məşğul əhəlinin sayı. (min nəfər).

İllər	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Azərbaycan	4329,1	4375,2	4445,3	4521,2	4602,9	4671,6
Belarus	4703,0	4691,2	4612,1	4578,4	4550,5	4493,7
Qazaxıstan	8114,2	8301,6	8507,1	8570,6	8510,1	8623,8
Qırğızıstan	2243,7	2277,7	2286,4	2263,0	2285	...
Ermənistan	1185,2	1175,1	1172,8	1163,8	1133,5	1072,1
Moldova	1143,4	1173,5	1146,8	1172,8	1184,9	1203,6
Rusiya	69933,7	70856,6	71545,4	71391,5	71539,0	72323,6
Tacikistan	2233,0	2249,3	2291,5	2307,3	2325	2355,7
Türkmənistan	...	...	...	...	...	...
Özbəkistan	11628,4	11919,1	12223,8	12523,3	...	...
Ukrayna	20266,0	20324,2	20354,3	20404,1	18073,3	16443,2

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı-2016. [31, səh. 29]

Cədvəl 2.3 -ə əsasən izah etmək olarki, 2015-ci il üzrə MDB ölkələri üzrə götürüdükdə məşğul olan əhəlinin sayına görə Azərbaycan Respublikası 2015-ci ildə 4671,6 min nəfər təşkil etmişdir. MDB dövlətləri üzrə əhəlinin məşğulluq sayına görə Azərbaycan Respublikası 4-cü yerdə durur. İlk yerlərdə Rusiya 72323,6 min nəfər, 2-ci yerdə 16443,2 min nəfərlə Ukrayna, 3-cü yerdə isə 8623,8 min nəfərlə Qazaxıstan tutur. 2015-ci ildə məşğul əhəlinin sayına görə ən aşağı göstəricilər isə Moldova-1203,6 min nəfər, Ermənistan isə 1072,1 min nəfər təşkil etmişdir.

Beləliklə, aparılan təhlillərin nəticəsi olaraq belə hesab edirik ki, dövlətin yerinə yetirdiyi mexanizmlər bilavasitə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi istiqamətində tədbirlərin aparılması vacib əhəmiyyətə malikdir. Bu ölkəmizdə sahibkarlığın sosial amillərinin təhlilinin aparılmasında və mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi üçün vacib bir mexanizmdir. Bu istiqamətdə prioritet hesab edilən istiqamətləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına mane olan amillərin aradan qaldırılması prosesinin həyata keçirilməsi;
- Maliyyə cəhətdən köməyə ehtiyacı olan sahibkarların fəaliyyəti üçün bu istiqamətdə daha dolğun şəkildə fəaliyyəti təmin etmək;
- Beynəlxalq səviyyədə olan maliyyə təşkilatlarının kiçik və orta sahibkarlığın formalaşmasına istiqamətləndirmək;
- Kiçik sahibkarlıq subyektləri üzrə yeni texnologiyaların təmin edilməsi və yerli xammaldan istifadə etməklə istehsal edilən məhsulun rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması.

Son nəticə etibarlı ilə bütün bunlardan belə bir qənaətə gəlmək mümkündürki, ölkəmizdə məşğulluq problemləri bir sıra sosial və iqtisadi amillərlə əlaqədardır. Hesab edirəmki, sosial amil kimi məşğulluq strategiyasının yerinə yetirilməsində vacib istiqamətlərdən biri iş yerlərinin yaradılması üzrə mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması və məşğulluğu stimullaşdıran şərait təmin edilməlidir.

2.2 Sahibkarlığın sosial sferada əsas inkişaf xüsusiyyətləri

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında islahatların yerinə yetirilməsinə, başlamasından sonra bir neçə ildə demək olarki, sosial və iqtisadi sahənin təşəkkül tapmasında müəyyən əlaqələr meydana gəlmişdir. Bu cəhətdən iqtisadi səmərəlilik artıq ölkə miqyasında cəmiyyətin sosial istiqamətli problemlərindən, mövcud olan bu problemlərin həll edilməsinin şəraitə uyğunluğundan və onun ölkə miqyasından asılı vəziyyətə düşməyə başlamışdır. Buna görə də, sosial sahə üzrə proseslərin formalaşmasında və inkişafında həmçinin sosial istiqamətdə müxtəlif proqramların geniş planda hazırlanması və yerinə yetirilməsində bilavasitə olaraq, iqtisadi səmərəlilik prosesinin əhəmiyyətini qeyd etmək mümkündür. Beləliklə, dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasəti birbaşa olaraq ölkənin sosial və iqtisadi inkişafı arasında müəyyən dərəcədə optimal nisbətə əldə olunmasına istiqamətlənmişdir.

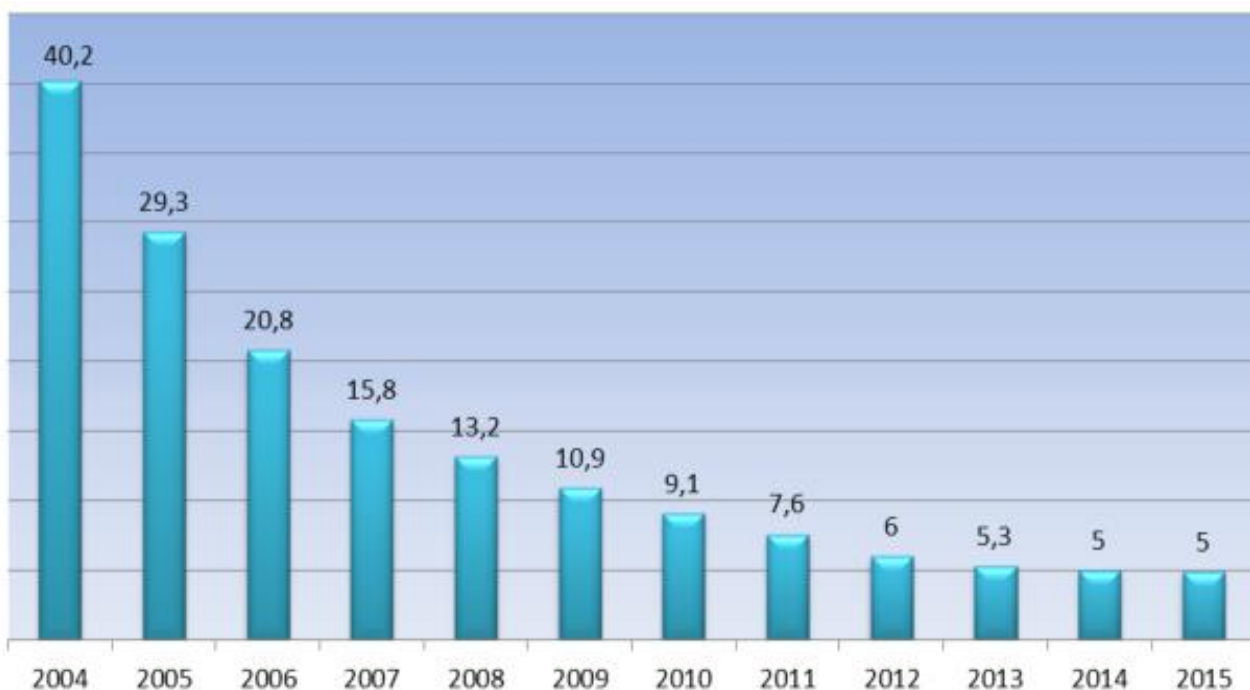
Azərbaycan Respublikası sosial sferada bazar iqtisadiyyatına keçməsi, nəticə etibarı ilə ölkədə ki, sosial sferada inkişafın daha da dərindən öyrənilməsini və bu istiqamət üzrə inkişaf xüsusiyyətlərinin tədqiq edilməsi problemlərinin müəyyən edilməsində köməklik göstərmişdir. Sosial sferada inkişaf xüsusiyyətlərini qeyd edərkən, onu izah etmək olarki, bu sferada ölkədə həm mikro həmdə ki, makro səviyyədə tədqiqatlar aparılmış, ölkə səviyyəsində əhalinin həyat rifah səviyyəsinin qiymətləndirilməsi və bütün bu proseslərin əsas nəzəri və metodoloji aspektləri araşdırılmışdır.

Təbii ki, bu istiqamətdə əsas məsələ Respublikamızda sosial sferanın əsas inkişaf xüsusiyyətlərinin metodoloji problemləri təşkil edir. Bu sferada aparılan tədqiqatlar ölkədə həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə əlaqədar olaraq Respublikanın sosial və iqtisadi cəhətdən təşəkkül tapması maddi, maliyyə və eləcədə, gəlirlər arasında əlaqələrin qarşılıqlı şəkildə modelləşdirilməsi problemləri, bu sahələrə əsaslanan bir növ metodoloji və nəzəri istiqamət verir.

Sosial sferada daha çox tədqiqat aparmış tanınmış iqtisadçılarımızdan olan Ə.Nağıyevin, Ə.Əlirzayevin adlarını söyləmək olar. Bu şəxslər mövcud problemlərin öyrənilməsini ətraflı tədqiqatını aparmış və xarici ədəbiyyatlardan göstərilən beynəlxalq təcrübədən geniş halda istifadə etmişlər.

Azərbaycanda sahibkarlığın sosial sferada əsas inkişaf xüsusiyyətləri kimi ölkənin əsas iqtisadi əlaqələri, əhalinin həyat səviyyəsi, eləcədə, yoxsulluq və işsizlik kimi prioritet kəsb edən məsələlər araşdırılmışdır. Ancaq onu da qeyd etməliyik ki, Azərbaycanın mövcud iqtisadi durumunu təşkil edən bazar iqtisadiyyatının əsas problemləri, o cümlədən, sahibkarlığın sosial sferada inkişafı zəif araşdırılmış və bu sahədə hələdə tədqiqat işlərinə ehtiyac duyulmaqda davam etməkdədir.

Şəkil 2.1 Yoxsulluğun illər üzrə səviyyəsi (%-ilə).

Mənbə; Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi. Bakı-2016. [41, səh. 2]

Qrafik 2.1-dən görüldüyü kimi ölkəmizdə həm iqtisadi inkişafın təmin edilməsi istiqamətində , həm də yoxsulluğun azaldılması məqsədilə həyata keçirilən dövlət proqramları nəticəsində yoxsulluğun səviyyəsi 2004-cü ildə 40,2 %-dən 2015-ci ildə 5 %-ə qədər endirilmişdir.

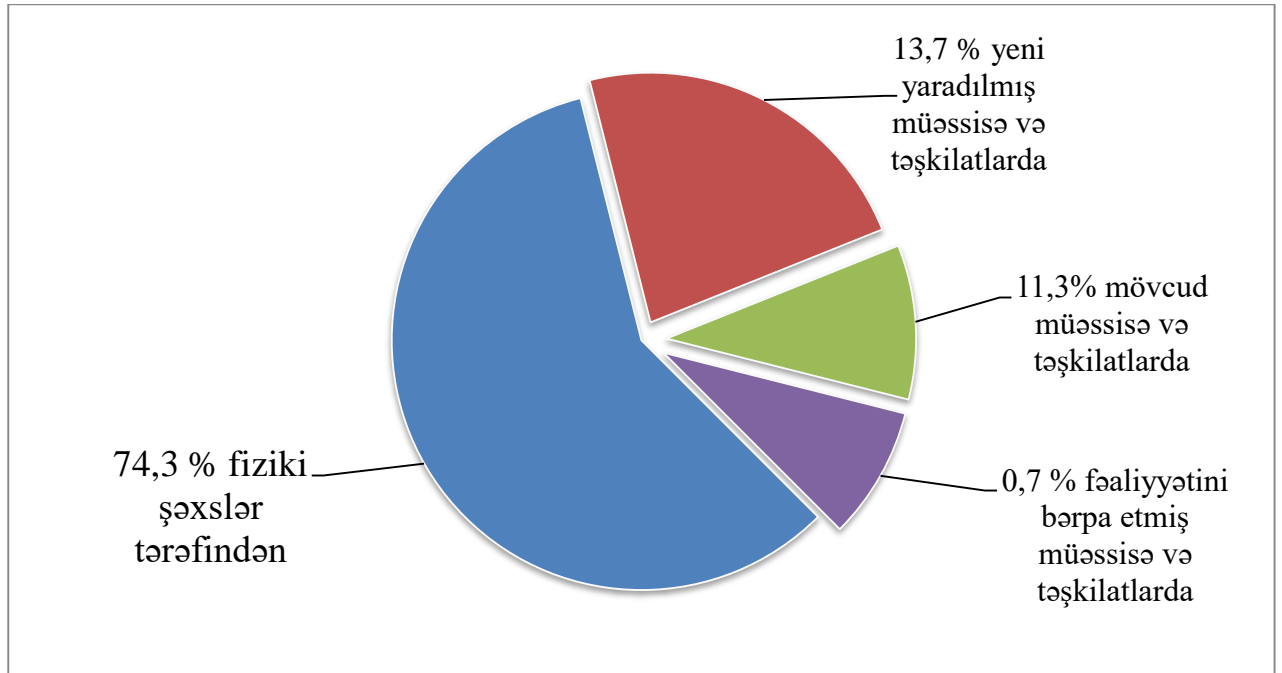
Məhz bu sahədə yeni bir mərhələyə addımlamaq üçün qarşıya qoyulan bu məqsədlərin reallaşdırılması üçün ilk növbədə mövcud sferada problemlərə nəzər yetirmək vacib aspektlərdən biridir.

Sosial sferada inkişafın müəyyən xüsusiyyətlərini öyrənərkən onun metodoloji aspektdən iqtisadiyyat və istehsalat ilə əlaqədar olduğu üçün bu da bilavasitə sahibkarlıq fəaliyyəti əsasında tədqiq edilir. Bu sahədə inkişafın təmin edilməsi məsələləri həmçinin dövlətin vacib rol oynaması kimi məsələləri də həm xarici ədəbiyyatlar və monoqrafiyalarda həm də, bir sıra müəlliflərin nəşr etdirdikləri kitablarında öz əksini tapmışdır.

Sahibkarlığın sosial sferada inkişafını müəyyən etmək üçün ilk növbədə ölkədə sosial istiqamətdə vəzifələrin həyata keçirilməsi vacibdir. Bu mühüm vəzifələrindən biri kimi ölkədəki işsizlik problemlərinin aradan qaldırılması, yoxsulluq səviyyəsinin

aşağı salınması kimi proseslər təşkil edir. Tədqiqat nəticəsində müəyyən etdim ki, bütün bu məsələlərin kökləri digər ölkələr kimi oxşar olan amillər ilə əlaqədardır ki, Azərbaycan Respublikasında isə bu bir sıra səbəblərə söykənir və müxtəlif xüsusiyyətlərə malikdir. Təbii ki, ilk növbədə ölkədə həyata keçirilən iqtisadi islahatlardır.

Qrafik 2.1 2015-ci ilin 9-ayı ərzində yeni açılmış iş yerləri (%-ilə).

Mənbə; Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi. Bakı-2016. [41, səh. 3]

Sahibkarlığın sosial sferada inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsində Azərbaycan iqtisadçılarının rolu böyük olmuşdurki , sosial inkişafın əmək məşğulluğu kimi sahələrin tədqiqatında da mühüm nailiyyətlər qazanılmışdır. Sosial sferada inkişaf xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi istiqamətləri aşağıdakıları əhatə edir:

- Gəlirlər siyasəti;
- Sosial sahələrin təşəkkül tapması siyasəti;
- Məşğulluq siyasəti;
- Əhalinin təkrar istehsalı siyasəti;
- Regional səviyyədə sosial sfera siyasəti.

Azərbaycanın görkəmli iqtisadçılardan olan professor Ə.Əlirzayevin qeyd etdiyi fikirlərə əsaslanaraq bu qənaətə gəlmək olarki, yoxsulluq sosial və iqtisadi bir proses olub, hər bir ölkənin inkişaf dinamikasının müəyyən edilməsi qanunauyğunluqlarına uyğun halda formalaşır, öz siyasi və iqtisadi xüsusiyyətlərinə, o cümlədən həlli istiqamətlərinə görə fərqlənir.

Keçid iqtisadiyyatı şəraitinə əsasən Azərbaycanın sosial sferada siyasətinin əsas istiqamətləri, problemlərin həllinin əhatəsi və onların icrasının ardıcıl şəkildə həlli dövlətin iqtisadi siyasətdə həyata keçirdiyi strategiyadan daha çox asılıdır. Sosial sferada bazar iqtisadiyyatının yaradılması həm ölkədəki iqtisadi fəaliyyət ilə əlaqədar ziddiyyətlərin qismən həll edilməsi, həm də ki, yeni sistem üzrə iqtisadi sahədə möhkəm, sabit bir iqtisadi əsasın qoyulması ilə səciyyələnir. Beləliklə, ölkənin sahibkarlıq fəaliyyətinin sosial və iqtisadi sferada vəzifələrinə aşağıdakı istiqamətləri aid etmək olar:

- Ölkədə azad rəqabətli şəraitin təmin edilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif formaları üzrə iqtisadi şərtlərinin qurulması;
- İqtisadiyyatda böhran vəziyyətinin yaranmasının qarşısı alınması və onun sosial istiqamətdə nəticələrinin zəiflədilməsi prosesləri;
- İqtisadi sahədə inhisarçılıqla mübarizə aparılması fəaliyyəti;
- Maliyyə, vergi, sistemləri istiqamətində təkmilləşdirmə prosesləri;
- Ümumi şəkildə istifadəsi nəzərdə tutulan nemətlərin eləcədə, xidmət fəaliyyətinin ölkə tərəfindən təminatının həyata keçirilməsi;
- Gəlirlərin bölüşdürülməsi;
- Məşğulluğun həyata keçirilməsi və işsizliklə mübarizə aparılması.

Məlum olduğu kimi ölkədə iqtisadi siyasətin təmin edilməsinin əsas vəzifəsi uzunmüddət çərçivəsində dayanıqlı və sabit bir iqtisadi artımı təmin etməkdən ibarətdir. Təbii ki, bu bir təsadüfi vəziyyət kimi qeyd etmək olmaz. Ona görə ki, iqtisadi bir artım şəraitində dövlət hakimiyyətinin əsas məqsədi əhalinin sosial

cəhətdən müdafiəsi təmin edilməyən üzvlərinə daha çox qayğı və diqqətini göstərə bilməkdir.

Belə ki, sosial problemlərin həllinin təmin edilməsi üzrə prioritet istiqamətlərin həyata keçirilməsi aşağıdakı kimi baş verir:

- 1) Belə ki, iqtisadiyyatda məşğul olan əhəlinin əmək haqqısı yüksəldilir və əhəlinin həyat rifahının yüksəldilməsi prosesi baş verir.
- 2) İstehsal sahələrinin genişləndirilməsi nəticəsində yeni iş yerləri açılır və bununla da ölkədə mövcud olan işsizlik problemi qismən aradan qaldırılır.
- 3) Müəssisələrin və firmaların demək olar ki, maliyyə cəhətdən vəziyyətləri normallaşır və buna əsasən işçi heyətinə müəyyən yardımlar göstərilməsi, uşaqların təlim, tərbiyə və təhsil ilə əlaqədar, o cümlədən, qocalar evlərinə maliyyə yardımlarının həyata keçirilməsi prosesləri daimi olaraq imkanlarla təmin edilir.
- 4) Dövlət büdcəsinə pulların daxil olması əsasında büdcədə artımlar müşahidə edilir.

Ümumiyyətlə, sosial sferanın iqtisadi cəhətdən mahiyyətini aydınlaşdırmaq, onun ölkənin iqtisadi artımına və iqtisadi göstəricilərinə təsirinin səviyyəsini müəyyən etmək, həmçinin onu da əlavə etmək olar ki, iqtisadiyyatın real sektoru sahələri ilə qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərilməsinin xüsusiyyəti problemləri əhəmiyyətli və müstəqil problem olmaqla qalması və onun daha da dərin araşdırmalar tələb edilməsini dəqiqləşdirir. Ona görə də, Qərb iqtisadçılarının fikrinə istinadən demək olar ki, sosial sferanın iqtisadi artımda baş verən dəyişikliklərinin təsirinə məruz qalması birmənalı şəkildə yanaşırlar. Hətta onu da demək olarki, Qərb iqtisadçılarının bir qismi tədqiqatları əsasında iddia edirlər ki, sosial sfera tək-cə iqtisadi artıma müsbət təsir göstərməklə yanaşı, həmçinin ləngidici təsirlərdə göstərə bilər. Bu istiqamətlərdən biri kimi monetarizm nəzəriyyəsinin əsas banislərindən hesab edilən amerikalı M.Fridmendir. Bazar iqtisadiyyatı prosesləri, dövlətin hər hansı bir müdaxilə göstərməsinə qarşı çıxış olunarkən, eyni zamanda cəmiyyətin az təminatlı ailələrinə dövlət tərəfindən yardımların göstərilməsinin qəti əleyhinə qarşı çıxış edirdi.

Bununlada aydın olurki, insan fəaliyyəti üzrə 2 sferanın inkişafı optimal səviyyədə təmin edilmiş vəziyyətdə, bir sıra vacib məqamları nəzərə almaqla və onların qarşılıqlı fəaliyyəti çərçivəsində əmələ gəlir:

- 1) Dövlətin sosial-iqtisadi inkişafının və təşəkkül tapmasının konkret zaman çərçivəsində şəraiti və dövlətin öz mövcud milli xüsusiyyətləri;
- 2) Müsbət səviyyədə təmin edilmiş beynəlxalq təcrübə.

Beləliklə, son nəticə olaraq isə ölkədə mövcud resursların kifayət qədər çox olması, zəngin bir iqtisadi potensiala malik olması, təbii ehtiyatlara habelə insan resurslarına, maliyyə imkanlarının olması, Azərbaycan Respublikası üçün əhəmiyyətli hesab edilən həm, sosial həm də ki iqtisadi səmərəliliyin optimallaşdırılması prosesi və bu proseslərdən istifadəsi aktualıq baxımından ölkə üçün vacib mexanizmlərindən birini təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin qazanılması ilə ölkənin siyasi və iqtisadi həyatında belə ki, bazar iqtisadiyyatına əsasən baş verən vacib dəyişikliklərin son nəticəsi olaraq sosial və iqtisadi sferada böyük imkanlar əldə edilməsi istiqamətində perspektivlər meydana gətirdi.

Beləliklə, sosial müdafiə üzrə eləcə də, sosial xidmətlərin kompleks şəkildə təşkil olunması şəraitində mühüm əhəmiyyətə malikdir, ona görə ki, bazar iqtisadiyyatı sistemində uyğunlaşmaqla əlaqədar məsələlərin, problemlərin bütöv bir əhatəsini təşkil etməyə imkan yaradır.

İndiki dövrdə sosial sferada bazar iqtisadiyyatı demək olar ki, artıq dövlətin bir məqsədi yox da, dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən və fəal sürətdə formalaşdırılan bir münasibətlər sistemi kimi də nəzərdən keçirmək olar. Belə ki, bunun əsas fərqli xüsusiyyəti kimi məhsuldar qüvvələrin daha da formalaşdırılması, cəmiyyət üzrə nəzərə çarpa bilən sosial və iqtisadi inkişafın qazanılması tələbidir.

Dövlətin bazar iqtisadiyyatına keçməsi onun qarşıya qoyduğu əsas prinsip kimi ən mühüm vacib məsələlərdən ibarət olan sosial və iqtisadi mühitə uyğun optimal,

səmərəli idarə etmə sisteminin təşkil edilməsidir. Ona görə ki, sosial iqtisadiyyat nəzəriyyəsinin dövlət tərəfindən işlənib hazırlanması, həyata keçirilməsi dövlətin bir iqtisadi artımı üçün deyil də, həm cəmiyyətin sosial sferada inkişafın təmin edilməsində, həmçinin cəmiyyətin sosial müdafiəsi yəni, :

- 1) İşsizlik sferası ilə mübarizə aparılması və bununla əlaqədar məşğulluq problemlərinin aradan qaldırılması yolları;
- 2) İnsanların həyat və o cümlədən, əmək şəraitinin yüksəldilməsi;
- 3) Cəmiyyətin sağlamlığının yaxşılaşdırılması;
- 4) Ətraf mühitin qorunması;
- 5) Təhsil sahəsində inkişafın təmin edilməsi.

Son illərə nəzər yetirdikdə açıq aydın görürük ki, Azərbaycanda sahibkarlığın təşəkkül tapması dövlətin iqtisadi sahədə həyata keçirdiyi vacib istiqamətlərindən biridir. Hətta təsadüfi deyildir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində mövcud prinsiplərin istiqamətini dəyişmədən yerinə yetirilməsi belə bir şəraitdə ölkə prezidentinin daimi diqqətində olan bir məsələdir.

Belə ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq imzaladığı mühüm layihələr, sənədlər, yerli və eləcə də xarici iş adamları vasitəsilə həyata keçirdiyi görüşlər son nəticə etibarı ilə ölkədə özəl təsərrüfat sahəsinin inkişafına müsbət istiqamətdə təsirini göstərdi. Bununla da Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın fəaliyyətinin dövlət proqramlarının yerinə yetirilməsi, habelə sahibkarlığın təşəkkül tapmasına maneə yarada biləcək müdaxilələrin qarşısının alınması üzrə prezident fərmanları və sərəncamlarında öz əksini tapıb.

Həmçinin Azərbaycan Respublikasının bütün iqtisadi bölgələrində məhsuldar qüvvələrin inkişafının həyata keçirilməsi istiqamətində son zamanlar dövlət səviyyəsində yerinə yetirilən məqsədyönlü tədbirlər sistemi və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə daha da geniş miqyasda inkişaf etdirilməsi istiqamətində həyata keçirdiyi islahatlar, bütün bu tədbirlərin son nəticə olaraq isə ölkə üçün öz müsbət səmərəsini verməyə qadirdir.

Ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi, tezliklə sosial və iqtisadi sferada inkişafın təmin edilməsində öz ifadəsini göstərəcəkdir. Bu inkişafın əsas tərkib hissəsi kimi qeyd etmək olarki, dövlətin bütün regionlarında yeni-yeni iş yerlərinin açılması və bununla da əhalinin sosial cəhətdən rifah halının yüksəldilməsi məsələləri təşkil edir.

Tədqiqatın son nəticəsi kimi isə ortaya çıxan əsas məsələ ölkə üzrə ilk növbədə istehsal yönümünə önəm verilməsi bir vəzifə kimi dövlətin əsas strateji planlarından birinə çevrilmişdir.

Aparılan tədqiqat işinin təhlillində müəyyən edirik ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlığın sosial sferada inkişaf xüsusiyyətlərinin yaradılması ilk növbədə ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində dövlət tədbirləri həyata keçirilməli və sahibkarlığın sosial istiqamətdə inkişaf istiqamətləri təmin edilməlidir. Məhz, dövlətin həyata keçirdiyi vacib vəzifələr kimi sosial sfera ölkənin əsas aspektini təşkil edir. Buna görə də sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsinin sosial sferada inkişaf xüsusiyyətləri kimi aşağıdakı istiqamətləri göstərmək olar:

- Sosial siyasət istiqamətində həyata keçirilən perspektiv layihələr;
- Sosial siyasətə əsaslanan maliyyə, bölgü, vergi və s. kimi siyasətlərin formalaşdırılması;
- Sosial müdafiənin təmin edilməsi üçün gəlirlərin artırılması;
- Məşğulluq sferasında mövcud olan problemlərin mümkün qədər aşağı salınması;
- Ölkədə sahibkarlıq fəaliyyəti istiqamətində qanunların qəbulu və bu istiqamətdə görülən lazımi tədbirlər;
- Xaricdən kapital axınını təmin etməklə ölkədə qeyri-neft sektorunun daha da inkişaf etdirilməsi və bunun əsasında yeni müəssisələrin yaradılması.

2.3 Sahibkarlığın sosial-iqtisadi proseslərlə əlaqəsinin qiymətləndirilməsi

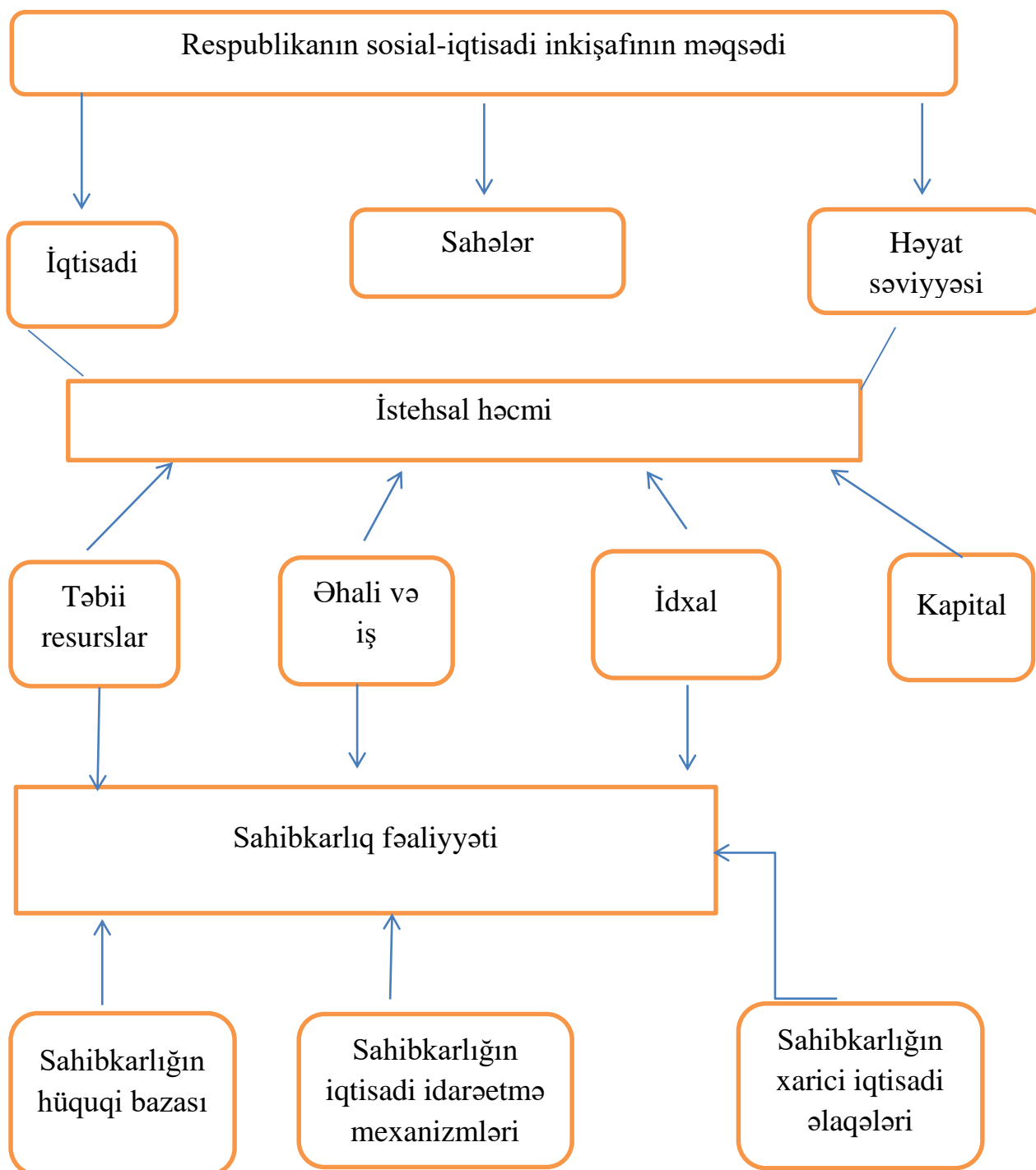
Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi üzrə nəzəri və metodoloji prinsiplərinə əsasən mövcud problemlər sistemini təhlil etdikdə görürük ki, Azərbaycan Respublikasının sosial və iqtisadi sahə üzrə təşəkkül tapmasında öz əhəmiyyətini tənzimləyən iqtisadi və təşkilati idarə etmə məsələləri durur. Bu problemlər əsasında müəyyən səviyyələr üzrə müxtəlif mərhələlərdə və müxtəlif mənafelərin qarşılıqlı vəhdətinin əlaqəsinin və son nəticə olaraq isə bunların sosial və iqtisadi səmərəsi kimi nəzərdən keçirilir. Buna görə də, bir iqtisadi obyekt hesab edilən sahibkarlıq fəaliyyətinin məqsədi, qanunauyğunluqları, resursları və bu proseslərin təşkilinin həyata keçirilməsi vahid kompleks şəkildə yerinə yetirilir. Belə ki, bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün ilk növbədə resursların səmərəli bölgüsü, onların istifadə edilməsi, reallaşdırılması üzrə təşkilati və iqtisadi baxımdan idarə etmə sistemləri durur. Bütün bu sistemlərin idarə edilməsində ümumi olaraq bu obyektlərin meyar göstəriciləri, onların mənafeyi, tənzimlənməsi üzrə hüquqi məsələlər, iqtisadi və təşkilati problemləri ortaya çıxır.

İndiki dövrə nəzər saldıqda görürük ki, sosial və iqtisadi sferada iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafının təmin edilməsi üçün, beləliklə sosial və iqtisadi proseslərin idarə edilməsi və əlaqələndirilməsi üzrə beş funksiyanı fərqləndirmək olar. Bunlar aşağıdakılardır:

- 1) Sosial və iqtisadi proseslərin analizinin və qiymətləndirilməsinin təşkil edilməsi prosesləri. (Monitoring)
- 2) Sosial və iqtisadi fəaliyyət üzrə proseslərin təşəkkül tapmasının strateji cəhətdən planlaşdırılması.
- 3) Sosial və iqtisadi proseslər sahəsində tənzimlənmə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üzrə proseslərin təşkil edilməsi.
- 4) Sosial və iqtisadi proseslər üzrə gələcəkdə inkişaf tendensiyalarının əvvəlcədən proqnozunun təşkil edilməsi.

5) Sosial və iqtisadi sahədə layihələrin həyata keçirilməsi və normativ-hüquqi cəhətdən qərarların qəbul edilməsi.

Sxem 2.1 Sahibkarlıq fəaliyyətinin sosial-iqtisadi inkişafda rolu.

Mənbə; “Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı problemləri və həlli yolları”, Ə.Ə.Qənbərəli, Monoqrafiya, Bakı-2000. [5, səh. 25]

Sxema əsasən deyə bilərəmki, ölkədə mövcud olan sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə sosial və iqtisadi problemlər sahibkarlığın təşəkkül tapmasında əsaslı əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, əhalinin işlə əlaqədar tələbatının həyata keçirilməsi və onların gəlirləri üzrə artımların müəyyən edilməsi prosesləri sahibkarlıq fəaliyyətinə şərait yaradan əsas, vacib faktorlardan biridir. Bununla belə onu da qeyd etmək olarki, apardığım tədqiqatlar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, demoqrafik artım üçün əlverişli şəraitin yaradılması, işləmək qabiliyyəti olan yeni, əmək qabiliyyəti olan şəxslərin mövcud olan iş yerlərindən yüksək olması, miqrasiya prosesində baş verən dəyişikliklər son nəticə olaraq sahibkarlığın sahə və strukturunun yeni formalarının yaranmasına təsir göstərir.

Sosial və iqtisadi sahə üzrə mövcud olan problemlərin aradan qaldırılmasının əsas mənbəyi kimi sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi əsas strateji istiqamət və məqsəd kimi formalaşır. Onu da qeyd etmək olarki, sahibkarlıq fəaliyyətinə bir iqtisadi artım və əhalinin mövcud tələbatlarının ödənilməsinin əsas rolunda çıxış edir. İqtisadi stimül üzrə formalaşan, inkişaf edən və təşəbbüskarlıq əsasında istehsal münasibətləri yaranır və daha da çevik iqtisadiyyata adaptasiya olmaqla, mövcud resurslardan səmərəli istifadə etməklə onların yeni formalarının və yeni texnologiyasının yaradılmasını stimullaşdıran bir vasitədir. Buna görə də, makroiqtisadi cəhətdən iqtisadi və sosial məsələlər üzrə idarəetmə mexanizmlərinin həyata keçirilməsi son nəticə etibarilə yeni mexanizmlərin formalaşmasına və mövcud problemlərin aradan qaldırılmasına zərurət yaradır.

Bu fəsildə apardığımız tədqiqatların təhlillərdən müəyyən edilərki, Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdiyi dövrdən bu günə kimi daim olaraq siyasəti ölkədə mövcud sosial və iqtisadi proseslərin tənzimlənməsinə istiqamətlənmişdir. Məqsədyönlü siyasətin təşkil edilməsi və bilavasitə sosial sferada bazar iqtisadiyyatının qurulmasına üstünlük verilməsi ölkənin sosial və iqtisadi cəhətdən əsas aktual vəzifəsinə çevrilib. Bu islahatların həyata keçirilməsində ilk məqsəd kimi ölkənin mövcud imkanlarının qiymətləndirilməsi prosesi üzrə ağır sosial və iqtisadi istiqamətdə baş verə biləcək problemlərin aradan qaldırılmasını təmin etməkdən ibarətdir. Məhz bu islahatlar nəticəsində isə ölkənin qısa zaman çərçivəsində inkişafını təmin etmiş oldu.

Azərbaycan Respublikasının məhz həyata keçirdiyi uğurlu siyasəti nəticəsində ölkədə sosial və iqtisadi istiqamətdə inkişafda yeni bir mərhələyə addımlamışdır. Bu mərhələ də sosial və iqtisadi istiqamətdə inkişaf siyasətinin yaradılmasına, həmçinin ölkənin mövcud resurslarından səmərəli şəkildə istifadə edilməsini və iqtisadi, güclü bir sosial standartlara əsaslanan cəmiyyətin yaradılmasını təmin etməkdən ibarətdir.

Belə ki, ümumi araşdırmada məlum olurki, sahibkarlıq fəaliyyətinin sosial və iqtisadi problemləri daha çox cəmiyyət və təsərrüfat miqyasında əmələ gəlir. Sahibkarlığın inkişaf mexanizmlərinə nəzər yetirdikdə, görürük ki, bura sahibkarların mənfəət dinamikası, onların bölgüsünün aparılması və işçilərin müvafiq olaraq əmək haqqları daxildir.

Təsərrüfat fəaliyyətinin qanunauyğunluqları, xarakteri, məzmunu, texnoloji strukturlar üzrə yeni sahələrinin yaranması, nəticə etibarilə sosial - iqtisadi siyasəti və onun mexanizmlərini formalaşdırır.

Beləliklə bununlada aydın olurki, sahibkarlıq fəaliyyətinin davamlı olaraq inkişafını təmin etmək üçün ilk növbədə rəqabət qabiliyyətinə davam gətirə biləcək və onun strateji cəhətdən güclü texnoloji quruluşu təşkil olunmalıdır. Elm və texnologiyanın təşəkkül tapmasına və formalaşmasına əsasən təsərrüfat sahəsi üzrə yeni elmi texnologiyaların tətbiq edilməsi, fondların yenidən hazırlanması, məhsul növlərinin çeşidlərinin artırılması və istehlak qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi vacib istiqamətlərdəndir. Buna görə də, sahibkarlıq fəaliyyətinin idarə edilməsi və onun iqtisadi və təşkilati cəhətdən mexanizmləri daha çox uzunmüddətli strateji planlaşdırma ilə əlaqədardır. Belə ki, uzunmüddətli planlaşdırmanı bir əsas olaraq qeyd edə bilərik ki, hər bir fəaliyyət üzrə dayanıqlı yüksəliş qəbul edilir. Bu istiqamətdən sahibkarlıq fəaliyyəti nəticəsində əldə olunan mənfəətin artımı sahibkarlığın səmərəli dinamikası kimi aydınlaşdırmaq olar. Mövcud kapitaldan səmərəli istifadənin təmin edilməsi üçün təsərrüfat obyektinə üzrə kənarda qalan iqtisadi məsələlərin müəssisənin hər hansı bir fəaliyyət sahəsinə təsirinin müəyyən edilməsi və buna qarşı tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün proqnozların və qərarların verilməsi əsas götürülür.

Tədqiqat apardığımız dövr ərzində sahibkarlığın Azərbaycan Respublikasının sosial və iqtisadi inkişafında və bu proseslərin əlaqəsinin qiymətləndirilməsində kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinin əhəmiyyəti barədə müəyyən nəticələr əldə etmişik. Əhalinin həyat rifah halının yaxşılaşdırılması, ilk növbədə ümumi olaraq rifah halının tərkibinə aid edilən əsas prioritet aspektlərdən biridir. Xarici ədəbiyyatlardan araşdırma etdikdə müəyyən olunub ki, hələ həyat keyfiyyəti bir nəzəriyyə olaraq Adam Smit və David Rikardonun yaşadığı dövr ərzində meydana gəlmiş və o vaxtdan bu zamanadək uzun bir tarixi yol keçmiş, ancaq hələdə bu nəzəriyyə üzrə həll edilə bilinməyən bir sıra məsələlər qalmışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu nəzəriyyənin mənbəyi “Sərvət” haqqında adlanan elmdən əldə edilmiş, bunun əsasında həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və yüksəldilməsi üçün ümumi nəzəri qanunauyğunluqlar müəyyən edilmişdir.

Azərbaycanda həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması məsələlərinin həllində nəzəri və praktiki mexanizm kimi, dövlət orqanları məşğul olurlar. Bunlar Standartlaşdırma, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi, İqtisadiyyat Nazirliyi və s. kimi dövlət komitələrinin adlarını qeyd etmək mümkündür.

Cədvəl 2.4

İqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyən edilməsi meyarlarının hədləri.

Sahibkarlıq kateqoriyası üzrə	İllik dövriyyəsi (ƏDV və aksiz vergisi daxil olmadan)	İşçilərin orta siyahı sayı (nəfər olaraq)
Topdansatış ticarət	≤ 1 mln. Manat	<15
Tikinti və Sənaye	≤ 500 min manat	<50
Pərakəndə ticarət, xidmət, nəqliyyat və başqa iqtisadi fəaliyyət sahələri	≤ 250 min manat	<10
Kənd təsərrüfatı	≤ 250 min manat	<25

Mənbə; Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il aprelin 20-si tarixli 57 N-li qərarı “İqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyən edilməsi meyarlarının hədləri” ilə təsdiq edilmişdir. Bakı-2004. [39]

Beləki, cədvəl 2.4-dən göründüyü kimi sadələşdirilmiş vergi sisteminin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikasında Nazirlər Kabinetinin yerinə yetirdiyi 2004-cü il 20 aprel tarixli qərarına əsasən iqtisadi fəaliyyət sahəsində kiçik sahibkarlıq üzrə subyektlərin meyarları müəyyən edilmişdir. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyən edilməsi üçün ilk növbədə orada çalışan işçilərin sayı və illik dövriyyə həcmələrinin göstərilməsi nəzərə alınır.

Bütün bunlar əsasında kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinin Azərbaycan Respublikasında inkişafı həm sosial nöqtəyi nəzərdən həm də ki, iqtisadi nöqtəyi nəzərdən əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin mühüm aspekti kimi vacib əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, kiçik sahibkarlıq fəaliyyəti nəticəsində əsas kapitalla investisiya qoyuluşunun yüksəldilməsini təmin edir, yeni innovasiya ilə fəaliyyət göstərilir. Həmçinin, kiçik müəssisələr sayəsində cəmiyyətin məşğulluq problemlərinin aradan qaldırılmasında, xeyriyyə məqsədli layihələrin həyata keçirilməsində, vergiləri vaxtı-vaxtında ödəməklə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin yüksəldilməsində, cəmiyyət arasında hər hansı bir xüsusilə kəskin təbəqələşmə prosesinin yoxa çıxmasına, bütün bunlara əsasən bir sözlə ölkədə həyat və rifah səviyyəsinin artırılmasında bilavasitə vacib rola malikdir.

Yeni yaradılan sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə subyektlər üçün fəaliyyət göstərən məşğul işçilərin sayı, sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində məşğul olan fərdi sahibkarlığın illik dövriyyə həcmi əsas, bazis göstərici olaraq götürülür. Belə ki, müəssisələrin kiçik, orta və iri sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə fəaliyyət miqyasına əsasən müəyyən edilməsi meyarları, Azərbaycan Respublikasının “Dövlət Əmlakının Özəlləşdirilməsi” haqqında qanunda göstərilmişdir.

Dünya ölkələri üzrə kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinin müəyyən edilməsi üçün müəssisənin illik dövriyyə həcmi və müəssisədə məşğul olan işçilərin sayına əsasən kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyən edilmişdə Amerika Birləşmiş Ştatlarının fəaliyyət sferasına əsasən 37 meyardan istifadə olunur.

İnkişaf etmiş ölkələrdən biri olan Böyük Britaniyada isə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyən edilməsində işçilərin orta illik siyahısı, aktivlərin illik dövriyyəsi, o cümlədən illik dövriyyə həcminə əsasən müəyyənləşdirilir. Belə ki, Avropa İttifaqı ölkələrində həyata keçirilən Avropa Komissiyasının verdiyi tövsiyələrə nəzərən 2003-cü il 6 may tarixli qanuna görə, müəssisənin mövcud nizamnamə kapitalının və fondunun 25 %-dən artıq olmaması, müəssisədə işləyən işçilərin sayı 11-50 nəfər arasında olması, illik dövriyyə həcmi və illik balans dəyəri isə 10 milyon avroya qədər olması nəzərdə tutulur. [26] Bütün bunlar son nəticə olaraq isə ölkədə mövcud kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyən edilməsi üzrə hüquqi tənzimlənmənin həyata keçirilməsi Avropa İttifaqı ölkələrinin qanunvericiliyə nəzərən yerinə yetirilir.

Cədvəl 2.5

Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin makro-iqtisadi göstəriciləri.

İllər	2011	2012	2013	2014	2015
Yaradılan əlavə dəyər, milyon manat	1691,8	2081,0	2453,3	2362,8	1987,8
Ümumi mənfəət, milyon manat	85,3	122,8	165,4	175,4	-
İşçilərin orta illik üzrə sayı, min nəfər	90,2	95,5	109,0	115,0	87,6
Orta aylıq üzrə nominal əmək haqqı, manat	222,2	263,3	303,5	348,0	302,1
Əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar, milyon manat	737,6	531,6	486,5	746,5	807,2
Dövriyyə, milyon manat	208,5	5 100,6	6 072,6	5 951,7	5986,3

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı-2016. [31, səh. 7]

Cədvəl 2.5-ə əsasən onu qeyd etmək olar ki, kiçik sahibkarlıq subyektləri üzrə yaradılmış əlavə dəyər 2015-ci ildə 1987,8 milyon manat təşkil etmişdirki, bu da 2012-2014-cü illərə nisbətdə azalma baş verdiyini aydın şəkildə görə bilirik.

İşçilərin orta illik sayına nəzər yetirdik də, görürük ki, 2015-ci ildə 87,6 min nəfər təşkil etmişdir. Bu da son 5 il ərzində ən aşağı göstərici kimi qeydə alınıb.

İşçilərin orta aylıq nominal əmək haqqı isə 2015-ci ildə 302,1 manat olmuşdurki, son 5 il ərzində ən yüksək göstərici kimi isə 2014-cü ildə 348,0 manat

olduğu müəyyən edilmişdir.

Əsas kapitala yönəldilən investisiyalar isə 2015-ci ildə 807,2 milyon manat olmuşdur. Son 5 il ərzində müəyyən edilən göstəricilər sırasında ən yüksək göstəricidir. Dövriyyədə olan vəsaitlər isə 2015-ci il üzrə 5986,3 milyon manat təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.6

Ölkə iqtisadiyyatında kiçik sahibkarlıq subyektlərinin payı (%-ilə).

İllər	2011	2012	2013	2014	2015
Əlavə dəyər	3,5	4,1	4,5	4,3	4,0
qeyri-neft sektoru üzrə	7,3	7,7	8,0	7,1	5,8
Ümumi mənfəət	0,3	0,4	0,6	0,7	-
qeyri-neft sektoru üzrə	3,0	3,3	3,5	3,5	-
İşçilərin orta illik sayı	6,5	6,4	7,9	7,6	6,3
qeyri-neft sektoru üzrə	6,7	6,6	8,1	7,7	6,5
Əsas kapitala investisiyalar	5,8	3,5	2,7	4,2	5,1
qeyri-neft sektoru üzrə	7,6	4,6	3,8	6,4	9,2
İllik dövriyyə	8,1	9,6	10,6	10,5	9,6
qeyri-neft sektoru üzrə	18,3	18,5	20,0	18,4	14,9

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı-2016 .[31, səh. 7]

Cədvələ 2.6-a əsasən təhlillər yerinə yetirdikdə görürük ki, ölkə iqtisadiyyatında kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinin payı əlavə dəyər üzrə qeyri-neft sektoru sahəsində 2011-cü ildən 2013-cü ilədək artım baş vermiş, 2014 və 2015- cillərdə azalma müşahidə edilmişdir. 2015-ci ildə bu göstərici 4,0 %, qeyri-neft sektoru üzrə isə 5,8 % təşkil etmişdir.

İşçilərin orta illik sayı isə qeyri-neft sektoru üzrə payı 2015-ci ildə 6,5 % olmuş, 2011-2015-ci illər arasında ən yüksək göstərici isə, 2013-cü ildə 8,1 % qeydə alınmışdır.

Əsas kapitala yönəldilən investisiyalar isə qeyri-neft sektoru üzrə 2015-ci ildə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin payı 9,2 % olmuş, bu son 5 il ərzində ən yüksək göstərici kimi qeyd etmək olar.

Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə bölgüsü.*(Yekuna görə %-ilə nisbəti).*

İllər	2011	2012	2013	2014	2015
Bütün iqtisadi sahələr üzrə - cəmi	100	100	100	100	100
Həmçinin;					
Meşə və kənd təsərrüfatı, o cümlədən balıqçılıq	1,7	1,6	1,5	1,8	1,8
Sənaye	2,0	1,7	2,0	3,4	2,3
Tikinti	0,7	0,7	0,8	1,2	1,1
Pərakəndə və topdan ticarət; motosikletlərin və avtomobillərin təmiri	70,2	71,7	70,1	49,1	49,3
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	10,1	10,1	10,7	15,1	14,6
Yaşayışın təşkili və ictimai iaşə	3,5	3,4	3,6	6,9	6,7
Informasiya və rabitə	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3
Daşınmaz əmlak ilə bilavasitə əlaqədar əməliyyatlar	0,4	0,4	0,4	0,8	1,0
Təhsil	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
Əhaliyə sosial və səhiyyə xidmətlərinin göstərilməsi	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2
Digər sahələr	11,7	10,1	10,6	21,2	22,6

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı-2016. [31, səh. 9]

Cədvələ 2.7-ə əsasən qeyd etmək olar ki, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü 2011-2015-ci illər arasında iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə dəyişikliklər qeydə alınmışdır. Belə ki, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq fəaliyyəti, 2011-ci ildən 2013-cü ilə qədər isə azalma baş vermiş, 2014-2015-ci illərdə isə 1,8 % təşkil etmişdir. Sənaye fəaliyyətində isə 2011-cü ildən 2012-ci ilədək azalma baş vermiş, 2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən 1,4 % artım olmuş, 2015-ci ildə isə 1,1 % azalaraq 2,3 % qeydə alınmışdır. Tikinti sahəsində isə 2011 və 2012-ci illərdə 0,7 % olmuş, 2015-ci ildə isə 1,1 % müəyyən edilmişdir.

Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsündə ən çox paya sahib olan iqtisadi fəaliyyət növü topdan və pərakəndə ticarət, avtomobillərin və motosikletlərin təmiri üzrə təşkil edir. Belə ki, bu iqtisadi fəaliyyət növləri 2011 və 2015-ci illər arasında

fərqə nəzər yetirdikdə 20,3 % azalma baş vermiş, bununla da 2015-ci ildə 49,3 % qeydə alınmışdır.

Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü iqtisadi fəaliyyət növləri içərisində 2015-ci il üzrə nəqliyyat və anbar təsərrüfatı 14,6 % , yaşayışın təşkili və ictimai iaşə 6,7 % , informasiya və rabitə 0,3 % , daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar 1,0 % , təhsil 0,2 % , əhaliyə sosial və səhiyyə xidmətlərinin göstərilməsi 0,2 % , digər sahələr üzrə isə 22,6 % müəyyən edilmişdir.

Cədvəl 2.8

2015-ci ildə kiçik sahibkarlıq müəssisələrin mülkiyyət növləri üzrə bölgüsü.

	Cəmi	o cümlədən:	
		dövlət mülkiyyəti üzrə	qeyri-dövlət mülkiyyəti üzrə
Bütün iqtisadi sahələr üzrə - cəmi	18 164	1 792	16 372
Həmçinin;			
Meşə və kənd təsərrüfatı, o cümlədən balıqçılıq	1 915	261	1 654
Sənaye	1 241	136	1 105
Tikinti	1 282	37	1 245
Pərakəndə və topdan ticarət; motosikletlərin və avtomobillərin təmiri	6 781	538	6 243
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	447	92	355
Yaşayışın təşkil edilməsi və ictimai iaşə	346	12	334
İnformasiya və rabitə	538	62	476
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	505	35	470
Təhsil	398	82	316
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	431	54	377
Digər sahələr	4 280	483	3 797

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı-2016 . [31, səh. 10]

Cədvəl - 2.8 üzrə aparılan təhlillər göstərir ki, 2015-ci ildə kiçik sahibkarlığın mülkiyyət növləri üzrə bölgüsü cəmi iqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə 18164 olmuşdurki, bununda 1792 növü dövlət mülkiyyətində, 16372 növü isə qeyri-dövlət mülkiyyətində qeydə alınmışdır. Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq üzrə

isə cəmi 1915 mülkiyyət növü qeydə alınıb. Bunun 261 növü dövlət mülkiyyətində digər 1654 növü isə qeyri-dövlət mülkiyyətində cəmlənmişdir.

Sənaye sahəsi üzrə isə kiçik müəssisələrin mülkiyyət növlərinin cəmi 1241 olmuşdur. Bunun 136 növü dövlət mülkiyyətinə qalan 1105 növü isə qeyri-dövlət mülkiyyətinə aiddir.

2015-cü il üzrə nəzər yetirilən kiçik müəssisələrin mülkiyyət növləri topdan və pərakəndə ticarət, avtomobillərin və motosikletlərin təmiri üzrə 6781 növü müəyyən olunub ki, bunun 538-i dövlət mülkiyyətində, 6243 növü isə qeyri-dövlət mülkiyyətində qeydə alınıb.

2015-ci ilə əsasən kiçik müəssisələrin mülkiyyət növləri üzrə bölgüsündə cəmi nəqliyyat və anbar təsərrüfatı-447, yaşayışın təşkili və ictimai iaşə-346, informasiya və rabitə-538, daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar-505, təhsil-398, əhaliyə sosial və səhiyyə xidmətlərinin göstərilməsi-431, digər sahələr üzrə isə-4280 növü müəyyən edilmişdir.

Orta sahibkarlığa dair heç bir rəsmi statistik göstərici olmadığına görə bu istiqamətdə Respublika üzrə təhlillər aparmaq mümkün olmamışdır.

Beləliklə, hesab edirəm ki, Azərbaycanda sahibkarlığın mövcud vəziyyəti və sosial inkişaf meylləri adlanan 2-ci fəslində, ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin təhlilindən belə bir qənaətə gəlmək mümkündürki, sosial və iqtisadi sfera sahələri üzrə inkişafın təmin edilməsi və formalaşması istiqamətində dövlətin həyata keçirdiyi siyasətlərindən biri kimi sahibkarlığın kiçik sahələrinin inkişaf etdirilməsi məqsədi ön plandadır.

Bu istiqamətdə görülən tədbirlər ilk növbədə sahibkarlığın inkişafını təmin etsədə həmçinin ölkədə işsizlik problemlərinin aradan qaldırılmasına da bir töhvə vermişdir. Məhz sahibkarlıq fəaliyyətinin bugünkü, mövcud vəziyyəti ölkədə sosial və iqtisadi istiqamətdə formalaşan inkişaf meyllərini təmin etməkdədir.

FƏSİL III. AZƏRBAYCANDA SAHİBKARLIĞIN SOSIAL SƏMƏRƏSİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNİN İQTİSADI-TƏŞKİLATI TƏDBİRLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 Azərbaycan gəlirlərin artması məqsədi ilə təkmilləşdirmə istiqamətləri

Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadiyyatı şəraitinin əsasən sosial sferada həyata keçirilməsi cəmiyyətin həyatında sosial istiqamətli rifah vəziyyətinin təmin edilməsinə bir müdafiə kimi, ölkə üçün müəyyən dərəcədə əhəmiyyətinin gücləndirilməsi prosesləri ilə şərtləndi. Bu halda həm cəmiyyətin həyat şəraiti səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə, həmçinin sosial və iqtisadi strategiyanın yerinə yetirilməsi ilə nəticələnən müstəqil, möhkəm iqtisadi bir əsas olan ölkə yaradılmış oldu. Beləki, bütün makroiqtisadi göstəricilərə istinadən Azərbaycan Respublikası güclü və yüksək bir iqtisadi artım qazanmışdır. Sosial sferada problemlərin həllinin həyata keçirilməsi ilk növbədə ölkədə həyat şəraiti səviyyəsinin stabilləşməsi və artırılması, o cümlədən əhali üzrə adambaşına görə orta gəlirlərin yüksəldilməsi prosesilə sıx şəkildə bağlıdır.

Bazar iqtisadiyyatına məxsus olan ölkələrdə mövcud bazar prinsipləri üzrə kompleks cəhəti ondan ibarətdirki, dövlət tərəfindən makroiqtisadi göstəriciləri bütövlükdə ictimai təkrar istehsala uyğun olaraq əlverişli mövqeyə malik bir məqsəd kimi tənzimlənməsi prosesidir. Buna görə də, ölkənin iqtisadi vəzifələrinin yerinə yetirilməsi istiqamətləri özünü iqtisadi siyasətdə müəyyən edir, bunlara aiddir:

- Sosial siyasətin həyata keçirilməsi.
- Sahibkarlıq fəaliyyəti siyasəti.
- İnhisarçılıqla mübarizə siyasəti.
- Antiinflasiya siyasəti.
- Fiskal siyasətin həyata keçirilməsi.
- Elmi və texnoloji siyasətin yerinə yetirilməsi.
- Xarici iqtisadi bir siyasət.

Bu siyasətlərin yerinə yetirilməsi vahid bir məqsədə nail olmanın, xüsusilə, mövcud iqtisadiyyatın yüksək şəkildə səmərəliliyin təmin edilməsi, iqtisadi həyatda sabitliyin həyata keçirilməsi, sosial sferada ədalətin bərqərar edilməsi istiqaməti vasitəsilə sosial və iqtisadi həyatın tənzimlənməsinə istiqamətləndirildi.

Ölkənin sosial və iqtisadi cəhətdən həyata keçirilən siyasətinin əsas hissəsini gəlirlərlə yanaşı, əmək haqqı siyasəti tutur. Bu sferada yerinə yetirilən fəaliyyətlər və sərəncam da olan vəsaitlər üzrə vacib hüquqi bir bazaya əsaslanıb, son nəticə etibarilə gəlirlərin təşəkkül tapması ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsi sistemi ilə cəmiyyətin həyat səviyyəsini artırmaqdır.

Ölkənin həm gəlirlər həm də ki, əmək haqqı sahəsi üzrə həyata keçirdiyi siyasətin əsas vəzifəsi kimi aşağıdakı istiqamətlərdən ibarətdir:

- 1) Cəmiyyətini rifah vəziyyətini yüksəltməkdən;
- 2) Sosial və iqtisadi inkişafın təmin edilməsindən;
- 3) Sosial sfera üzrə inkişafın istiqamətlərini stimullaşdırmaqdan.

Bütün bu istiqamətlərə nail olmaq məqsədilə gəlirlər üzrə siyasətin qarşısında bir sıra vəzifələr durur, bunlara da aşağıdakılar aid edilir:

- Cəmiyyətin orta həyat səviyyəsinin sabitləşdirilməsi;
- Əhalinin gəlirlərində müəyyən istiqamətdə fərqlərin kəskin şəkildə artması və bununla əlaqədar əhali arasında mövcud təbəqələşmə prosesinin aradan qaldırılması;
- Cəmiyyətin pul gəlirləri üzrə struktur fəaliyyətində dərin şəkildə dəyişikliklərin olması və bunların aradan qaldırılması prosesləri;
- Yoxsulluğun aşağı salınması;
- Cəmiyyətin əsas gəlir yeri olan və o cümlədən, iqtisadi fəallıq sahəsində stimül kimi çıxış edən əmək haqqının əhəmiyyətinin və məbləğinin artırılması fəaliyyəti ;
- Cəmiyyətin həyat səviyyəsinin və rifah halının artırılması üçün lazım olan şəraitin yaradılması.

Cəmiyyət üzrə sosial və iqtisadi cəhətdən inkişafın həyata keçirilməsi üçün mühüm göstəricilər əsasında həyat səviyyəsinin daha da yüksək olması təmin edilməlidir. Ümumiyyətlə, həyat səviyyəsi dedikdə, onu ifadə etmək olarki, cəmiyyətinin həm maddi və mənəvi cəhətdən həm dəki, sosial tələbatların ödənilməsi üzrə vacib maddi nemətlərlə, o cümlədən, xidmətlərlə onun yerinə yertilməsinin miqyası kimi başa düşmək mümkündür.

Əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin təmin edilməsi isə ilk növbədə gəlirlərlə müəyyən edilir. Əldə olunan bu gəlirlər vasitəsi ilə isə mövcud məhsul və xidmətlərə olan tələbatın ödənilməsi sahəsinə birbaşa olaraq xidmət göstərir. Belə ki, gəlirlər üzrə qaçılmaz hər hansı bir vəziyyətdə qeyri - bərabərlik birbaşa cəmiyyətin həyat səviyyəsi o cümlədən, sosial təbəqələşməsi istiqamətində mövcud differensiallığı ilə müşahidə edilir.

Ölkə üzrə gəlirlər sistemi fəaliyyətində tənzimlənmə proseslərinin həyata keçirilməsi bütövlükdə ölkənin bütün təbəqələri üçün layiqli bir həyat səviyyəsinin yaranmasına birbaşa olaraq istiqamətləndirilir.

Əhalinin həyat rifah səviyyəsinin mahiyyəti dedikdə, bu ilk növbədə cəmiyyətin istehlakı ilə əlaqədardır. Belə ki, əhalinin gəlirlərində bölüşdürmələrin aparılması, onların həcmi və o cümlədən quruluşu birbaşa olaraq onların mövcud istehlakına əhəmiyyətli dərəcədə öz təsirini göstərir. Buna görə də, hər bir vəziyyət üzrə optimallığın gözlənilməsi prosesi kompleks olaraq onun strukturu üçün də olduqca əhəmiyyətlidir. Bununla da müəyyən olunurki, istehlakın strukturu və onun orta səviyyəsi mövcud qiymətin səviyyəsindən, cəmiyyətin cins və yaş üzrə əlaqədar tərkibindən, gəlirlərin orta səviyyəsindən və fəaliyyət göstərən xidmət sferasından asılıdır. Buna görə də, gəlirlər kimi istehlakın təşəkkül tapmasına ətraflı olaraq yanaşma vacib aspektlərdən biridir. Bu aspektdən təhlil etsək müəyyən edərik ki, cəmiyyət üçün mövcud istehlakın müəyyən edilməsi onun ödənilməsi istiqamətində əhali üzrə gəlirlərin səviyyəsinin müəyyən aspektdən nəzər yetirilməsi vacib əhəmiyyətə malikdir. Onu da qeyd etmək olarki, belə ki həm gəlirlərin həm də ki,

istehlakın düzgün qiymətləndirilməsi və əlaqələndirilməsi məsələləri bir problem olaraq çətin həll olunan proseslərə aiddir. O zaman ölkə üzrə əhalinin həyat rifah səviyyəsi yüksək olarkı, həmin ölkədə əhalinin gəlirləri onların mövcud tələbatını ödəyə biləcək səviyyədə olması ilə ifadə etmək olar.

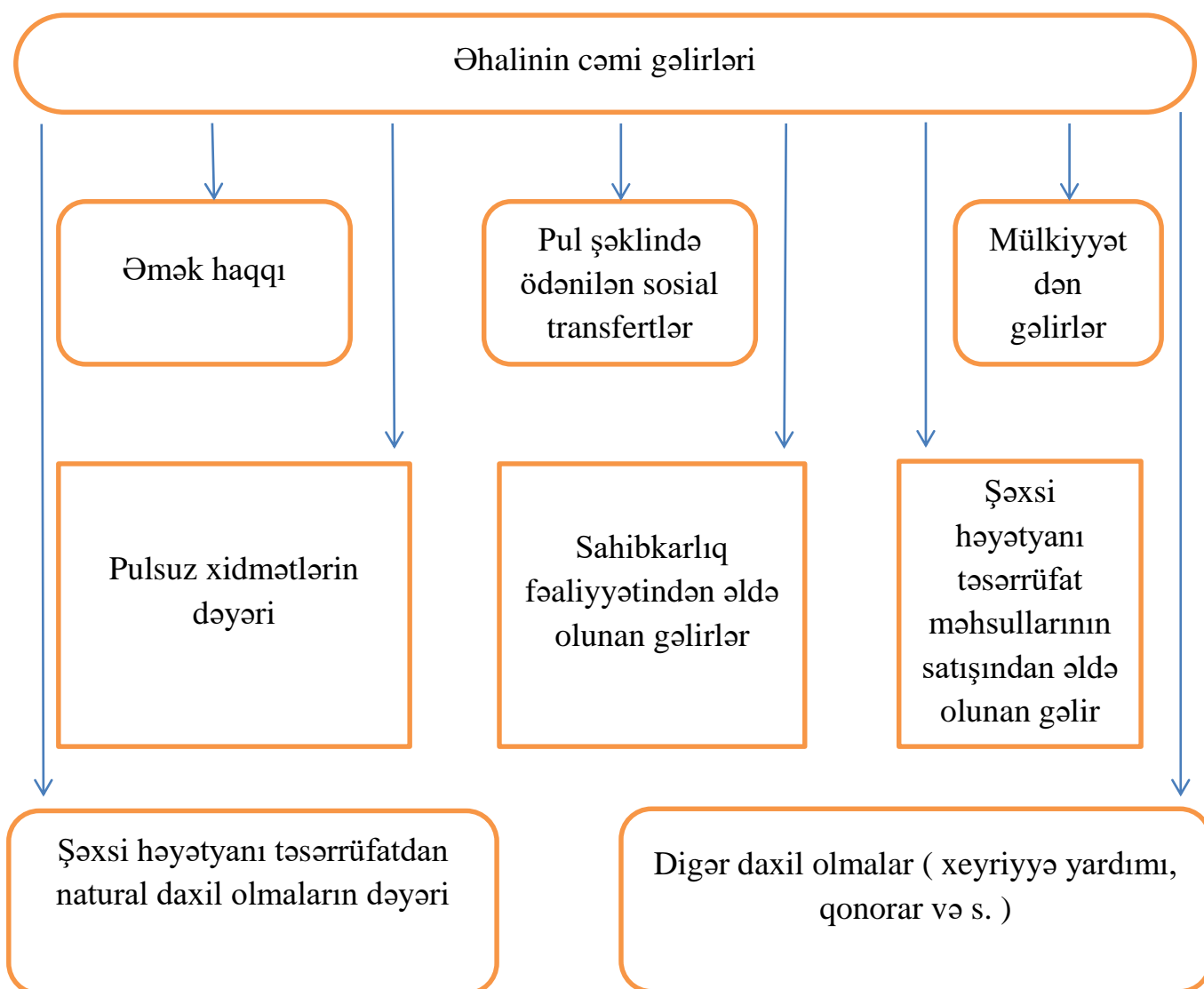
Cəmiyyət üzrə gəlirlərin səviyyəsi belə ki, əhalinin əsaslı şəkildə rifah halının müəyyən edilməsinin bazis göstəricisi kimi qiymətləndirmək olar. Bu səviyyə həmçinin cəmiyyətin hər bir fərdinin gündəlik tələbatlarının ödənilməsi, istirahət, təhsil, sağlamlıqlarının təmin edilməsi və möhkəmləndirilməsi prosesləri ilə müəyyən olunur. Apardığı tədqiqatlar nəticəsində ölkə üzrə iqtisadi vəziyyətin müəyyən edilməsi də məhz əhalinin gəlirləri əsasında ümumiləşdirmələrin aparılması zəruri bir məlumat kimi, bu da onunla izah olunurki, ölkənin gələcəkdə sosial və iqtisadi cəhətdən siyasətinin həyata keçirilməsi və təşəkkül tapmasında vacib rola malikdir. Bütün bunların əsasında da əhalinin gəlirlərinin formalaşması prosesi daimi bir proses olaraq müntəzəm şəkildə tədqiq edilir.

Sahibkarlıq gəliri daha çox sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanların qabiliyyətindən və işgüzarlığından asılıdır. Bu gəlirin formalaşması isə aşağıda göstərilən funksiyaları yerinə yetirdiyinə görə qazandığı haqqdır;

- Təbii ehtiyatların, xidmətlərin və məhsulların mövcud istehsal prosesi zamanı birləşdirilməsi;
- Müəssisələrin vahid bir idarə etmə sisteminin təmin edilməsi üçün qərarların qəbul edilməsi;
- Yeni texnologiyaların tətbiq edilməsi və bunun əsasında da yeni məhsul növlərinin istehsal edilməsi prosesi;
- Əvvəlcədən istehsal edilmiş ehtiyatlarla əlaqədar olaraq riskin qeydə alınması prosesi.

Onu da qeyd etmək olarkı, belə ki sahibkarlıq gəlirlərinin əldə edilməsi prosesləri eləcə də, istifadə edilməsi növlərinə görə müxtəlif şəkildə istiqamətləndirilir.

Sxem 3.1 Əhalinin cəmi gəlirlərinin strukturu.

Mənbə: “Gəlirlər və Əmək Haqqı Siyasəti”, S.R.Bayramova və S.Ə.Qurbanova, Bakı-2009, [12, səh. 33]

Sxem. 3.1-dən göründüyü kimi əhalinin cəmi gəlirlərinin strukturu dedikdə o başa düşülürki, onların sahibkarlıq fəaliyyətindən, əmək haqqından, mülkiyyətdən və bununla əlaqədar başqa gəlirlərlə qarşılıqlı şəkildə əlaqəsidir. Bazar iqtisadiyyatının mövcud olduğu ölkədə əhalinin cəmi gəlirləri üzrə strukturunda ciddi dərəcədə dəyişikliklər müşahidə olunur. Bunun əsas səbəbi kimi yeni mülkiyyət münasibətlərinin formalaşmasını eləcədə, yeni-yeni əmək, kapital bazarlarının yaranmasını göstərmək olar.

İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə orta aylıq nominal gəlirlər (manat).

İqtisadi fəaliyyət növləri	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İqtisadiyyat üzrə - cəmi	331,5	364,2	398,4	425,1	444,5	466,9
Meşə və kənd təsərrüfatı, o cümlədən balıqçılıq	160,3	196,4	201,1	217,9	241,3	245,8
Mədəncixarma sənayesi	1004,7	1180,4	1402,0	1516,3	1753,8	2171,1
Emal sənayesi	320,5	354,5	398,8	439,3	495,4	527,9
Elektrik enerjisi və qaz və buxar istehsalı, təchizatı və bölüşdürülməsi	349,4	413,4	443,7	467,2	489,3	513,2
Su təchizatı və tullantıların emalı və təmizlənməsi	197,7	231,9	274,8	324,9	331,8	333,3
Tikinti	505,8	519,4	587,5	625,5	626,9	677,7
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	282,8	335,2	343,7	363,8	374,0	378,1
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	395,1	446,8	511,5	536,3	530,3	575,8
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	333,7	385,0	404,6	444,6	463,9	464,6
İnformasiya və rabitə	531,3	576,6	621,9	675,4	735,0	747,2
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	990,2	1004,5	1055,5	1126,4	1198,8	1210,9

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı-2016. [31, səh. 60]

Cədvəl 3.1-ə nəzər yetirdikdə görürük ki, iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə son 6 ildə ölkəmizdə orta aylıq nominal gəlirlərdə dəyişikliklər qeydə alınmışdır. Belə ki, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq fəaliyyəti növündə 2015-ci ildə 245,8 manat olmuşdur. Digər illərə nəzərən ən yüksək göstərici məhz 2015-ci ildə qeydə alınmışdır. Mədəncixarma sənayesində isə orta aylıq nominal gəlirlər üzrə yüksək göstəricilərə malikdir. 2015-ci ildə mövcud sahədə orta aylıq gəlirlər 2171,1 manat təşkil etmişdir. Mövcud fəaliyyət sahəsi üzrə 2015-ci ildə olan orta aylıq nominal gəlirlər 2014-cü ilə nəzərən 19,2 % artım müşahidə olunmuşdur. Emal sənayesi sahəsi üzrə orta aylıq nominal gəlirlər 2015-ci ildə 527,9 manat olmuşdurki, bu da digər son 6 ilə nəzərən ən yüksək göstəriciyə malikdir.

Tikinti fəaliyyəti sahəsində orta aylıq nominal gəlirlər 2015-ci ildə 677,7 manat olmuşdur. Digər illərə nəzərən ən yüksək göstərici 2015-ci ildə qeydə alınmışdır. İnformasiya və rabitə sahəsində isə 2015-ci ildə orta aylıq nominal gəlirlər 747,2

manat təşkil olunmuşdur. Maliyyə və sığorta fəaliyyəti sahəsi üzrə 2015-ci ildə 1210,9 manat olmuşdurki, bu da iqtisadi fəaliyyət sahələri içərisində 2-ci ən yüksək göstəriciyə malik fəaliyyət sahəsidir. Cədvəl. 3.2 MDB dövlətləri üzrə orta aylıq nominal əmək haqqı

Cədvəl 3.2

MDB dövlətləri üzrə orta aylıq nominal əmək haqqı .

(ABŞ dolları ilə, ölkələrin milli və mərkəzi banklarının təyin etdiyi valyuta məzənnəsinə görə)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Azərbaycan	413	461	507	542	567	455
Belarus	407	339	439	564	590	413
Qazaxıstan	527	614	679	717	675	565
Qırğızıstan	156	202	228	234	229	206
Ermənistan	248	290	282	358	381	386
Moldova	240	259	280	292	291	245
Rusiya	682	796	857	936	856	560
Tacikistan	81	96	117	146	165	143
Türkmənistan	...	...	...	...	...	...
Özbəkistan	...	...	...	...	...	...
Ukrayna	284	332	381	411	293	193

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı-2016. [31, səh. 65]

Cədvəl. 3.2-dən görüldüyü kimi 2015-ci il üzrə MDB dövlətləri içərisində orta aylıq nominal əmək haqqına görə Azərbaycan 455 ABŞ dolları ilə 3-cü yerdə qərarlaşmışdır. Orta aylıq əmək haqqına görə ilk yerdə Qazaxıstan 565 ABŞ dolları ilə, 2-ci yerdə isə Rusiya 560 ABŞ dolları ilə yer tutur.

Ümumiyyətlə isə Azərbaycanda keçən ilə nisbətə orta aylıq əmək haqqı üzrə 24,6 % azalma müşahidə edilmişdir. 2010-2014-cü illər arasında artım müşahidə edilsədə 2015-ci ildə artıq yenidən orta aylıq əmək haqqında azalma qeydə alınmışdır.

Bu təhlillər nəticəsində belə bir nəticəyə gəlmək mümkündürki, ölkədə həyata keçirilən islahatlar bilavasitə əhalinin gəlirlərinin artırılmasına istiqamətlənib. Ancaq

bunu həyata keçirmək üçün ilk növbədə ölkədə ÜDM-in həcmi artırmaq vacibdir. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilmişdirki, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən dövlət qurumları 2016-cı il və bundan sonrakı üç il ərzində ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf göstəricilərinə əsasən, 2016-cı il üçün real iqtisadi artım 1,8 % olmaqla, ÜDM-un istehsalı isə 57,7 milyard proqnozlaşdırılır. Məhz ölkədə gəlirlərin təkmilləşdirilməsi istiqaməti kimi qeyri-neft sektoruna investisiyaların yatırılması vacib əhəmiyyətə malikdir. [33, səh. 5]

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində cəmiyyətin mövcud problemlərindən biri olan məşğulluq məsələlərinin həlli həm dövlət həm də ki, Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən iş adamlarının (sahibkarların) üzərinə düşür. Belə ki, Azərbaycan Respublikası daimi olaraq sahibkarlıq fəaliyyətinin təşəkkül tapması üçün normativ və hüquqi cəhətdən qanunları təkmilləşdirmiş və bunun inkişafının təmin edilməsində birbaşa olaraq böyük rolu vardır. Buna görə də bu istiqamətdə qarşıya qoyulmuş əsas məqsəd əhalinin gəlirlərin yüksəldilməsindən və cəmiyyətin həyat rifah səviyyəsinin yaxşılaşdırılması tədbirlərindən təşkil edilmişdir.

Bütün bunlara əsasən deyə bilərik ki, Azərbaycanda gəlirlərin artması məqsədi ilə təkmilləşdirmə istiqamətləri kimi aşağıdakı tədbirləri həyata keçirmək mümkündür;

- 1) İlk növbədə yeni iş yerlərinin təmin edilməsi üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi prosesləri;
- 2) Nisbətən səmərəliliyi aşağı salan iş yerlərinin əvəzinə yenilərinin yaradılması;
- 3) Belə ki, iqtisadi bir fəaliyyət sferasının həyata keçirilməsinə şərait yaradan, o cümlədən yeni iş yerlərinin təmin edilməsində əsas əhəmiyyətə malik səmərəli bir sahibkarlıq mühitini formalaşdırmaq;
- 4) İşə götürən şəxslə iş axtaran arasında olan münasibətlərin hər iki tərəfi qane edəcək səviyyədə olmasını həyata keçirmək;

- 5) Dövlət səviyyəsində məşğulluq üzrə təşkil edilən strategiyanı məqsədli bir şəkildə həyata keçirmək.

3.2 Sahibkarlığın istehlak bazarının təkmilləşdirilməsi və əhalinin tələbatının ödənilməsi meylləri

Ümumiyyətlə, istehlak bazarı dedikdə, bazar iqtisadiyyatının əsas həlqələrindən biri olub, əhalinin sosial istiqamətdə inkişafının mexanizmi kimi çıxış edir. Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan da iqtisadi sahədə islahatların həyata keçirilməsi prosesi son nəticə etibarilə istehlak bazarına da öz təsirini göstərmiş və onun inkişaf etməsinə şərait yaratmışdır. Bütün bunları aydınlaşdırmaq çətin deyildir, ona görə ki, burada əhalinin və istehsalçıların maraqları qarşı qarşıya gəlir. Məhz, onu da qeyd etmək olarki, istehlak bazarı təyinatlı olaraq əhalinin tələbatının ödənilməsinin vacib funksiyalarını həyata keçirir. Belə ki, bazarları iqtisadi təyinatı baxımından təsnifləşdirərkən, onun əsas formalarından biri hesab edilən əmtəə və xidmətlər bazarı meydana çıxır. İqtisadi ədəbiyyatlara nəzər yetirdikdə görürük ki, bunu “istehlak bazarı” da adlandırırlar. Qeyd etmək olarki, əmtəə insanların mövcud tələbatını ödəyə bilən o cümlədən, mübadilə funksiyasını yerinə yetirən, istehsal edilmiş əmək məhsullarıdır. Bura ərzaq və qeyri-ərzaq məhsulları, nəqliyyat, məişət, kommunal, elm, təhsil və s. kimi xidmət bazarları daxildir. Xidmətlərdə bilavasitə insanların tələbatının ödənilməsinə birbaşa istiqamətlənib. İstehlak isə insanların məhsul və xidmətlərə olan istək və ehtiyaclarını özündə əks etdirir. İstehlak bazarı isə öz növbəsində, inkişaf prosesi istiqamətində özündə müəyyən edilmiş aspektləri birləşdirirki, bular da aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Ölkənin milli iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsi və mövcud durumu;
2. İstehlak bazarının əsas üstünlükləri;
3. Cəmiyyətin tədiyyə qabiliyyətli tələbinin mövcud şəraitə uyğun olması;
4. Təkrar istehsal prosesinin fasiləsiz şəkildə təşkil olunması;
5. Ölkədə şəxəli iqtisadiyyatın tətbiq edilməsi;

6. Rəqabət şəraitinin tədqiqatının araşdırılması.

Bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin inkişaf etməsi həm istehlak bazarına həmdə ki, bazar infrastrukturunun formalaşmasına təkan vermiş və bu istiqamətlərə xüsusi diqqət yetirilməsi prosesi vacib aspektlərdən biridir. Apardığımız tədqiqatlar göstərirki, kəskin şəkildə dərinləşən iqtisadi münasibətlər şəraitində bir-birilə qarşılıqlı şəkildə əlaqədə olan istehlak bazarı və onun əsas elementləri ümumi bir sistem halında yerinə yetirilir. İstehlak bazarının vacib mexanizmi olan tələb və təklif, mövcud iqtisadi sistemdə bir sıra funksiyalar həyata keçirirki, bu da nəticə olaraq bilavasitə istehsalın iqtisadi cəhətdən səmərəliliyinin yüksəldilməsinə təsir göstərir. Bununla da istehlak bazarının tənzimləyici funksiyalarının əhatəsinin genişlənməsi, xüsusilə ölkə əhalisinin gündəlik tələbat məhsullarının ödənilməsinə və əmtəə dövriyyəsinin həcmnin yüksəldilməsini səciyyələndirir. Buna görə də istehlak bazarı ölkənin mövcud iqtisadi sahələrinin hamısını, həmçinin kənd təsərrüfatı sahəsinin əsas tərkib hissəsini təşkil edir və bu sahədə tənzimləyici funksiyaları yerinə yetirir.

Əmtəə və xidmətlər sferası üzrə baş verən ciddi dəyişikliklər bütün vəziyyətlər üzrə cəmiyyətin maddi rifah vəziyyətinə, həyat şəraitinə və o cümlədən əhalinin sosial və iqtisadi sferada sabitliyin təmin olunması istiqamətində öz mənfi təsiri nəticəsində tarazlığı pozur.

Onu da nəzərə almaq olarki, əmtəə və xidmətlər bazarında müəyyən olunan gərginliklər və qiymət artımının müşahidə olunması ilk mərhələdə müxtəlif təyinatlı amillərin təsiri nəticəsində meydana gəlmişdir. Belə amillərə aşağıda qeyd etdiklərimiz aiddir:

- İstehsal edilən məhsulun həcmində kəskin şəkildə baş verən azalma;
- Ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin zəif olması fonunda xarici bazara əmtəələrin qənaətbəxş səviyyədə idxalının demək olarki, olmaması;
- Əmtəə bazarında inhisarçılığın hökm sürməsi;
- Azad rəqabət şəraitinin müəyyən səviyyədə formalaşmaması;

- Qismən olaraq istehlak bazarında dövlətin yerinə yetirdiyi tənzimləyici mexanizmlərin götürülməsi.

2016-cı ilə nəzər saldıqda görürük ki, istehlak bazarında əmtəə və xidmətlərin qiymətlərində dəyişikliklər müşahidə edilmişdir. Belə ki, 2016-cı ilin yanvar-dekabr ayları ərzində ölkədə istehlak bazarı məhsullarının və xidmətlərinin qiymətlərində 2015-ci ilə nəzərən və eyni dövrünə nisbətə 12,1 %, həmçinin ərzaq məhsullarının qiymətlərində 14,1 %, qeyri-ərzaq məhsullarının və xidmətlərinin qiymətlərində 16,8 %, əhaliyə göstərilən ödənişli xidmətlərdə isə 5,6 % bahalaşma qeydə alınmışdır.

[31]

Apardığım tədqiqatlardan sonunda müəyyən olunmuşdurki, dövlətin milli iqtisadiyyatında həyata keçirilən iqtisadi və hüquqi islahatlar, azad sahibkarlıq fəaliyyətində aparılan dəyişikliklər istehlak bazarının inkişafına öz təsirini göstərmişdir. 2-ci fəsildə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin payından danışmışdıq. Onların artması ilk növbədə istehlak bazarının genişlənməsinə təsir göstərir və əhalinin tələbatınının ödənilməsi meyllərindən birini təşkil edir.

Keçid iqtisadiyyatı hökm sürən ölkələrin təcrübəsindən belə qənaətə gəlmək olarki, istehlak bazarının təkmilləşdirilməsinin və səmərəli şəkildə fəaliyyətini təmin etmək üçün ilk növbədə inzibati maneələrin aradan qaldırılması prosesi təmin edilməlidir. Belə maneələrin mövcud olması təbiiki, istehlak bazarında hər hansı mexanizmin həyata keçirilməsi zamanı öz mənfi təsirini göstərmiş olur. Son nəticə olaraq isə yeni yaradılan sahibkarlıq fəaliyyəti istiqamətindəki subyektlərin iqtisadi səviyyədə marifləndirilmə prosesinin zəif olması bu fəaliyyətə öz mənfi təsirini göstərə bilər.

Onu qeyd edə bilərəm ki, müasir şəraitdə əmtəə və xidmətlər bazarı üzrə rəqabət mühitinin yaradılması öz funksianallığı ilə fərqlənir. Ona görə ki burada əsas prioritet sahibkarlıq subyektləri üzrə yaranmış rəqabət fəaliyyətini söyləmək mümkündür. Ümumiyyətlə, isə müasir dövr üzrə istehlak bazarı nəzdində rəqabət mühitinin formalaşdırılması üçün yeni metodların tətbiq edilməsi vacibdir. Belə ki, Avstriyalı

iqtisadçı alimin sahibkar innovator nəzəriyyəsində ki, sözlərinə istinadən onu deyə bilərik ki, rəqabət köhnənin yenisiyə, sanki innovativ bir yarış kimi qeyd etmək mümkündür.

İstehlak bazarının iqtisadi göstəricisi rolunda çıxış edən əmtəə dövriyyəsi həcmnin yüksəlməsi əsasən bir sıra amillərlə əlaqələndirilir. Bu amillərə ölkədə mövcud olan ticarət və xidmət sahələrinin sayında artımın olmasını aid eləmək olar.

Cədvəl 3.3

İstehlak bazarında xidmət müəssisələrin və ticarətlərin sayı.

Göstəricilər	2010	2010-2012 ci illər arasındakı fərq %-ilə	2012	2012-2014 cü illər arasındakı fərq %-ilə	2014
Hüquqi şəxs statuslu müəssisələr (ümumi)	30785	-30	21548	15,5	24890
Hüquqi şəxs yaratmadan ticarət sahibkarların sayı	127501	34,6	171646	-11,6	191610
Bazarlarda və yarmarkalarda ticarət yerlərinin sayı	37451	1,03	38756	-1,05	36887
Əşya və ya mallar yarmarkalar və bazarların sayı	122	4,9	128	-0,9	124
Mağazaların sayı	55960	1,06	59657	1,03	61742
Köşklərin sayı	5603	3	5774	1,02	5898

Mənbə; Azərbaycan Respublikası DSK-nin materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur. Bakı-2015. [31]

Cədvəl 3.3-ə nəzər yetirsək görərik ki, istehlak bazarı üzrə xidmət müəssisələrin və ticarətlərin sayında müəyyən dəyişikliklər mövcuddur. Belə ki, hüquqi şəxs statuslu müəssisələr sayı 2010-cü ildə 30785, 2012-ci ildə isə 21548 olmuşdur ki, təbii ki, 30% azalma müşahidə edirik. Ancaq 2014-cü ildə 15,5% artaraq onların sayı 24890 təşkil etmişdir. Hüquqi şəxs yaratmadan ticarət sahibkarların sayı

isə 2014-cü ildə 191610 olmuşdurki, bu da 2012-ci ilə nəzərən 11,6% azalma deməkdir. Bazarlarda və yarmarkalarda isə ticarət yerlərinin sayı 2014-cü ildə 36887 təşkil etmişdir. 2010 və 2012-ci illərə nəzərən azalmanın müşahidə edildiyini müəyyən edə bilirik. Ümumi, olaraq mağazaların sayı 2014-cü il üzrə 61742, köşklərin sayı isə 5898 təşkil etmişdir.

Əhalinin mövcud ərzaq məhsullarına tələbatın ödənilməsi üçün ilkin mərhələdə bu prosesi müvazinətli şəkildə qoruyub saxlamaqla ölkədə daxili və yerli istehsal sahələrini formalaşdırmaq və bu proseslərin əsas şərti kimi ön planda olmalıdır. Buna görə də istehlak bazarının səmərəli fəaliyyətini təşkil etmək, o cümlədən əmtəə bazarının xarici rəqabətə tab gətirməyəcək səviyyədə mənfi təsirlərindən müdafiə edilməsi mühüm aspektlərdən birini təşkil edir. Belə ki, onu qeyd etmək mümkündürki, istehlak bazarının əsas tərkib hissəsini ərzaq məhsulları təşkil etdiyi üçün ilk növbədə bu istiqamətdə ölkəmizdə əhalinin tələbatını ödəyən taxıl istehsalının təmin edilməsi ölkə səviyyəsində normal bir hala salınmalıdır. Bilirik ki, ölkəmizdə geniş ərzaq məhsullarına malik olsada, Respublika üzrə çörəyə olan tələbatın tam şəkildə ödənilməsindən danışa bilmərik. Bununlada ölkəmizdə belə proseslərin aradan qaldırılması üçün ölkənin idxaldan asılı olmasının azaldılması istiqamətində və eləcədə əhalinin tələbatının ödənilməsi üçün istehlak bazarı sferasının formalaşdırılması və səmərəli şəkildə fəaliyyətinin təmin edəcək lazımı islahatların yerinə yetirilməsindən asılıdır.

İstehlak bazarının formalaşmasına və səmərəli inkişafına nail olmaq üçün bilavasitə ölkədə aqrar sahədə bu siyasəti yerinə yetirmək vacibdir. Respublika üzrə aqrar siyasətin əsas tərkib hissəsi kimi ərzaq təhlükəsizliyi çıxış edir. Belə ki, əhalinin tələbatının ödənilməsi üçün bu sferada tədbirlərin həyata keçirilməsi vacib hesab edilir:

- Ölkə iqtisadiyyatında rəqabətə davam gətirə biləcək məhsulların istehsal edilməsi, təkmilləşdirilməsi və onların optimallaşdırılması prosesi;

- Ölkədə qıtlığın qarşısını almaq üçün ərzaq ehtiyatının yaradılması və onun təkmilləşdirilməsi;
- Əmtəələrin beynəlxalq və eləcə də dövlət standartlarına cavab verəcək səviyyədə istehsalı;
- İqtisadi fəaliyyət amillərindən istifadə edilməsinin daha da səmərələşdirilməsi fəaliyyəti;
- Ərzaq kompleksi üzrə vahid şəkildə təşkil olunmuş elmi və texniki siyasətin yaradılması;
- Ərzaq fonduna dövlət səviyyəsində nəzarətin həyata keçirilməsi.

Araşdırmalarımın belə aydın olurki, ölkədə istehlak bazarının daha da təkmilləşdirilməsi istiqamətində ciddi tədbirlər həyata keçirilir. Azərbaycan da yerinə yetirilən iqtisadi islahatların nəticəsi olaraq sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı ərzaq və qeyri-ərzaq məhsulları istehsalının həcmində artmasına təsir etmişdir. Azərbaycan Respublikasında istehlak bazarının inkişafına yönəldilmiş səmərəli tədbirlər ilk növbədə əhalinin ərzaq mallarına olan tələbatının ödənilməsində əhəmiyyətli rolə malik olduğunu qeyd edə bilərik. Bu istiqamətdə təbii ki, dövlət dəstəyinin olması vacib rolə malikdir. Yerinə yetirilən iqtisadi islahatlardan ən vacibi isə əhalinin ərzaqla təminatı prosesini məsələsidir.

Cədvəl 3.4

Ərzaq və qeyri-ərzaq məhsulları üzrə əhalinin bir nəfərinə düşən pərakəndə ticarət dövriyyəsi (manatla).

	Əhalinin bir nəfərinə düşən pərakəndə ticarət dövriyyəsi	o cümlədən	
		ərzaq məhsulları	qeyri-ərzaq məhsulları
2010	1 484,4	960,1	524,3
2011	1 754,1	1 070,6	683,5
2012	1 913,6	1 090,7	822,9

2013	2 114,3	1 129,9	984,4
2014	2 336,8	1 170,8	1166,0
2015	2 699,2	1 350,7	1348,5

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı-2016. [31, səh. 23]

Cədvəl 3.4-dən aydın olurki, 2010-2015-ci illər arasında ölkədə ərzaq və qeyri-ərzaq məhsulları üzrə əhalinin hər bir nəfərinə düşən pərakəndə ticarət dövriyyəsi göstərilmişdir. 2010-cu ildə ərzaq məhsulları üzrə 960,1 manat, qeyri-ərzaq məhsulları üzrə isə 524,3 manat təşkil etmişdir. Ümumi olaraq isə 2010-cu ildə əhalinin bir nəfərinə düşən pərakəndə ticarət dövriyyəsi 1484,4 manat olmuşdur.

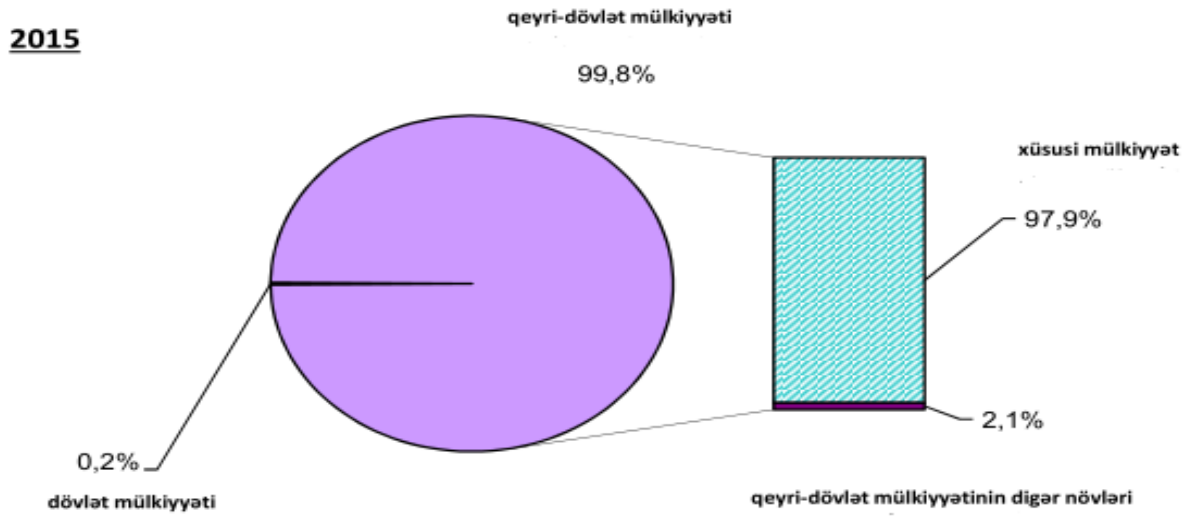
Ümumiyyətlə, isə əhalinin hər bir nəfərinə görə pərakəndə ticarət dövriyyəsi həcmi 2010-cu ildən 2015-ci ilə qədər artım olmuşdur. 2011-ci ildə isə bir nəfərə görə ticarət dövriyyəsi 1754,1 manat olmuşdurki, bunun 1070,6 manatı ərzaq məhsullarına, 683,5 manatı isə qeyri-ərzaq məhsullarının payına düşür.

2012-ci ildə isə əhalinin bir nəfərə görə düşən ticarət dövriyyəsi həcmi 1913,6 manat təşkil etmişdir. Bunun 1090,7 manatı ərzaq məhsullarına, digər qalan 822,9 manatı isə qeyri-ərzaq məhsullarına aiddir.

2013-cü ildə isə artıq digər illərə nisbətə əhalinin bir nəfər düşən ticarət dövriyyəsində artım baş vermiş və bu göstərici 2114,3 manat olmuşdur. 2014-cü ildə isə artıq qeyd edilən göstərici ilə müqayisədə 10,5% artım baş vermiş və 2336,8 manat təşkil etmişdir.

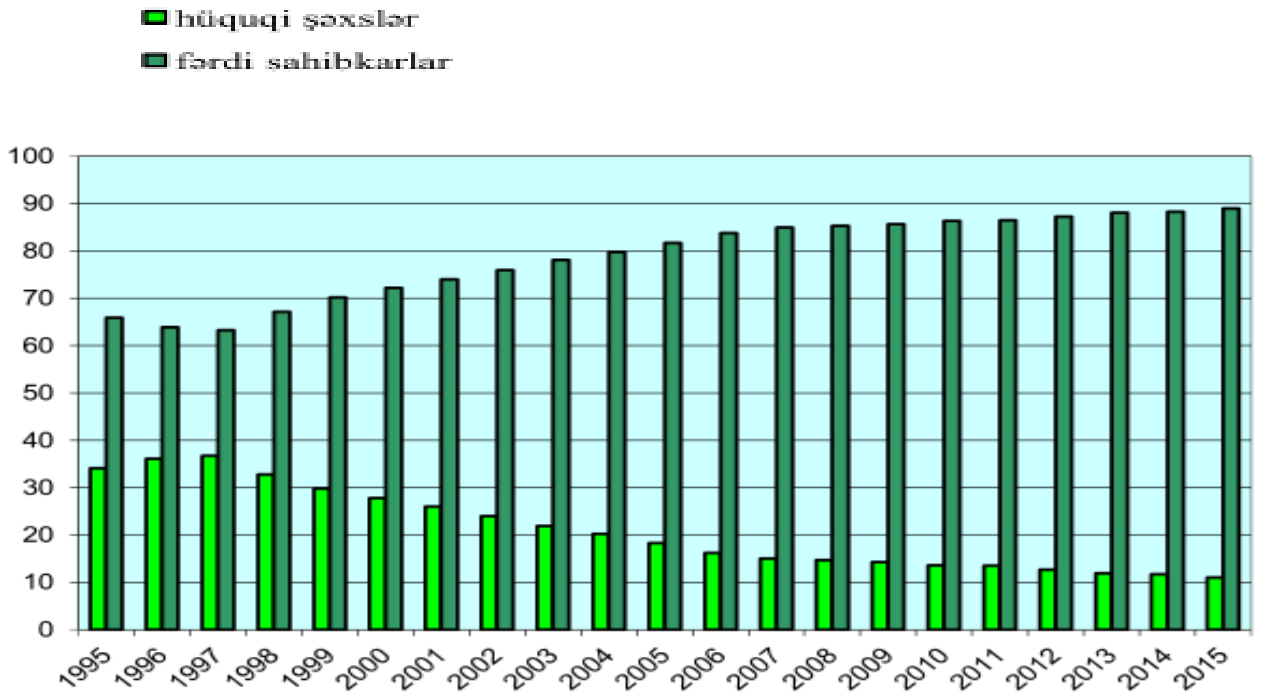
2015-ci il üzrə nəzər yetirdikdə isə, digər 5 ilə nisbətə ciddi səviyyədə artım olduğunu cədvəldən də aydın şəkildə görürük. Artıq bu zaman əhalinin bir nəfərinə düşən pərakəndə ticarət dövriyyəsi 2669,2 manat olmuşdur. Bu da 2014-cü ilə nisbətə 15,5% artım olmuşdur. 2015-ci ilə əsasən ərzaq məhsullarına payına 1350,7 manat, qeyri-ərzaq məhsullarına payına isə 1348,5 manat düşür.

Şəkil 3.1 Pərakəndə ticarət dövriyyəsi mülkiyyət növləri üzrə, 2015-ci il (%-ilə).

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı-2015. [31, səh. 17]

Şəkil 3.2 Pərakəndə ticarət dövriyyəsi hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar üzrə (yekuna görə %-ilə).

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı-2016. [31, səh. 178]

Tədqiqatlarıma əsasən onu demək mümkündürki, Azərbaycanda həm sahibkarlığın istehlak bazarının təkmilləşdirilməsi, həm də əhalinin tələbatının ödənilməsi üzrə mövcud proseslər aşağıdakı göstərilən istiqamətlərdə həyata keçirilə bilər:

- İqtisadi sferada islahatların yerinə yetirilməsi və daxili istehsalın stimullaşdırılması prosesi;
- Liberallaşma fəaliyyətinin istehlak bazarının inkişafına göstərdiyi mənfi təsiri qismən olaraq zəiflədilməlidir;
- İstehsal bazarı nəzdində mülkiyyətin formaları arasında sağlam rəqabət yerinə yetirilməlidir;
- Bazara təklif olunan məhsulların ilk növbədə natural, o cümlədən dəyər göstəricisində hesablanmalıdır;
- Əhalinin zaman keçdikcə artan tələbatının tam şəkildə ödəmək üçün şərait qurulmalıdır;
- Əhalinin istehlak mallarına olan tələbatı artırılmalı və bunun əsasında da istehlakın səmərəli şəkildə təşkil olunmuş strukturu yaradılmasına nail olmaqdır;
- İstehlak mallarının istehlakçıya çatdırılması üçün onun səmərəli fəaliyyəti həyata keçirilməlidir;
- İstehlak bazarının formalaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən bu tədbirlərlə yanaşı, o cümlədən bu sahədə bir sıra mexanizmlərin də fəaliyyəti genişləndirilməlidir.

3.3 Sahibkarlığın inkişafının sosial nəticələri və perspektiv istiqamətləri

Ölkə iqtisadiyyatı üzrə sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsinin əhəmiyyətli olmasının tədqiqatı göstərirki, Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının formalaşması və gələcək inkişafı üçün bu fəaliyyət sahəsindən daha çox asılı olduğunu müşahidə edirik. Belə ki, məhz mövcud iqtisadi böhran zamanı sahibkarlıq fəaliyyəti keçmiş təsərrüfat iqtisadi modelinə əsasən bir müzakirə obyektini kimi ifadə edilirdisə, artıq

demək olar ki, ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində yeni bir iqtisadi modelin ayrılmaz vacib hissəsi kimi tərənnüm edilir. Bütün bunlara əsasən bu qənaətə gəlirik ki, cəmiyyətimizin iqtisadi fikirlərində hazırda qeyd etmək olarki, azad işgüzar fəaliyyəti, eləcə də ölkə üzrə mövcud olan vacib problemlərin həllinin tapılmasında onun əhəmiyyətliyini və vacibliyini qəbul edir.

Azərbaycan Respublikası üzrə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının həm mövcud vəziyyəti üzrə həmdə ki, inkişaf meyillərinin qiymətləndirilməsindən müəyyən edilir ki, son zamanlar əsasən işgüzar fəaliyyət sahəsinin təşəkkül tapması istiqamətində yerinə yetirilən tədbirlər, xüsusilə də, iqtisadi tədbirlər ölkə iqtisadiyyatı üzrə sahibkarlıq fəaliyyətinin təkmilləşməsinə və inkişafına müəyyən dərəcədə təkan verə biləcək islahatlar, keyfiyyət baxımından nisbətən elə də irəliləyişlər mümkün olmamışdır. Təbii ki, bütün bunlar sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafında müəyyən qədər çətinliklər yaradır.

Respublikada sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşması və təşəkkülünün qısa bir dövr müddətində nəzərdən keçirdikdə, belə bir nəticəyə əsaslanmaq mümkündür ki, istər xarici, istərsə də daxili mənbələr hesabına səmərəli şəkildə istifadə edilə biləcək bir mexanizmin təmin edilməməsi son nəticə etibarı ilə, işgüzar iqtisadi fəaliyyət sferası qarşısında dura biləcək məqsəd və vəzifələrin həllini ümumi bir şəkildə istiqamətləndirmək həyata keçirilə bilinməmişdir. Buna görə də, Azərbaycan iqtisadiyyatında sahibkarlıq fəaliyyəti sferasında onun gələcəkdə təşəkkül tapması üçün problemlərin optimal olaraq həllindən asılı vəziyyətə düşəcəkdir. Bu problemlərin həllinin uğurundan asılı olaraq, onu demək olarki, sahibkarlıq fəaliyyətinin mövcud durumunun inkişafına optimist yanaşma mümkündür. Qeyd edilən məsələlərin həlli ilk növbədə Azərbaycan iqtisadiyyatında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına zərər göstərə bilən ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasına, eləcə də, zəiflədilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərdir.

Ölkə iqtisadiyyatında sahibkarlığın təşəkkül tapmasında müşahidə olunan neqativ meyillərdən biri kimi istehsal sahəsi yönümlü işgüzar fəaliyyət sferasının zəif inkişafı ilə şərtlənən sahə strukturu ilə bilavasitə olaraq bağlıdır. Hazırda isə qeyd edə bilərəm ki, artıq bu struktur qeyri optimal bir yanaşmaya çevrilmiş və ölkənin öz

daxili və iqtisadi cəhətdən potensialını ifadə etmir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı baxımından əgər bu istiqamətdə həyata keçirilən inkişaf tədbirləri eyni zamanda keyfiyyət cəhətdən də yerinə yetirilirsə, heç də o demək deyil ki, mənfidir və ölkə üzrə iqtisadi təzahür baxımından isə ticarət fəaliyyətləri sferasında hər hansı bir üsulla məhdudlaşdırılması prosesləri qarşıya bir məqsəd kimi qoyulmamalıdır. Yəni bunu başqa cür ifadə etsək, ümumiyyətlə hər hansı bir iqtisadi fəaliyyət sahəsində məşğul olan sahibkarlıq subyektlərinə münasibətdə onların fəaliyyətlərinə mane yarada biləcək mexanizmlərin həyata keçirilməsi bazar münasibətlərinin tənzimlənməsi vasitəsi kimi baxıla bilməz. Buna əsasən bizdə belə bir fikir formalaşır ki, gələcəkdə əhalinin maraqlarına əsasən işgüzar fəaliyyət sferasının əsas yer tutması üçün bunu inzibati üsullarla deyil də, daha çox ölkə səviyyəsində təşkil olunan iqtisadi islahatların daha da sürətləndirilməsi vasitəsilə sahibkarlıq fəaliyyəti üçün iqtisadi cəhətdən əlverişli bir mühitin qurulması təmin olunmalıdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının mövcud vəziyyətində təsərrüfat üzrə təşəbbüskarlıq həyata keçirən sahibkarlar istehsalla yanaşı, xidmət, ticarət sahələrinə də ehtiyacı vardır. Ancaq əsas bir məsələ odur ki, işgüzar fəaliyyət sferasının təşəkkül tapması üçün vacib şəraitin təmin edilməməsi ucbatından mövcud strukturların fəaliyyət göstərməsi belə ki, dövlətin qəbul etdiyi iqtisadi islahat və tədbirlərlə uyğunlaşmır. Beləliklə, bu strukturlar ölkə istehsalının inkişafına aktiv şəkildə təsir göstərmək ixtiyarında deyil. Tədqiqat üzrə onu ifadə edə bilərəm ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin perspektiv istiqamət kimi bu istiqamətdə fəaliyyət daimi olaraq təkmilləşdirilməlidir.

Beləliklə, tədqiqatın əsas mərhələsində onu demək olarki, Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı gələcək yüksəlişi təmin etmək üçün bilavasitə istehsal sahibkarlığının təşəkkül tapması ilə müəyyən ediləcəkdir. Bu istiqamətdən istehsal sferası üzrə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına dair kompleks şəkildə tədbirlər planı müəyyən edilməli və yerinə yetirilməlidir. Belə ki, bu tədbirlər planı sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsi kontekstində müəyyən dərəcədə geniş şəkildə şərh verilmiş, yerinə yetirilməli olan tədbirlərin səmərəsi barədə qeyd etməklə

kifayətlənəcəyik. Beləliklə, bütün bu tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticə etibarlı ilə aşağıdakıları təmin edəcəkdir:

- 1) Əlverişli şəkildə təmin edilmiş bir iqtisadi şəraitin yaradılması;
- 2) Ticarət sahəsində qazanılmış kapitalın ölkənin mövcud istehsal sahələrinə istiqamətləndirilməsi.

Ölkə iqtisadiyyatında sahibkarlıq fəaliyyətinin təşəkkül tapmış regional strukturu ölkənin regionlar üzrə işgüzar fəaliyyətinin inkişafı arasındakı fərqlər müəyyən dərəcədə aradan qaldırılması ilk növbədə perspektiv istiqamətdə qarşıda duran mühüm prioritetlərdən biridir. Belə ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin regionlarda inkişafını təmin etmək üçün vergi, kredit və digər vasitələrlə stimullaşdırma prosesi həyata keçirilməlidir. Bunun əsasında da, Azərbaycan Respublikası, ölkənin iqtisadi potensialından gələcəkdə tam və ya səmərəli şəkildə istifadəni həyata keçirəcəkdir.

Respublikada sahibkarlıq fəaliyyəti sferasında inkişafı təmin edə bilən statistik göstəricilərdən də bəlli olduğu kimi, ölkədə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydiyyatda keçən sahibkarlıq subyektlərinin ümumi sayı üzrə nəzər yetirdikdə görürük ki, ölkədə real olaraq fəaliyyət göstərə bilməyən müəssisələrin sayında artım müşahidə edilmişdir.

Aparılan tədqiqatlar dan aydın olurki, belə müəssisələrin fəaliyyət göstərməməsinin səbəbi bir sıra subyektiv amillər ilə əlaqədar olsa da, əsas səbəb onların fəaliyyət göstərməsi üçün lazım olan iqtisadi bir mühitin əvvəlcədən formalaşdırılmamasıdır. Ona görə də gələcəkdə işgüzar fəaliyyətin təmin edilməsi şəraitinin təkmilləşdirilməsi zamanı belə müəssisələrin sayının aşağı endirilməsi prosesi istiqamətində fəaliyyətlər daha da artırılmalı və gücləndirilməlidir.

Ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin gələcəkdə təşəkkül tapması, ümumiyyətlə isə indiki halda dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi islahatların nəticəsi bilavasitə özəlləşdirmənin uğurlu olmasından vacib dərəcədə asılı olduğunu demək mümkündür. Beləki, Dövlət Əmlak Komitəsinin məlumatlarına əsasən ölkədə mövcud özəlləşdirmənin gedişatı yüksək səviyyədə artmışdır. Məlumatlar əsasında

müəyyən edilmişdirki, ölkədə özəlləşdirilmiş kiçik müəssisə və obyektlərin sayı 1996-2015-ci illər arasında xüsusi olaraq dəyişikliklər müəyyən olunmuşdur. 2015-ci ildə belə özəlləşdirilmiş obyektlərin sayı ümumi olaraq sayı 514 təşkil etmişdir. 1996-cı ildən 2015-ci ilədək isə Azərbaycan Respublikası üzrə özəlləşdirilmiş kiçik müəssisələr və obyektlərin sayı cəmi ümumi olaraq 46759 olmuşdur.

Ancaq özəlləşdirmə sahəsini obyektiv olaraq qiymətləndirərkən, belə qənaətə gəlmək olarki, bu sahədə proseslərin daha da gücləndirilməsi təmin edici bir meyar kimi ola bilməz. Ona görə ki, əks halda bu özəlləşdirmənin bir məqsədi kimi qəbul etmək olar. Aparıldığı tədqiqatlar zamanı fikrimcə, özəlləşdirmə prosesində həyata keçirilən fəaliyyətlər başlıca meyar kimi sosial və iqtisadi məqsədlərin reallaşdırılmasına yönəldilmişdir. Araşdırmalardan belə qənaətə gəlmək olarki, özəlləşdirmə sahəsində təşkilati əsasları qurmadan mövcud məqsədlə reallığı həyata keçirmək mümkün deyildir. Bu istiqamətdən özəlləşdirmənin əsas struktur elementləri kimi (fond bazarı, investisiya fondları və s.) tam şəkildə formalaşmalı və onlardan səmərəli istifadə edilməsi fəaliyyəti təmin edilməlidir.

Azərbaycanda hazırda özəlləşdirmə prosesi üzrə önəmli addımlar atılmış və bu istiqamətdə həlledici tədbirlər başlanılmışdır. Bu istiqamətdə tədbirlərdən ən əsası beləki, kiçik, orta, iri dövlət müəssisələrinin birbaşa olaraq səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsilə xarakterizə etmək olar. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitin də vacib aspektlərdən biri kimi çıxış edən bu tədbir sayəsində iqtisadiyyatda qeyri-dövlət sferasının miqyası artacaqdır.

Özəlləşdirmə prosesinin həyata keçirilməsi ilk növbədə ölkədə ki, həqiqi, daxili mənbələrin təmin edilməsi və bu ehtiyatların milli iqtisadiyyatın təşəkkül tapması məqsədi ilə səmərəli formada istifadə olunmasına xidmət göstərməlidir.

Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyətinin yerinə yetirdiyi təşkilati və iqtisadi baxımından formalarının perspektiv inkişaf istiqamətlərinə gəldikdə isə bunları ifadə etmək olar ki, indiki halda yerinə yetirilən özəlləşdirmə prosesi zamanı mövcud dövlət müəssisələrinin böyük səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi nəticəsində

iqtisadiyyatda bu təsərrüfatçılığın təşkil forması kimi səhmdarların sayında artım müşahidə ediləcəkdir. Dünya təcrübəsinə nəzər yetirsək görürük ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin ən perspektivli istiqaməti kimi səhmdar cəmiyyətləri formaları mühüm əhəmiyyət təşkil edir. Ancaq onu da artıq qeyd etmək mümkündür ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin heç bir təşkilatı forması eləcə də səhmdar cəmiyyəti formaları özü özlüyündə ölkə üçün bir iqtisadi yüksəlişin təmin olunmasına təminat vermir. Buna görə də səhmdar cəmiyyəti formasında yaradılan işgüzar proseslərin imkanlarından səmərəli formada istifadə olunmasını təmin etmək vəzifəsi əsasında səhmdar cəmiyyəti formalarının göstərilən üstün səviyyəsinin reallaşdırılması üçün vacib əhəmiyyətli hüquqi və iqtisadi baxımdan əsaslar həyata keçirilməlidir.

Fikrimcə, Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafının perspektiv istiqamətlərindən biri kimi innovasiya sahibkarlığına dövlət dəstəyinin həyata keçirilməsi təmin edilməlidir. 1-ci fəsildə sahibkarlığın rəqabət üstünlüklərinin təmin edilməsində innovasiya prosesinin rolundan yazmışdıq. Belə ki, innovasiyalı sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının və formalaşması baxımından bu istiqamətdə aşağıdakı tədbirləri həyata keçirmək üçün dövlətin bu vəzifələri yerinə yetirməsi məqsədə uyğun hesab edilir:

- İnnovasiya sahibkarlığı sahəsində məşğul olan sahibkarlara bu fəaliyyəti yerinə yetirmək üçün maliyyə yardımlarının ayrılması;
- İnnovasiyalı məhsul istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrə xüsusilə kiçik və orta ölçülü müəssisələrə müəyyən dərəcədə vergi güzəştlərinin edilməsi üçün bu sahədə mexanizmlərin yaradılması;
- İnnovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsində normativ hüquqi bazanın yaradılması;
- İntelektual biliklərin, mülkiyyətin qeyri-qanuni şəkildə istifadə edilməsinin qarşısı alınması tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
- Patentlərin hazırlanması;

- Kiçik və orta müəssisələrin qeydiyyat və müdafiəsinin təşkilinə dair yardımların təmin edilməsi;
- Hər hansı innovasiya risklərinin təminatı üçün sığorta mexanizmlərinin yaradılması prosesləri.

Hesab edirəmki, innovasiya istiqamətli sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkilati-iqtisadi forması kimi texnoparkların yaradılması və onların səmərəli şəkildə fəaliyyətini həyata keçirmək mühiti təmin olunmalıdır.

Beləki, həm hüquqi həm də ki, təşkilati mülkiyyət formasından asılı olmayan sahibkar fəaliyyəti strukturları ilk növbədə real şəkildə bazar fəaliyyətinin təmin edilməsi, mövcud bazar münasibətlərinin əsasını təşkil edir. Onlardan hansı birinin işlək səviyyədə olması isə onların istər fəaliyyəti nəticəsində, istərsə də, azad rəqabətin mövcud olduğu şəraitdə qeydə alınır.

Beləliklə, tədqiqatın əsas şərti kimi onu deyə bilərəm ki, yaradılan bu təşkilati strukturların qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərməsini təmin etmək sahibkarlıq fəaliyyətinin perspektiv istiqamətlərindəndir. Ona görə də sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşmasının bu inteqrasiyadan asılılığı müəyyən edilərsə, bu məsələlərin həlli də o cümlədən aktual bir səviyyədə aydınlaşar. Bu istiqamətdən hərəkət etsək, ölkə iqtisadiyyatında sahibkarlıq fəaliyyətinin ilk növbədə qeyri-bərabər səviyyədə olmasının aradan qaldırılmasına o cümlədən, inteqrasiyalı vəziyyətə şərait yaradan tədbirlərin və planların yerinə yetirilməsinə şərait yaradacaqdır.

Hazırda sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsində xarici kapitalın axınında ildən ilə daha da artmaqdadır. Bizə məlumdurki, bu sferada əsas mərkəzi yeri Azərbaycan Respublikasının neft sahəsində yatırılan investisiyalar çoxluq təşkil edir. Ancaq xarici investisiyaların ölkədə iqtisadi vəziyyətə görə digər sahələrdə investisiya yatırmaqda maraqlıdır. Bu sahədə maraqlar güclənməkdə davam edir. Belə sahələrə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Yeyinti;
- Kənd təsərrüfatı;

- Rabitə;
- Nəqliyyat.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin perspektiv istiqamətləri kimi bu sahədə xarici kapital axının olduğunu müşahidə edərək, məhz xarici kapitalın birbaşa iştirakı əsasında ölkədə yeni müəssisələrin açılması və onların sayının artmasını indidən demək mümkündür. Məhz dövlətin yerinə yetirdiyi investisiya siyasəti nəticəsində ölkə üzrə işgüzar fəallıq prosesi ön plana çəkilməlidir.

Bununla da ölkədə məşğul olan əhalinin sayının artması, işsizlik problemlərinin aradan qaldırılması nəticəsində sahibkarlığın sosial nəticələrində müsbət istiqamətdə dəyişikliklər yaradacaqdır. Perspektiv inkişafda Azərbaycan Respublikası üzrə cəmiyyətin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, ölkədə mövcud yoxsulluq səviyyəsinin aşağı salınması, adambaşına düşən əmək haqqı səviyyələrinin yaxşılaşdırılması o cümlədən, beynəlxalq standartlara cavab verən bir səviyyəyə çatdırılmalıdır. Hal-hazırda 2015-ci ilin məlumatlarına əsasən ölkədə mövcud olan yoxsulluq səviyyəsi 5 % təşkil edir ki, bu da onu göstərir ki, son illərdə gəlirlərin yüksəldilməsi, eləcə də cəmiyyətin işsizliklərin problemlərinin aradan qaldırılması istiqamətində həyata keçirilən dövlət mexanizmlərinin rolu böyükdür. Sahibkarlıq fəaliyyətinin təşəkkül tapması belə ki, ölkədə cəmiyyətin sosial rifah vəziyyətinin artırılması istiqamətində görülən tədbirlər BMT-nin inkişaf proqramının əsasən Azərbaycan Respublikası “ İnsan inkişafı Hesabatı” da insan inkişafı indeksinə uyğun olaraq 188 ölkə arasında 78-cı yerdə qərarlaşmışdır. Beləliklə, yüksək inkişaf səviyyəsinə malik olan ölkələr qrupuna daxil edilmişdir. [41, səh. 2].

Belə, nəticələrin əldə olunması ilk növbədə ölkə üzrə cəmiyyətin gəlirlərinin yüksəldilməsi, daha keyfiyyətli iş yerlərinin təmin edilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinə eləcə də, ölkə iqtisadiyyatının daha da şaxələndirilməsinə və inkişafına istiqamətlənən fəal siyasətin nəticəsi kimi qiymətləndirmək mümkündür.

Məhz, ölkə iqtisadiyyatının sosial istiqamətdə təmin edilməsinin başlıca məqsəd kimi cəmiyyətin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması üzrə həm keyfiyyət həm də ki, kəmiyyət baxımından buna nail olmaqdır. Bu məqsədə çatmaq üçün sahibkarlığın

inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsi və bu istiqamətdə aparılan əvəz olunmaz tədbirlərin, islahatların təsirliliyini və eləcə də onların səmərəliliyini artırmaqdan ibarət olmalıdır.

Tədqiqatın son nəticəsi kimi Azərbaycan Respublikası üzrə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının sosial nəticələri və perspektiv istiqamətləri kimi aşağıdakıları qeyd etmək mümkündür:

- Azərbaycan Respublikasında azad bazar şəraitinin təmin edilməsi;
- Sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə kiçik və orta sahibkarlığın həyata keçirilməsi nəticəsində ölkədə məşğulluq fəaliyyətinin formalaşması üçün şəraiti təmin etmək;
- Məşğulluq fəaliyyətinin səmərəli şəkildə fəaliyyətini inkişaf etdirmək;
- Qeyri formal şəkildə bağlanmış əmək müqavilələrinin qanuni olaraq reallaşdırılmasını həyata keçirmək;
- İşgüzar fəaliyyətin yaradılması üçün strukturların müəyyən edilməsi fəaliyyəti;
- İnnovasiya sahibkarlığının inkişafını təmin edəcək mexanizmlərin həyata keçirilməsi;
- Sahibkarlıq fəaliyyətinin regionlar üzrə inkişafını təmin edən bir sıra stimullaşdırma tədbirlərinin yerinə yetirilməsi;
- Özəlləşdirmə prosesi nəticəsində ölkədə mövcud kiçik və orta müəssisələrin səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi prosesi;
- Ölkədə neft sektorundan əlavə qeyri-neft sektorunda xarici kapital axınının təmin edilməsi.

Perspektiv istiqamət kimi ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin yüksək bir səviyyəyə çatması göstərdiyimiz mövcud məsələlərin həlinin axtarılıb tapılmasını tələb edir. Bütün bu məsələlərin həllini tapması son nəticə olaraq sahibkarlığın səmərəliliyin yüksəldilməsinə xidmət edər və imkan yaradar. Beləliklə, bununlada sahibkarlıq fəaliyyətinin ölkə iqtisadiyyatında müşahidə olunan perspektiv istiqamətlərinin daha da həm möhkəmlənməsinə həmdə ki, güclənməsinə gətirib çıxaracaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Bilirik ki, bazar iqtisadiyyatının hərəkət verici qüvvəsi kimi sahibkar çıxış edir. Məhz, iqtisadi istiqamətdən baxsaq öz qazancını düşünən şəxs sahibkardır. Ancaq, bütün bunlara baxmayaraq sahibkarlıqla məşğul olan şəxs həm öz qazancını təmin etməklə yanaşı, həmçinin cəmiyyətin sosial və iqtisadi cəhətdən də əhəmiyyətli xidmətlərini həyata keçirir. Belə ki, sahibkar milli iqtisadiyyatın formalaşması istiqamətində görülən tədbirlər sistemi kimi istehsal sahələrini yaradır və əhalinin işlə təminatı məsələlərində öz əhəmiyyətini göstərir, cəmiyyətin mövcud məhsullara, o cümlədən xidmətlərə olan tələbatını ödəməkdə köməklik göstərir, vergi subyekti olaraq vergi ödəməklə müəyyən dərəcədə cəmiyyətdə olan mövcud xərclərin ödənilməsində bilavasitə iştirak edir.

Dünya təcrübəsindən bizə məlumdurki, ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün ilk növbədə makroiqtisadi səviyyədə təmin edilmiş sabitlik həyata keçirilməli və sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır. Belə ki, əlverişli mühitin təşkil edilməsi üçün isə dövlət səviyyəsindən tutmuş hər bir şəxsinə kimi sahibkarlıq fəaliyyəti istiqamətində mövcud olan hər bir problemdən asılıdır. Azərbaycan Respublikasında ilk dövrlərdə nəzərə çarpan siyasi, sosial və iqtisadi sferada geriləmə sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşmasına müəyyən dərəcədə öz mənfi təsirini göstərsədə, sonrakı dövrlərdə artıq demək olarki, göstərilən sferalar üzrə sabitliyin təmin edilməsi sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına, eləcə də bu sahə üzrə mühitin daha da yaxşılaşdırılmasına əhəmiyyətli dərəcədə köməklik göstərmişdir.

Tədqiqat sonunda müəyyən istiqamətlər üzrə nəticələr qeydə alınmışdırki, bu da aşağıdakıları əhatə edir:

- Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial və iqtisadi sferada səmərəliliyin təmin edilməsi üçün sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı;
- Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinin önəmliliyi əks etdirilir, onun sosial sferada təşəkkül tapmasında və dünya iqtisadiyyatı üzrə inteqrasiyasında əhəmiyyətliliyi qeyd olunur;

- Ölkənin iqtisadi potensial vəziyyəti və əmək resurslarının kifayət qədər olması, sahibkarlıq fəaliyyətinin sahə və struktur baxımından inkişafında rolu göstərilir;
- Sahibkarlıq fəaliyyətinin ölkəmizdə əhəmiyyəti, eləcə də onun ölkənin ümumi daxili məhsulunda, işsizlik problemlərinin həll olunmasında, cəmiyyətin maddi rifah vəziyyətinin daha da yaxşılaşmasında əhəmiyyətli rolunu müəyyən edilmişdir;
- Sahibkarlıq fəaliyyətinin miqyası, onun müvafiq sahələr üzrə effektivliyi və mikro, makro səviyyədə təmin edilmiş effektiv meyar üzrə göstəriciləri əsaslandırılmışdır;
- Ölkə səviyyəsində sahibkarlıq sahəsi üzrə innovasiya fəaliyyətinin inkişafı və onun stimullaşdırılması prosesləri göstərilmişdir;
- Gəlirlərin artması istiqamətində təkmilləşdirmə istiqamətləri kimi yeni iş yerlərinin açılması üçün səmərəli biznes mühitinin formalaşdırılması;
- Azərbaycan Respublikasının sosial və iqtisadi sferada səmərəli formalaşması ilk növbədə istehlak bazarının və onun müvazinətli şəkildə təşəkkül ilə bilavasitə əlaqədardır;
- Əhəlinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində görülən tədbirlər sistemi kimi məşğulluq problemlərinin aradan qaldırılması üçün kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin təmin edilməsi prosesi.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafında dünya təcrübəsindən yararlanmaqla bu sahədə təkmilləşmə mexanizmlərinin həyata keçirilməsi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Çünki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı tarixi bir proses kimi təşəkkül tapmışdır. Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı istiqamətində atılan addımlar, dövlət siyasəti, bilavasitə bu sahədə inkişafın təmin edilməsi kimi prioritet vəzifələri qarşıya bir məqsəd kimi qoymuşdur. Belə ki, bu vəzifələrin həyata keçirilməsi nəticə etibarilə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafında yeni bir mərhələyə qədəm qoymuşdur.

Hesab edirik ki, Azərbaycanda sosial və iqtisadi sahədə problemlərin aradan qaldırılması istiqaməti kimi ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlığın formalaşması və inkişafı daha çox ön plandadır. Bu sferada dünya təcrübəsindən istifadə etmək imkanları çox genişdir. Belə ki, iqtisadi artımın

həyata keçirilməsi və sosial, iqtisadi sferada sabitliyin təmin edilməsində kiçik və orta sahibkarlığın rolunu qeyd etmək mümkündür.

Araşdırmalar nəticəsində bir sıra vacib təkliflər meydana gəlirki, bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinin bütün sahələrinin inkişafı təmin edilməlidir. Bu tədqiqatım əsasında da nəticə olaraq müəyyən etdim ki, ölkəmizdə sahibkarlığın xüsusilə kiçik və orta sahibkarlıq sahələrinin formalaşdırılması daha perspektivli və məqsədə uyğun hesab edilir. Ona görə ki, kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyəti daha az kapital və əmək tutumlu olur, bazar şəraitinə daha tez adaptasiya olunurlar. Belə müəssisələr iflas vəziyyətinə düşər olarsalar belə, yenidən kiçik müəssisələrin qurulması elədə ciddi problemlər yaratmır.
- Sosial və iqtisadi sferanın səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərməsinə kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyəti təsir göstərir. Buna görə də, ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafı meylləri kimi bu sferada normativ, hüquqi qanunların qəbul edilməsi, onun yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə inkişafını xeyli sürətləndirmək, təkmilləşdirmə istiqamətləri kimi dövlət mexanizmlərinin tətbiq edilməsi, mövcud sahə üzrə zəruri şəraitin həyata keçirilməsi vacib aspektlərdən biridir.
- Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişaf istiqamətləri kimi ilk növbədə kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyəti istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi, dövlət proqramları əsasında müvafiq tədbirləri yerinə yetirməklə bu sahələrin təşəkkül tapmasına yönəltmək lazımdır.
- Ümumilikdə, ölkə üzrə sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəli şəkildə fəaliyyətinin təmin etmək üçün bu istiqamətdə həm qanunvericilik bazasının, həmçinin normativ-hüquqi aktlar qəbul edilməlidir.
- Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün əlverişli şəkildə təşkil olunmuş rəqabət mühitinin formalaşdırılması prosesi təmin edilməlidir.
- Ölkə miqyasında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf istiqaməti kimi vergi məcəlləsinə uyğun bir sıra güzəştlərin həyata keçirilməsi məqsədə uyğundur.

İSTIFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası”-12 Noyabr, 1995-ci il.
2. “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu”
3. “Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu”
4. Azərbaycanda kiçik sahibkarlığın inkişafına dair Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)
5. “Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı problemləri və həlli yolları”., Ə.Ə.Qənbərəli, Monoqrafiya, Bakı-2000, 116 s
6. “Sahibkarlıq fəaliyyəti; növləri təşəkkülü və inkişaf problemləri”., A.B.Abbasov, Bakı-1998, 212 s
7. “Biznesin təşkili və idarə edilməsi”., A.B.Abbasov, Bakı-2011, 464 s
8. “Gənclərin məşğulluğun təmin edilməsində kiçik və orta sahibkarlığın rolu”., Ə.İ.Bayramov, Bakı-2003, 178 s
9. “Sahibkarlığın əsasları”., Vaqif Niftullayev, Bakı-2002, 618 s
10. “Sahibkarlıq kursu”., A.Xoskiq, Bakı-2000, 352 s
11. “Sosial sferanın iqtisadiyyatı və idarə edilməsi”., Ə.Q.Əlirzayev, Bakı-2010, 326 s
12. “Gəlirlər və Əmək Haqqı Siyasəti”., S.R.Bayramova və S.Ə.Qurbanova, Bakı-2009, 330 s
13. “Kiçik Sahibkarlıq”., Ə.Ş.İmanov, Bakı-2009, 368 s
14. “Sahibkarlıq-Menecment”., Vahid Əhmədov, Bakı-2000, 167 s
15. “Sahibkarlıq hüququ”., S.X.Aslanov, Bakı-2005, 496 s
16. “Biznesin Əsasları” ., A.B.Abbasov, Bakı-2005, 656 s
17. “Regionlarda sahibkarlığın inkişaf meyilləri və xüsusiyyətləri”., İ.Ə.İbrahimov, Bakı-2007, 296 s
18. “Sahibkarlığın əsasları”., C.Kərimov və K.Kənciyev, Bakı-1999, 135 s
19. “Biznesin və Sahibkarlığın təhlükəsizliyinin əsasları”., V.İ.Yaroşkin və Y.V.buzanova, Bakı-2008, 174 s
20. “Sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi, hüquqi mexanizmi” ., İ.H.İbrahimov, E.R.İbrahimov, Bakı, 2004, 280 s

21. “Sahibkarlıq Nəzəriyyəsi” ., Q.N.Manafov və M.X.Xeybullayev, Bakı-2011, 158 s
22. “Sahibkarlıq fəaliyyətinin sosial-iqtisadi aspektləri” ., Q.N.Manafov, Bakı-2000
23. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu-SKMF
24. Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası, Bakı-2016
25. “Müasir mərhədə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının əsas meylləri”-Bakı, (1999-2006)
26. Журнал «Экономика и предпринимательство». (2015). № 6, М.: 1178 с.
27. Организация предпринимательской деятельности, Асаул А.Н., Учебник. СПб.: АНО ИПЭВ, М.: 2009, 336 с
28. Бизнес Планирование - Поляков О.В. – 2003, 155 с
29. "The competitive advantage of nations"- Porter M. (1990).-, Free Press, New York.
30. “ Perspectives on Business and Managment”-Vito Bobek (2015), 122 p
31. www.azstat.gov.az - Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi
32. www.taxes.gov.az – Vergilər Nazirliyi
33. www.maliyye.gov.az – Maliyyə Nazirliyi
34. www.socar.gov.az – Dövlət Neft Şirkəti
35. www.elibrary.az – Elektron Kitabxana
36. www.anfes.gov.az – Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu
37. www.economy.gov.az – İqtisadi İnkişaf Nazirliyi
38. www.vergijurnali.az – Azərbaycanın Vergi Jurnalı
39. www.cabmin.gov.az – Nazirlər Kabineti
40. www.e-qanun.az – Normativ-hüquqi aktların vahid internet elektron bazası
41. www.mlsp.gov.az – Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi